

20. YÜZYILDA İNGİLTERE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

Ellada MEHDİYEVA

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Osman KURTER**

20. YÜZYILDA İNGİLTERE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

Ellada MEHDİYEVA

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Osman KURTER

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Kasım 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU	14
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	14
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	14
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	15
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	15
1. AZERBAJYAN-BÜYÜK BRİTANYA İLİŞKİLERİNİN TARİHİ-SİYASİ SEYRİ (2000'Lİ YILLARA KADARKİ DÖNEM)	16
1.1. Ana Hatlarıyla Azerbaycan-Büyük Britanya İlişkilerin Gelişim Tarihi. 16	
1.1.1. Eski Dönemlerden 1828 Türkmençay Antlaşmasına Kadarki Dönem	16
1.1.2. Petrol Faktörü ve İngiliz Sermayesinin Azerbaycan'a Olan İlgisi ...	23
1.1.3. 1918-1920 Birinci Bağımsızlık Dönemi ve Büyük Britanya-Azerbaycan İlişkileri	26
1.1.4. Azerbaycan'ın İkinci Bağımsızlığı Sonrası Siyasi-Ekonomik Gelişmeler.....	33
1.1.5. Azerbaycan ve Büyük Britanya İlişkileri (1991-1993 Yılları).....	38
1.1.6. Haydar Aliyev'in İktidara Geşi ve Büyük Britanya ile İlişkilerde Yaşanan Gelişmeler (1993-2003).....	45

2. AZERBAJCAN-BÜYÜK BRİTANYA İLİŞKİLERİNİN TEMEL İSTİKAMETLERİ	55
2.1. İlham Aliyev'in İktidara Gelişi ve Dış Politikası	55
2.2. Azerbaycan ve Büyük Britanya İlişkilerinin 2000'li Yıllardaki Seyri.....	58
2.3. Azerbaycan ve Büyük Britanya Ortak Girişimler ve Ticari İlişkileri.....	65
2.4. Azerbaycan ve Büyük Britanya Arasında Kültür ve Eğitim Alanındaki İlişkileri.....	72
2.5. Büyük Britanya Hükümetinin Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'ndaki Tutumu	78
2.6. İkili İlişkilerde Petrol Faktörü ve BP	89
SONUÇ	99
KAYNAKÇA.....	103
TABLolar LİSTESİ	116
HARİTALAR LİSTESİ	117
GRAFİK LİSTESİ.....	118
ÖZGEÇMİŞ	119

TEZ ONAY SAYFASI

Ellada MEHDİYEVA tarafından hazırlanan “20. YÜZYILDA İNGİLTERE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ“ başlıklı bu tezin Yüksek Lisans olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Osman KURTER

.....

Tez Danışmanı, Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası Politik Ekonomi Bölümü Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 24.11.2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Ali ASKER (KBU)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi. Osman KURTER (KBU)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN (ÇAKÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onaylamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Ellada MEHDİYEVA

İmza :

ÖNSÖZ

20. yüzyılda Büyük Britanya ve Azerbaycan ilişkileri üzerine çok fazla araştırma yapılmamıştır. Oysa araştırmaya tabi tutulan konu Azerbaycan dış siyasetinin incelenmesi bakımından büyük önem arz eden konulardandır. Konunun belirlenmesi, çalışmanın planlanması ve yazım sürecinde her zaman yanımda olan, bana destek veren kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Osman KURTER'e sonsuz teşekkür ederim. Eğitim hayatım boyunca şahsıma araştırmacı vizyonu ve çalışma azmi kazandıran, kıymetli bilgi ve tecrübelerine başvurduğum saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ali ASKER'e, tez jürimde yer alarak önemli eleştiri ve tavsiyelerde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN'a şükran borçluyum.

Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi olarak desteğini esirgemeyen, bana güç veren ve cesaretlendiren sevgili aileme sonsuz teşekkür ediyorum. Tez çalışmam sırasında terminoloji ve kavramların Türkçede daha anlaşılır bir dille ifade etmeme yardımcı olan Orhan ZAHİDOV'a, teknik zorlukların üstesinden gelmeme yardım eden ve desteğini esirgemeyen arkadaşım İhsan Haşim KUTLUK'a ayrıca teşekkür borçluyum.

ÖZ

Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra egemen bir devlet olarak yabancı devletlerle ilişkilerini inşa etmeye başlamıştır. Bu devletlerden biri de Büyük Britanya'dır. İki ülke arasındaki ilişkiler Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde yoğun bir şekilde seyretse de 1920'de Azerbaycan'ın Kızıl Ordu tarafından işgal edilmesinin ardından bu ilişkiler yetmiş sene boyunca kesintiye uğramıştır. Zira Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olmadığı gibi dış politika yetkisine de sahip değildir.

Dünyanın büyük güçlerinden birisi olan Büyük Britanya'nın Azerbaycan'a olan ilgisi petrolle ilişkili olmuştur. Fakat bu ilişkiler petrolle sınırlı kalmayıp ekonomi, ticaret, kültürel ve eğitim alanlarında da gelişme göstermiştir. Bu alanda yaşanan gelişmelerin dönemlere göre ve bir bütün olarak ele alınması ikili ilişkilerin gelişim seyrini izlemek, ayrıca ileriye dönük çalışmalarla ilgili düşünce üretmek bakımından son derece önemlidir.

Bu konuda hazırlanan bu tez çalışması iki ana başlık altında irdelenmiştir.

Birinci Bölümde Azerbaycan-Büyük Britanya ilişkilerinin tarihi gelişim süreci ana hatlarıyla ele alınmıştır. Bu kapsamda eski dönemlerden 1918 yılına kadarki dönem, 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde ikili ilişkilere değinilmiştir. 1991'de Azerbaycan'ın ikinci kez bağımsızlık elde etmesinin ardından Büyük Britanya ile ilişkilerin tesisi ve gelişimi, Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından ilişkilerdeki ilerleyişler ele alınmıştır.

İkinci Bölümde, öncelikle 2000'li yıllardan itibaren ikili ilişkilerde yaşanan gelişmeler ana hatlarıyla ele alınmıştır. Bu bölümde iki devlet arasındaki ilişkilerin ekonomik-ticari ve kültürel boyutu irdelenmiş olup, British Petroleum Şirketinin Azerbaycan'daki faaliyetlerine değinilmiştir.

Tez çalışması her ne kadar 20. yüzyılı konu alsada da 2000'li yıllardan günümüze kadarki süreç de ilişkilerin seyrini anlamak açısından araştırma kapsamına dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Büyük Britanya, Siyasi İlişkiler, Ekonomik ve Ticari İşbirliği, Asrın Anlaşması

ABSTRACT

After Azerbaijan gained its independence in 1991, it started to build its relations with foreign states as a sovereign state. One of these states was Great Britain. Although the relationship between the two countries was intense during the Azerbaijan People's Republic period, these relations were interrupted for seventy years after the occupation of Azerbaijan by the Red Army in 1920. Because during the Soviet Union period, the Republic of Azerbaijan was not an independent state and did not have foreign policy authority.

The interest of Great Britain as one of the most powerful global countries in Azerbaijan was related to hydrocarbon reserves in the country. However, these relations were not limited to oil and developed in the fields of economy, trade, culture, and education. Considering the evolving relationship in this field during this period, and as a whole Azerbaijan-Great Britain interactions are extremely important in terms of monitoring the course of developments in bilateral relations and also generating ideas about future studies.

This thesis was prepared and evaluated the subject matter on this subject under two main headings.

In the First Chapter, the historical development process of Azerbaijan-Great Britain relations is outlined. In this context, bilateral relations from ancient times until 1918 and during the Azerbaijan People's Republic period of 1918-1920 were evaluated. The establishment and development of relations between these two countries after Azerbaijan gained its independence for the second time in 1991, and the progress it made in relations after Heydar Aliyev came to power are discussed in detail.

In the Second Part of the study, the developments in bilateral relations since the 2000s are outlined. In this section, the economic-commercial and cultural dimension of the relations between these two states is examined and the activities of the British Petroleum Company in Azerbaijan are investigated.

Although the thesis covers the developments in the 20th century, the period from the 2000s to the present is also included in the scope of the research to understand the course of relations better.

Keywords: Azerbaijan, Great Britain, Political Relations, Economic and Trade Relations, Contract of the Century.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	20. Yüzyılda İngiltere-Azerbaycan İlişkileri
Tezin Yazarı	Ellada MEGDİYEVA
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Osman KURTER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	24/11/2023
Tezin Alanı	Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	119
Anahtar Kelimeler	Azerbaycan; Büyük Britanya; Siyasi İlişkiler; Ekonomik ve Ticari İşbirliği; Asrın Anlaşması

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	British Azerbaijani Relations in the 20th Century
Author of the Thesis	Ellada MEHDİYEVA
Advisor of the Thesis	Assist. Prof. Dr. Osman KURTER
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	24/11/2023
Field of the Thesis	Department of International Political Economy
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	119
Keywords	Azerbaijan; Great Britain; Political Relation; Economic and Commercial Cooperation; Contract of the Century

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
ACE	: Azeri-Orta-Doğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol ve Doğal Gaz Taşıma Şirketi
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
SGC	: Güney Gaz Koridoru
SCPC	: Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi'nin
ISAF	: Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (International Security Assistance Force)
KGB	: Sovyet İstihbarat Teşkilatı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of Azerbaijan Republic)
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	: Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia)

TANAP : Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline)

TAP : Trans-Adriyatik Boru Hattı (Trans Adriatic Pipeline)

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Çalışma, Azerbaycan ve Büyük Britanya arasındaki ilişkileri konu almaktadır. Bu alışmada Büyük Britanya ve Azerbaycan'ın uzun süren tarihi ilişkiler, farklı evreler ve değişik koşullarda, ayrıca siyasi, kültürel ve ekonomi politiği yönüyle incelenecektir. Çalışmanın ana konusu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık kazanmasından sonraki dönemi oluştururken, iki ülke arasındaki ilişkilerin arka planını ortaya koymak için 20. yüzyılın başlarında yaşanan gelişmeler de ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı Büyük Britanya ve Azerbaycan arasındaki ilişkileri; siyasi ve tarihi gelişim seyrinin ana evreleri doğrultusunda irdelemek ve mahiyetini ortaya koymaktır. 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti tekrardan bağımsızlığına kavuştuktan sonra uluslararası alanda tanınma ve dünya sistemine entegre olma konusunda yoğun çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda Avrupa devlet ve kurumlarıyla ilişkiler önemli bir yere sahipti. Bu dönemde özellikle bir petrol ülkesi olması itibariyle Azerbaycan, Büyük Britanya'nın ilgisini çekmiştir. 1991'den bu yana yaklaşık otuz sene geçmesine rağmen iki devlet arasındaki ilişkileri kapsamlı Şekilde ele alan ve ikili ilişkilerin karakterini irdeleyen bilimsel çalışmalar son derece sınırlıdır. Bu anlamda, bu tez çalışması, söz konusu alan yazınına katkı sağlaması bakımından  zg n bir değere sahiptir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu alışma tarama-inceleme yöntemiyle yürütülmüştür. Çalışmada, konuyla ilgili Azerbaycan Türkçesi, Türkçe, İngilizce ve Rusça yayımlanan bilimsel makaleler, kitaplar, raporlar, tebliğler, basın yazıları ve resmi internet sayfalarında yer alan bilgilerden yararlanılmıştır. Ayrıca kronolojik olarak tarihi olayların ve gelişmelerin izlenmesi yöntemiyle yazılmış olan bu çalışma, tezin ele aldığı hipotezi açığa kavuşturmak bakımından verimli olmuştur.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Bu çalışmanın hipotezi Şu Şekilde belirlenmiştir: 1991 sonrası dönemde Azerbaycan ve Büyük Britanya arasındaki ilişkiler yükselen çizgide gelişmiş olup her iki tarafın çıkarlarını karŐılayacak Şekilde seyretmiŐtir. Azerbaycan sadece bir petrol ülkesi olması bakımından değil, aynı zamanda Güney Kafkasya'nın büyük devleti olması ve sahip olduğu stratejik konumu itibariyle Büyük Britanya'nın ilgi kapsamındadır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Tez alıŐması; konusu ve içeriği itibariyle 1991 sonrası dönemde iki ülke arasındaki ilişkileri kapsamaktadır. Fakat ilişkilerin niteliğini daha bariz Şekilde aĞa kavuŐturmak için, 1920'de Azerbaycan'ın işgalinden 1991 yılına kadarki tarihi gelişim süreci boyunca bir egemenlik kesintisi söz konusu olduğu için, bu süreç tez çalıŐmasının kapsamı dışında tutulmuŐtur. 1991 yılında Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığa kavuŐmasından sonra, Büyük Britanya ile ilişkileri bu tez çalıŐmasının temel araştırma konusu olarak incelenmeye tabi tutulmuŐtur. Her ne kadar tez konusu 20. yüzyıl boyunca ikili ilişkileri konu edinmiŐse de ilişkilerin doğasını daha iyi anlamak için 2000'li yıllardaki gelişmelere de yer verilmiştir. Tez çalıŐmasını sadece esaslı evre ve olaylar kapsamında yürütülmesi, konu sınırlaması bakımından ortaya çıkan güçlüklerden biridir. Çalışma sürecinde karşılaşılan küresel pandemi sürecinin doğurduğu sorunlar tez çalıŐmasının ilerlemesi bakımından karŐılaŐan bir başka sorundur.

1. AZERBAJCAN-BÜYÜK BRİTANYA İLİŞKİLERİNİN TARİHİ-SİYASİ SEYRİ (2000'Lİ YILLARA KADARKİ DÖNEM)

1.1. Ana Hatlarıyla Azerbaycan-Büyük Britanya İlişkilerinin Gelişim Tarihi

1.1.1. Eski Dönemlerden 1828 Türkmençay Antlaşmasına Kadarki Dönem

Büyük Britanya ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin ne zaman başladığı konusunu ele almadan önce Azerbaycan tarihi ile ilgili kısa bir girizgâh yapmakta fayda vardır. Ülke olarak “Azerbaycan” adının anlamı ne zamandan kullanıldığına dair değişik tezler ve ihtimaller ileri sürülmektedir. Konumuzla doğrudan bağlantılı olmadığı için bu hususlara değinilmeyecek ve ana hatlarıyla Azerbaycan’da devletlerin ortaya çıkıp geliştiği süreçlerle ilgili genel bilgi verilecektir. Bilindiği üzere Azerbaycan tarih yazımı coğrafi sınırlar kapsamında gelişen devlet geleneklerinden bahsetmektedir. Tarih yazımının bir sorunsalı olan bu yaklaşım Sovyet döneminde şekillenmiş olup günümüzde de devam etmektedir. Nitekim

Tarih ilminin hızla gelişmeye başladığı son yüzyıllarda Azerbaycan’ın Rusya sömürgeci olduğunu, daha sonradan yine Sovyet sistemi içinde sözde eşit haklara sahip ‘müttefik’ devlet olarak varlığını sürdürdüğünü dikkate aldığımızda Azerbaycan tarihiyle ilgili araştırmaların hem bilimsel düzeyinin düşük olduğunu hem de ideolojik çerçeve içine sıkıştırıldığını söylememiz yanlış olmayacaktır.¹

Günümüz Azerbaycan coğrafyasında (Güney ve Kuzey Azerbaycan dahil) tarih boyunca varlıklarını sürdürmüş olan pek çok devletten bahsedilmektedir. Azerbaycan’la ilgili ilk bilgiler eski Yunan kaynaklarından Herodotos’un “*Tarih*” ve Strabon’un “*Coğrafya*” kitaplarında yer almaktadır. Strabon, günümüzdeki Azerbaycan topraklarında çeşitli boyların (halkların) birlikte yaşadıklarını

¹ Azerbaycan devlet ve hukuk tarihinin yazınsal sorunuyla ilgili bkz: Ali Asker, “Azerbaycan Hukuk Tarihinin Öğrenilmesinde Bazı Sorunlar: Kavram, Dönemler, Etnik Kimlik ve İdeoloji”, *Birinci Türk Hukuk Tarihi Kongresi (21-22 Aralık 2012)*, (Editör: Prof. Dr. Fethi Gedikli), 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2014 (ss. 15-22).

belirtmektedir.² Başka kaynaklarda, ayrıca belli bir dönem Azerbaycan topraklarında varlığını sürdürmüş olan Albanya'dan bahsedilmektedir.³

Azerbaycan'la ilgili daha berrak bilgilere Arap kaynaklarında rastlanmaktadır. Azerbaycan coğrafyasında adı geçen bir başka devlet ise Atropetan'dır.⁴ Yine coğrafi alan yaklaşımıyla Azerbaycan'da devlet geleneklerine dair belirgin bilgilerin olduğu dönem Arap işgallerinden sonraki dönemdir. Azerbaycan coğrafyası İslam'la çok erken tarihlerde tanışmıştır. Kaynaklarda Azerbaycan'a İslam dinin gelişi Halife Ömer bir Hattap'ın dönemiyle ilişkilendirilmektedir. İslam dinin bu coğrafyada yayılması dağınık halde yaşayan halkı bir araya getirirken tarihi dönemlere dağılmış bir devletler silsilesini de ortaya çıkarmıştır. Arap işgalinin ardından Azerbaycan, Arran ve Ermeniyeye⁵ bölgeleri hilafetin birer eyaleti durumuna gelmiştir. Hilafetin dağılma sürecine girmesiyle devasa coğrafi alanda değişik devlet teşekkülleri ortaya çıkmıştır. Azerbaycan coğrafyasında da "Azerbaycan feodali devletleri" olarak adlandırılan değişik hanedanlar meydana gelmiştir. Bunlar Saciler, Salariler, Revvadiler, Şeddadiler ve Şirvanşahlar olarak bilinmektedir.⁶ 12. yüzyılda Azerbaycan'da Arslan Şah'ın Büyük Atabek olarak atandığı Şemseddin Eldeniz'in "Atabeyler" veya Eldenizler (İldegezler) adıyla bilinen bir devlet tarih sahnesine çıkmıştır.⁷

Azerbaycan'da Cengiz Han'ın torunu Hülagü Han 1256'da Azerbaycan'ı da bünyesine alan Hülagüler (İlhaniler) devletini kurmuştur. Hülagülerden Abaka Han döneminde devletin başkenti Tebriz şehri olmuştur.⁸ İlerleyen tarihlerde Kuzey Azerbaycan'da Şirvanşahlar devleti etkin rol oynamıştır. Akkoyunlu ve Karakoyunlu

² Геродот, *История* "Наука", Ленинград 1972; Страбон, *География* "Наука", Ленинград 1964.

³ Bkz: İsmail Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi* (Eklemeler, Notlandırma ve Düzenlemelerle Türkçe Yayına Hazırlayanlar Ekber N. Necef-Şamil Necefov), Ötüken yayınları, İstanbul, 2009, s. 33-37.

⁴ M. E. Resulzade, *Kafkasya Türkleri*. Haz. Y. Akpınar, İ. M. Yıldırım, S. Çağın. TDAV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 30.

⁵ Bu coğrafi alan Ermenistan olarak algılanmamalı. Zira Ermenistan 20. yüzyılın başlarında kurulmuş bir devlettir.

⁶ Bu konuda bkz: Məmmədəli Şərifli, *IX əsrin II yarısı – XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu, Bakı, 2013.

⁷ Bu konuda bkz: Ziya Bünyadov, *Azərbaycan Atabəyləri dövləti: 1136-1225*, "Şərq-Qərb", Bakı, 2007, s. 50-51.

⁸ *Azərbaycan tarixi* (ən qədim zamanlardan XX əsrədək), I cild, "Çıraq" nəşriyyatı, Bakı, 2007, s. 338.

devletleri de birer Azerbaycan devleti olarak varlığını sürdürmüştür. 1501 sonbaharında I. Şah İsmail'in Tebriz'e girerek tahta oturmasıyla Safevi Devleti tarih sahnesine çıkmıştır.⁹

Coğrafi mesafe bakımından birbirinden çok uzak noktalarda yerleşen Azerbaycan ve Büyük Britanya arasındaki ilişkilerin tarihinin 16. yüzyılın 60'lı yıllarından itibaren başladığı bilinmektedir. Bu ilişkilerin temelinde Avrupa'nın diğer devletleri gibi Büyük Britanya'nın da kendisine yeni hammadde kaynakları arayışına girerek sömürgecilik siyasetini geliştirmek arzusu yatmaktaydı. Hindistan'a uzanan alternatif yollar arayan genç İngiliz burjuvazisi Uzak Doğu ülkeleriyle ilişkilerini Moskova Knezliği, İdil Nehri, Hazar Denizi, Azerbaycan ve İran üzerinden kurmaya çalışmıştır.¹⁰ Bahsi geçen dönem Azerbaycan devlet tarihinin kudretli evrelerinden birini teşkil eden Safevî Hanedanlığı dönemi idi. Bu devlet 16. yüzyılın başında bölgenin güçlü devletleri olan Osmanlı İmparatorluğu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerine rakip olarak ortaya çıkmıştır. Türkistan'dan Anadolu'ya uzayan Türk devletleri arasında Safevî devletini farklı kılan husus, Şîî mezhebinin resmi mezhebi olarak kabul edilmesiydi. Bir başka adıyla Kızılbaş devleti¹¹ olarak karakterize edilen Safevileri ortaya çıkaran pek çok sosyal, siyasi, ekonomik vd. nedenlerden bahsedilebilir. Bu mezhep o dönemde Azerbaycan ve İran'da azınlık teşkil etmesine rağmen, I. Şah İsmail'in 1501'de tahta oturmasının ardından güç ve baskı altında kabul ettirilmiştir.¹² Safevî dergâhı etrafında göçebe ve yarı göçebe Türk boyları, ayrıca o dönemde Osmanlı'da yönetimden dışlanmış Türk aşiretleri toplanmıştır. Şunu da belirtelim ki Safevî devletinin oluşumunda Anadolu Türk boyları da etkin rol

⁹ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevî Devleti (16. Yüzyıl)*, (Çeviren: Ali Asker), TEAS Press, İstanbul, 2018, s. 88.

¹⁰ Ceyhun Ələkbərov, *Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələr (1991-2008-ci illər)*, (Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Bakı, 2018, s. 21.

¹¹ Safevîlerin başlarına tac-i Haydarî adlanan giysilerinden dolayı Kızılbaş adını almışlardır. Bkz: Namiq Musalı, *Şah İsmayılın hakimiyyəti ("Tarix-i aləm-ara-yi Şah İsmayıl" əsəri əsasında)*, "Nurlan", Bakı, 2011, s. 105.

¹² Н. Д. Миклухо-Маклай, "Шиизм и его социальное лицо в Иране на рубеже XV–XVI вв.", *Памяти акад. И.Ю.Крачковского (сборник статей)*, (отв. ред. акад. И. А. Орбели), Изд-во ЛГУ, Ленинград 1958 (сс. 221-234).

oynamıştır.¹³ Azerbaycan Safevî devleti kendisini ayakta tutmak ve güç kazanmak için rakibi olan Osmanlı devletine karşı Avrupa devletlerinin nezdinde diplomatik girişimlerde bulunurken, kendisi de Avrupa devletlerinin çıkar odağında yer almıştır. Avrupa'dan gelen seyyah ve misyonerler Azerbaycan'ı yakından öğrenmeğe, sahip olduğu potansiyeli incelemeye ve bu şekilde tebaası oldukları devlet yönetimlerine hizmet etmeye çalışmışlardır. Genel anlamda, İngiltere dahil Avrupa devletlerinin Safevîlerle ilişkilerinin ağırlıklı olarak ticaret ekseninde geliştiğini söyleyebiliriz. 1553 yılında Londra'da tesisi edilen "Moskva" şirketi Büyük Britanya'nın Doğu ülkeleriyle ticaretini Rusya ve civar memleketler üzerinden geliştirmeyi amaç edinmiştir. Söz konusu dönemde Safevi devleti ile vergisiz ve imtiyazlı ticari ilişkiler kurma yetkisi de bu şirkete verilmiştir. Tarihi kaynaklarda belirtildiği gibi 1561-1581 yılları arasında "Moskva" şirketi Safevi ülkesine altı ekip göndermiştir. Birinci sefer 1561-1564 yıllarında organize edilmiş olup, ticari işlemlerde bulunmak için tekel yetkisini haiz şirketin temsilcisi İngiliz tacir ve diplomat Anthony Jenkinson 1562'de İdil Nehri ve Hazar Denizi üzerinden ilk ez Safevi memleketine gelmiştir. Bu seferde şirketin amacı eksiksiz bir şekilde yerine getirilmiş olup, Safevi ülkesi verimli satış pazarı ve ucuz hammadde kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu misyonun ardından, 1563-1565, 1565-1567, 1568-1569, 1568-1574 ve 1579-1581'li yıllarda organize edilmiş diğer seferler sonucunda o dönemde ilk kez Büyük Britanya ve Safevi devleti arasında ikili ilişkiler kurulmuştur. Şirketin özel temsilcisi, İngiliz diplomat Artur Eduards ile yapılan görüşmeler sonrası 29 Haziran 1566'da I. Şah Tahmasp tarafından özel imtiyaz berati imzalanmıştır.¹⁴ Fermanda yer alan hükümler doğrultusunda "Moskova" şirketine mensup tüccarlar Safevi memleketinin genelinde herhangi bir gümrük vergisi ödemeden serbest ticaret yapma ve ticaret mümessilliği açma hakkı elde etmişlerdir. Bu şekilde İngiliz tüccarları ve malvarlıkları Safevi devleti tarafından koruma altına alınmıştır. Bunun dışında İngiliz tüccarlar Safevi memleketini transit olarak kullanarak diğer ülkelerle ticaret yapabileceklerdir.¹⁵ Bahsi geçen ferman iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişimi açısından büyük rol oynamıştır. Aslında İngilizlerin amacı

¹³ Bu konuda bkz: Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1976.

¹⁴ Ceyhun Ələkbərov, *Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri*,..., s. 23.

¹⁵ Y.M. Mahmudov, *Azərbaycan diplomatiyası*, Bakı, 1996, s. 76.

Azerbaycan ipeğini tekeline almaktı. Bunun dışında bahsi geçen İngiliz heyetler bölgede gözlemlerde bulunmuşlardır.¹⁶

Bilindiği üzere Safevi İmparatorluğu farklı ülke, bölge ve halklardan oluşan bir memleketti; bu imparatorluk bünyesinde Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik ve beşerî gücü hep önde olmuştur. Bu yüzden Büyük Britanya'dan gelen İngiliz tüccar ekipleri daha ziyade Azerbaycan ile sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Hatta Şirvan Beylerbeyi Abdullah Han Ustaclu yukarıda bahsi geçen Şah fermanına benzer bir fermanı I. Şah Tahmasp'tan üç sene önce vermiştir. Bu belge Kuzey Azerbaycan'ın daha önceler olduğu gibi Safevi İmparatorluğu bünyesinde bağımsızlığını (özerkliğini) koruyabildiğini göstermektedir.¹⁷ Tüm bu gelişmelere rağmen iki taraflı ilişkiler kalıcı hale gelememiştir. Bunun temel nedeni yukarıda bahsi geçen imtiyazların Rusya tarafından iptal edilmesi olmuştur. Büyümekte olan Rusya devleti bunu stratejik amaçla yapmıştır. Neticede İngiliz sermayesi zayıflamış olup "Moskova" şirketini Azerbaycan, İran ve Hindistan'a uzayan tüm alternatif ticaret güzergahlarından dışlamıştır.¹⁸

Bilindiği üzere Safevi devletinin bölgedeki en büyük rakibi Osmanlı İmparatorluğu idi. Bu doğrultuda gelişen Safevi-Osmanlı savaşları Safevileri Avrupa'da kendilerine müttefik arama girişimlerine sevk etmiştir. Bu girişimler arasında 17. yüzyılda Safevi Şahı Şah Abbas'ın Büyük Britanya'yı Osmanlıya karşı müttefik olarak kullanmaya çalışması dikkat çekmektedir. Fakat İngilizleri bu tertibe katma projesi gerçekleşmemiştir. Avrupa devletleri o dönemde bu iki büyük Türk devleti arasında çatışmaların sürdürülmesini kendi çıkarları için kullanmışlardır.¹⁹

Büyük Britanya ve Safeviler arasında 1621'de Ebedi Dostluk Antlaşması iki ülke arasında imzalanmış ilk siyasi belge olarak tarihe geçmiştir. 1622 yılı başlarında Ost-Hind şirketi ile gizli askeri antlaşma imzalanmıştır.²⁰ İngiltere ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler Safevilerin yıkılmasından sonra tahta geçen diğer hanedanlar

¹⁶ Ceyhun Ələkbərov, *Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri*,..., s. 23.

¹⁷ Y. M. Mahmudov, s. 249-250.

¹⁸ Ceyhun Ələkbərov, *Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri*,..., s. 23-24.

¹⁹ Y.M. Mahmudov, s. 291

²⁰ Ə. İ. Həbibbəyli, *Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı ilə iqtisadi əlaqələri*. Nurlan, Bakı, 2007, s. 17.

döneminde de devam ettirilmişdir.²¹

18. yüzyılın başlarında Safevi devletinin çöküş yüzyılı olarak bilinmektedir. Afgan işgallerinin güçlenmesi üzerine inisiyatifi üstlenen Afşarlardan Tahmasp Kulu Han, 1736'da Nadir Şah adıyla tahta sahiplenmiştir.²² Nadir Şah başarılı bir devlet adamı ve komutan olarak daha önceden Safevilerin elinden çıkmış olan Rusya ve Osmanlı devletine ilhak edilen pek çok bölgeyi geri almıştır. 1747'de Nadir Şah bir suikasta kurban giderken ülkede taht uğruna çatışmalar patlak vermiştir. Nadir Şah'ın ölümü Azerbaycan tarihinde "hanlıklar dönemi" olarak bilinen yeni evrenin başlamasına neden olmuştur. Şunu da belirtelim ki merkezkaç eğilimler henüz Nadir Şah tahta iken başlamıştır. Fakat Şahın ölümü bu süreci hızlandırmıştır. Bu dönemde Azerbaycan topraklarda çok sayıda hanlık meydana gelmiştir. Bu hanlıklar, daha önceden ayrılmış olan Kuba hanlığının²³ yanı sıra Derbent, Bakü, Şeki, Şamahı, Karabağ, Revan, Gence, Karabağ, Nahçıvan, Talış, Salyan, Tebriz, Maku Cevat, Meraga, Urmiye, Hoy, Erdebil ve Serab'ta feodal devlet yapıları olarak ortaya çıkmıştır.²⁴ Nadir Şah'ın ölümünün ardından ülkede başlayan taht kavgaları Kaçar Türk hanedanının tahta çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler Rusya İmparatorluğunun yükseliş ve yayılma siyasetinin yoğunlaştığı bir ortamda baş göstermiştir. Güney Kafkasya'ya yönelik ilhak ve işgal siyasetini Gürcistan'dan başlamaya karar veren Çarlık yönetimi Gürcü çarlarını 1783'te Georgiyevsk Antlaşması'nı imzalamaya zorlayarak işgal planını uygulamaya koymuştur. 1801 manifestoları ise Doğu Gürcistan topraklarının ilhakıyla sonuçlanırken Azerbaycan topraklarının işgal süreci başlatmıştır.²⁵ Azerbaycan hanlıkları içinde Rusya'nın işgal ettiği ilk bölge Karabağ hanlığı olmuştur. 1805 Kürekçay Antlaşması'nın imzalanmasıyla (14 Mayıs 1805) ile bu işgal meşru duruma getirilmiştir. Belirtilmek gerekir ki

²¹ *Azərbaycan tarixi*, Yeddi cildə, III cild (XIII- XVIII əsrlər), "Elm", Bakı, 1999, s. 384-386.

²² Yaqub M. Mahmudov, Kərim K. Şükürov, *Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya tarixi, dövlətlərarası müqavilələr və digər xarici siyasət aktları 1639-1828*, Dörd cildə Birinci cild, A.A.Bakixanov adına Tarix İnstitutu, Bakı, 2009, s. 19.

²³ Dursun Çelik, "XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan", *Bilgi-3/Güz'96* (ss. 60-80), s. 61.

²⁴ G.C.Quliyeva, *Azərbaycan xanlıqlarının Osmanlı dövləti ilə siyasi münasibətləri (XVIII əsrin II yarısı)*, Nurlan, Bakı, 2002, s. 13.

²⁵ *Azərbaycan tarixi XIX əsr*, Yeddi cildə, IV cild, Bakı, 2007, s. 12.

Karabağ tarihiyle ilgili araştırmalarda dikkati çeken bir diğer husus, Rusya'nın ilhak sürecinin geleneksel yayılmacılık politikasına uygun bir şekilde gerçekleşmiş olmasıdır: hanlıkla ilişki kurmak, hanlığı himaye etmek ve gerekli koşullar oluştuğu an işgal etmek. Kürekçay Antlaşmasının imzalanmasının ardından bölgede yaşanan gelişmeler geleneksel Rus işgal stratejisinin bariz örneklerindedir: iki taraf arasında imzalanmış bu anlaşma on yedi sene sonra Rusya'nın Karabağ Hanlığını ilga etmesi sonucunda geçerliliğini kaybetmiştir.²⁶

Karabağ hanlığının işgaliyle başlayan süreç Kaçarlar ve Rusya Çarlığı arasında Güney Kafkasya uğruna şiddetli mücadeleyi başlamıştır. Bu mücadelenin birinci evresi 12 Ekim 1813 tarihli Gülistan Antlaşması'nın imzalanmasıyla tamamlanmıştır. Antlaşma sonucunda Nahçıvan ve Revan hanlıkları dışındaki Kuzey Azerbaycan toprakları Rusya'ya terk edilmiştir. İkinci evre ise bu tarihten başlayarak devam etmiş ve 10 Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Türkmençay Antlaşması Azerbaycan Türkleri tarihinin en talihsiz olaylarından biri olarak tarihe geçmiştir. Nitekim,

Bu antlaşmayı önemli kılan taraflarından birisi, üzerinde antlaşma yapılan Azerbaycan Türklerinin Antlaşmada hiçbir söz hakkı olmamasıdır. İran ve Rusya bir milletin kaderiyle oynamışlar, Azerbaycan Türkleri ve vatanları ikiye bölünmüştür. Bugün hâlâ bu problem bütün karmaşıklığıyla devam etmektedir. Azerbaycan Devletinin "Bütöv Azerbaycan veya Vahit Azerbaycan" ülküsü olarak dönem dönem dile getirdiği bu problemin çözümü yakın zamanda da mümkün gözükmemektedir, çünkü ne İran'da yaşayan Türklere yeterli derecede bu konuda şuur, ne de Azerbaycan'da bunu gerçekleştirecek siyasî ve ekonomik güç vardır. Ermenistan'ın temelleri atılıyor Türkmençay Antlaşmasının sonuçları ve etkileri günümüze kadar gelmektedir. Rusya bu antlaşmayla, daha önce işgal ettiği topraklara Revan ve Nahçıvan Hanlıkları'nı da katmıştır. Daha sonra Revan Hanlığını lağvedecek olan Rusya, burayı Erivan Guberniyası (1850) olarak adlandırmış ve gelecekte Ermenistan'ı oluşturmak için ilk adımını atmıştır.²⁷

Böylelikle, 20. yüzyılın ilk çeyreğini üç sene geçce Kuzey Azerbaycan toprakları Rusya İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Bundan sonraki süreç Azerbaycan tarihinde yüzyılı aşkın süre boyunca (1918 yılına kadar) devam eden bir sömürgecilik devri olarak tarihe geçmiştir. Bu süre zarfında Azerbaycan ve Büyük Britanya arasındaki ilişkiler iki egemen devletin ikili ilişkileri olarak yorumlanamaz. İngilizlerin Azerbaycan'a olan merakı Rusya'da kapitalizmin ortaya çıkarak gelişmesiyle başlamıştır. Burada Bakü petroleri önemli rol oynamıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren hız kazanan kapitalizmin gelişmesi dünyanın büyük sermaye güçlerinin Bakü'ye yönelmesine yol açmıştır.

²⁶ Ali Asker, Sedanur Şeyban, "Kürekçay Antlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2021, 7(1), (ss. 34-50), s. 37.

²⁷ Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36, Erzurum 2008, (ss. 187-199), s. 191.

1.1.2. Petrol Faktörü ve İngiliz Sermayesinin Azerbaycan'a Olan İlgisi

Bakü bölgesi eski dönemlerden itibaren petrolüyle ün kazanmıştır. Tarihi kaynaklarda Bakü'den ticaret amacıyla petrolerin develerle taşındığına dair bilgiler yer almaktadır. Dünya kapitalizminin gelişmesinden önemli rol oynayan petrol endüstrisindeki gelişmeler 19. yüzyıldan itibaren Bakü'de de gözlemlenmeye başlamıştır. 1806'da Abşeron yarımadasında elli petrol kuyusu çalışırken bu sayı 1821'de yüz yirmiye ulaşmıştır. 1837'de bu bölgede ilk petrol imalatı fabrikası çalıştırılmış, 1846'da petrol arama çalışmaları kapsamında 21 metre derinliğinde kuyu açılmıştı. Petrol kuyularının kazılmasında seri çalışmalar 1873'ten itibaren başlatılmıştır.²⁸ 1860'da Bakü'de üretilen petrol miktarı 247.814 pud iken, 1862'de bu miktar 334.926 puda yükselmiştir. İlerleyen yıllarda bu sektörde hızlı bir ilerleyiş söz konusu olmuştur. 1870 yılına gelindiğinde petrol üretimi 1.482.100 puda yükselmiştir. Üretimdeki hızlı artışın nedeni sektörde ücretli işçi istihdamından kaynaklanmıştır.²⁹ İlerleyen dönemlerde petrol alanındaki yasal düzenlemeler ve mevzuatın geliştirilmesi sektörün büyümesine ivme kazandırmıştır. Bu düzenlemeler arasında 3 Haziran 1892'de kabul edilen Petrol Endüstrisi Kuralları önemli olmuştur. Kuralların kabul edilmesiyle o zamana kadar uygulanan düzenlemeler tek kalemde toplanmıştır. Söz konusu düzenleme 1893'te kabul çıkarılan Maden Tüzüğü'nün dördüncü bölümünü teşkil etmiştir. Tüzüğü'nün 541.-615. maddelerini kapsayan bu hükümler “petrol alanındaki tüm önemli kararları kapsayan bir kodifikasyon gibi görünse de hiçbir zaman petrol ticareti alanında hükümetin düzenleyici faaliyetlerini tam olarak kapsayamamıştır.” Bu yüzden hükümet tarafından Devlet Mülkiyet Bakanı'na petrol yasalarının uygulanmasında ortaya çıkabilecek her türlü sorun ve yorum konusunda karar alma hakkı verilirken, “köylülerin kendi arazilerinde petrol üretiminin yasaklanması, petrollü toprakların devlet yönetimine geçirilmesi, girişimcilere satılması ve kiralanması, petrol kaynaklarının araştırılması, petrol borularının geliştirilmesi vb. konu yer almıştır.”³⁰ Bu kanuna göre petrol endüstrisi

²⁸ Miryusif Mirbabayev, *Azərbaycan neftinin qısa tarixi*, I cild, Bakı, 2008, s. 170.

²⁹ *Azərbaycan tarixi (XIX əsr)*, s. 163.

³⁰ *Azərbaycan nefti dünya siyasətində*, [5 kitabda] (Tərt. İ. Əliyev, A.Muradverdiyev), II. Kitab, “Azərbaycan”, Bakı 1997, s. 66; Rufat Rustamli, *Rusya'nın Azərbaycan'da Sömürge Siyaseti ve Petrol*, (Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Ana Bilim Dalı), Karabük, 2021, s. 59.

gereksinimlerinin karşılanması için özel bir fon tesis edilmiştir. Bu fonun birikimleri, petrol sektöründe faaliyet gösteren mülkiyet sahiplerinin vergilere bağlanması yoluyla elde edilmiştir. Söz konusu gelirler sayesinde yol, okul ve hastane inşaatı gibi projeler uygulanmıştır.³¹ 19. yüzyılın 70'li yıllarından itibaren Fransız, İsveç, Alman ve İngiliz sermayesi Bakü petrol endüstrisine yoğun ilgi göstermiştir. Rusya İmparatorluğu petrol üretimi sektörüne yabancı sermayeyi çekmek için elverişli koşullar oluşturmuştur.³² Yabancı sermaye arasında Nobel Kardeşlerin Petrol Üretimi Ortaklığı, A. Rothshild'in Fransız Hazar-Karadeniz petrol sanayi ve ticaret şirketi ve İngiliz finans gücü dikkat çekmektedir.³³

19. yüzyılın 90'lı yıllarında Rusya İmparatorluğu Bakü petrolü sayesinde dünya petrol üretimindeki payı %48'e ulaşmıştır. Bu durum, Azerbaycan'ın büyük petrol rezervlerine sahip olduğunun bir göstergesi olup, ayrıca yabancı sermaye yatırımının devam ettiği Bakü'de petrol sanayisinin ne kadar geliştiğini ortaya koymaktadır. O dönemde gelişen İngiliz sermayesi Bakü'deki konumunu güçlendirmeye çalışıyordu. Petrol sektöründe yabancı yatırımları artırmaya devam eden Rusya İmparatorluğu 1 Mayıs 1899 tarihli Çar kararnamesiyle bu yöndeki gelişmelerin hızlanmasını sağlamış, bu sayede İngiliz sermayesi de Azerbaycan petrol endüstrisindeki konumunu daha da güçlendirme fırsatını yakalamıştır. İngiliz firmaları Lane ve McAndrew ile Samuel and Co. faaliyetlerinin yanı sıra 1897'de dış ticaret şirketi Sheyal Transport and Trading kurulmuştur. İngilizlerin mali kontrolü altında, 1901-1902 yılları arasında Tokamp şirketi kurulmuş ve beş petrol rafinerisi ve bir Oleum istasyonunu satın almıştır. 1898'den 1903'e kadar İngiliz şirketleri Rus petrol endüstrisine 68,8 milyon ruble yatırım yapmışlardır. Bunun 47 milyon rublesi Bakü'deki işletmelere aittir.³⁴ İngiliz sermayesi, genişleme politikası kapsamında, Rus işletmelerinin hisselerini satın alan mali şirketler üzerinden Bakü petrol endüstrisi bağlarını güçlendirmiştir. Fakat 1900-1903 krizi, İngiliz sermayesinin önemli ölçüde zayıflatarak genişlemenin ilk evresini

³¹ С. Г. Балаев, *Нефть страны вечного огня: краткий очерк из истории нефтедобывающей и нефтеперерабатывающей промышленности Азербайджана*, "Азернешр", Баку, 1969, s. 67-68.

³² Ərəstun Mehdiyev, *Azərbaycan neft sənayesi XIX yüzilin son rübündə*, Altay nəşriyyatı, Bakı, 2000, s. 44.

³³ Natig Aliyev, "The History of Oil in Azerbaijan", *Azerbaijan International*, Summer, 1994.

³⁴ Севиндж Юсиф-заде, *Азербайджано-британские отношения (в начале XX века)*, "Тахсил", Баку, 2008, s. 10.

sonlandırmıştır. Genel olarak 20. yüzyılın başında Bakü petrol endüstrisinde 12 büyük İngiliz şirketi faaliyet göstermiştir.³⁵ Bahsi geçen kriz sırasında Bakü'ye yabancı sermaye yatırımında keskin bir düşüş yaşanmıştır. Buna rağmen 1902'de söz konusu sermaye oranı toplam yatırımların %30'unu teşkil etmiştir.³⁶

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce, 1909-1914 yılları arasında İngilizler, Grozni ve Maykop sahalarının çoğunu ele geçirmiştir. İngiliz tröstü olan Royal Dutch Shell, büyük sermaye işletmesi Deterding'i ele almayı başararak, Bakü'de birinci sırayı duran, Rothschildleri geride bırakmıştır. İngiliz sermayesinin Bakü petrol endüstrisinde güçlenmesinden duyduğu endişeyi ABD Smith şöyle dile getirmekteydi: "Bakü yakında bir İngiliz şehrine dönüşecek. Yatırım koşullarının iyi olduğu düşünülüyor ve... yakın gelecekte tüm petrol ticaretinin İngilizlerin eline geçmesine hiç kimse şaşırmayacaktır."³⁷ Birinci Dünya Savaşı ve 1917 Şubat Devrimi Rusya İmparatorluğu'nun petrol politikasında ciddi değişikliklere yol açmıştır. Devrim sonrası petrol arazileri kamulaştırılırken, imparatorluğun dağılması Bakü petrolünün Rusya'nın elinden çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler İngiliz hükümetinin yeni stratejik planlar üretmeye sevk etmiştir; Bakü'de İngiliz politikacılar, ekonomistler, girişimciler ve İngiliz özel servis çalışanlarından oluşan geniş bir ağ faaliyet göstermekteydi. Güney Kafkasya'da İngiliz yayılması kaçınılmaz görünüyordu. Mart 1918'de Bakü'de Bolşevik-Taşnakların iktidarı ele geçirmesi, Batı'nın Azerbaycan'a bir an önce askeri müdahale yapılmasını zaruretini doğurmuştur.³⁸ Azerbaycan'ın kaderinde önemli rol oynayan Bakü petroleri her ne kadar yabancı sermayenin baskısı altında olsa da Bakü petrol sanayisinin gelişimi Azerbaycan'da içtimai şuurun gelişmesine ivme kazandırmıştır. Şöyle ki:

Azerbaycan bir sömürge bölgesi olduğu için kendi kaynakları üzerinde doğrudan ve tam tasarruf hakkına sahip değildi. Sonradan milli servet haline gelecek Bakü petroleri Rusya'nın gayri-Türk (Müslüman) tebaasına mensup servet sahiplerinin ve yabancı iş adamlarının daha da zenginleşmesine yol açmıştır. Bu gelişme Azerbaycan tüccarları, zenginleri ve iş adamlarının düşünce yapısında kimlik farkının belirginleşmesi açısından tetikleyici rol oynamış, onların millet (ümmet) meselelerine ilgi göstermelerine neden olmuştur. Bu gelişme ilerleyen dönemde Türk (Müslüman) sermayesinin Azerbaycan'da

³⁵ Nazim Rza İsrailoğlu, *Odlu məmləkət*, Mutərcim, Bakı, 2002, s. 43.

³⁶ *Azərbaycan tarixi, XIX əsr*, s. 23.

³⁷ Севиндж Юсиф-заде, s. 11.

³⁸ Bkz: S.Z. Yusifzadə, "Britaniya kəşfiyyatı XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda", *Dirçəliş - XXI əsr*, 2004, № 4, (s.31-38).

okul, sanat, basın ve tiyatroya destek vermesine yol açmış, ilerleyen dönemde bağımsız cumhuriyetin milli ekonomik potansiyelinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Azerbaycan'da sanayinin yükselişi ve kapitalist ekonomik sistemin şekillenmesi toplumun aydınlanması ve ülkenin siyasi düşünce hayatının gelişmesi üzerinde olumlu etkilerini göstermiştir.³⁹

Azerbaycan Türklerinin milli serveti olan Bakü petrolü yarım asır boyunca Rus ve yabancı kapitalistler tarafından acımasızca sömürülmüştür. Az sayıda Müslüman/Türk zengin son derece zorlu şartlar altında bu servetin küçük bir miktarına sahip olmuşlardır. Petrolün bir milli servet olarak kullanılması için 1918'de bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulmasını beklemek gerekecektir.

1.1.3. 1918-1920 Birinci Bağımsızlık Dönemi ve Büyük Britanya-Azerbaycan İlişkileri

Uluslararası sistemde ciddi dönüşümlerin yaşanmasına neden olan Birinci Dünya Savaşı Güney Kafkasya halklarının da kaderinde önemli rol oynamıştır. Şubat 1917'de Rusya'da yaşanan devrim Çarlık idaresini sonlandırırken yeni Rusya Cumhuriyeti bünyesindeki sömürge halkların özerklik arayışlarını da hızlandırmıştır. Kafkasya'nın yönetimi için geliştirilen yeni kurumsal yapıların başarısızlığı, ardından Ekim 1917'de Bolşeviklerin iktidara el koyarak Rusya'yı Kurucu Meclis seçimlerinden yoksun bırakması Güney Kafkasya'daki dengeleri yerinden oynatmıştır. Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilerden müteşekkil Güney Kafkasya Seymi'nin kırılğan yapısı, ayrıca o dönemde bölgede yaşanan önemli siyasi gelişmeler bu kurumun faaliyetlerini her geçen gün daha da zorlaştırmıştır. 26 Mayıs 1918'te Gürcistan'ın Seym'den ayrılmasının ardından, Azerbaycan ve Ermenistan 28 Mayıs 1918'te bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Azerbaycan'ın bağımsızlık belgesi olan Misak-ı Milli, bir başka adıyla İstiklal Beyannamesi, giriş ve altı maddeden ibaretti.⁴⁰ İstiklal Beyannamesi'nde Azerbaycan'ın resmi adı Azerbaycan Halk Cumhuriyeti olarak geçmektedir. Beyanname aşağıdaki hükümleri içermektedir:

Genel seçimle intihap olunan Azerbaycan Milli Şurası bütün insanlara ilan ediyor ki;

³⁹ Ali Asker, Merve Güner, Şeyma Nur Güner, "Azerbaycan'da Kapitalist Gelişim Sürecinin Politik Ekonomisi (19. Yüzyılın Ortaları-20.Yüzyılın Başları)", *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, Cilt:5, Sayı:9, 2020 (ss.167-174), s. 173.

⁴⁰ Mirza Bala Mehmetzade, *Azerbaycan Misak-ı Millisi: 28 Mayıs İstiklâl Beyannamesinin Tahlili* (Aktarma ve şerhler: Alesker Aleskerli, Elşad Mahmudov), Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara, 2002.

- Bugünden itibaren Azerbaycan halkları egemen haklara maliktirler, Güney ve Doğu Transkafkasya'dan ibaret Azerbaycan egemen ve bağımsız devlettir.
- Bağımsız Azerbaycan'ın siyasi kuruluş şekli demokratik Cumhuriyettir.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün milletlerle, özellikle komşu olduğu millet ve devletlerle, iyi münasebetler kurmaya azimlidir.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kendi sınırları dahilinde milliyet, din, sosyal durum ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın, bütün vatandaşlara vatandaşlık ve siyasal hakları vermektedir.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kendi arazisinde yaşayan tüm milletlere serbest gelişmeleri için geniş imkanlar verir.

Müesseseler Meclisi çağırılana kadar Azerbaycan'ın yönetimi başında halk oylaması ile seçilen Milli Şura ve onun karşısında sorumlu Geçici Hükümet bulunur.⁴¹

Beyannamede yer alan hükümlerden de görüldüğü üzere Azerbaycan Halk Cumhuriyeti demokratik nitelikli olup, parlamenter hükümet sistemini benimsemiştir.⁴² Devletin başı parlamento başkanı iken, yürütme erki Bakanlar Kuruluna aittir. Başbakan, yürütme erkinin başıdır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin en önemli karakteristik özelliklerinden biri Müslüman Doğu dünyasında ilk cumhuriyet olmasıdır. Bu konuda, milli mücadelenin önderi Mehmet Emin Resulzade şöyle yazmaktadır:

Azerbaycan Müslüman âleminde ilk cumhuriyet ve Türk âleminde ilk devlettir. Benim ilk bakışta tuhaf gözüken açıklamamın ikinci kısmının sizleri şaşırtması muhtemeldir. Fakat bu, gerçekten öyledir. Türk kökenli tüm diğer devletler başlıca olarak dini temeller üzerinde kuruldukları halde Azerbaycan Cumhuriyeti muasır milli-medeni bağımsızlık temeline, Türk milli-demokratik devlet kurumu zeminine dayalıdır ve bu anlamda bizim cumhuriyetimiz ilk Türk devletidir.⁴³

Dış baskılar, ayrıca iç ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlarla baş eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti sadece 23 ay yaşayabilmiştir. Fakat döneme ilişkin yapılan araştırmalar, ayrıca tarihi belgelerin incelenmesi sonunda varılan kanaat şu ki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti uluslararası sistemde yaşanan dönüşüm ve değişimlerin etkisi ve Bolşevik Rusya'nın silahlı müdahalesi sonucunda tasfiye edilmiştir. Müslüman Doğu dünyasının ilk demokratik cumhuriyeti varlığını sonlandırırken,

⁴¹ Bkz: Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Ankara, 1991; *Azerbaycan gazetesi*, 28 Mayıs, 1919, No-110.

⁴² Bkz: Ali Asker, "Birinci Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan'ın Benimsediği Hükümet Sistemi: Yasama-Yürütme İlişkileri", *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: Məsəlman Şərqində ilk parlamentli respublika. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları*, 21-23 May 2018, Bakı, 2018, (ss. 223-225), s. 223.

⁴³Ş. Hüseyinov, *Müstəqilliyin çətin yolu... Biz hara gedirik*, "Azərənəşr", Bakı, 1996, s. 77.

emperyalist Rusya'nın devamı olan Bolşevik Rusya, yayılmacılık siyasetinin önemli adımlarından birini atarak diğer Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin işgaline zemin hazırlamıştır.

Belirtildiği gibi Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemin zorlu şartlarında ortaya çıkarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler bu cumhuriyetin kaderini belirlemede doğrudan etkili olmuştur. Cumhuriyetin varoluş sürecinde Osmanlı Devleti'nin olağanüstü çaba ve fedakârlık gösterdiğini ayrıca vurgulamak gerekir. 11 Mayıs 1918'de başlayan Batum görüşmeleri sırasında Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a askeri yardımda bulunabileceği hükme bağlanmıştır. O dönemde Kafkasya'yı saran iç çatışmalar ve Ermeni saldırganlığını, ayrıca Bolşeviklerin şiddet ve baskı politikalarını dikkate alırsak, Osmanlı'nın askeri yardımının ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Şunu da belirtelim ki, Osmanlı Devleti konusunda Azerbaycan içindeki siyasi ve içtimai güçler arasında belli görüş ayrılıkları vardır. Bu görüş ayrılıklarının temelinde Azerbaycan'ın tam bağımsız cumhuriyet olarak kalması düşüncesinin yanı sıra ülkenin Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmesi talepleri de vardı. Böylelikle o dönemde bahsi geçen güçler cumhuriyetçiler ve ilhakçılar adıyla iki gruba ayırabiliriz. İlhakçı grubun, o dönemde Gence'de bulunan Türk komutan Nuri Paşa'ya telkinlerde bulunması, siyasi arenada sol temayüllerin baskın olma çabaları, diğer taraftan cumhuriyetçilerin tavizde bulunmama yönünde kararlı tutumları durumu iyice zora sokmuştur. Nihayetinde, Milli Şura'da devam eden müzakereler sonunda bu süreç daha az kayıpla atlatılmıştır.⁴⁴ Bu doğrultuda süren müzakereler sonucunda Milli Şura tarafından 17 Haziran 1918'de iki tarihli oturumunda iki önemli karar alınmıştır. Bu kararlar doğrultusunda bir Geçici Hükümet oluşturularak yetki ve görevleri belirlenmiştir. Bu hükmün temelinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını koruyama özen gösteren bir bakış açısı yatmaktaydı. Zira geniş yetkilerle donatılmış olan yeni hükümet, bağımsızlığı ve yürürlükteki siyasi hürriyetleri kaldırmak gibi bir eylemde bulunamayacaktır. Bu kararın mantıksal sonucu olarak Milli Şura feshedilmiştir.⁴⁵ 17 Haziran-19 Kasım 1918 tarihleri arasında Azerbaycan'da Geçici Hükümet; tek yüksek devlet organı olarak tüm yetkileri elinde bulunduran bir kurum olarak faaliyet

⁴⁴ Ali Asker, "Birinci Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan'ın...", s. 224.

⁴⁵ Bu konuda bkz: Айдын Балаев, *Азербайджанское национальное движение в 1917-1918*, "Elm", Баку 1998, s. 204-214.

göstermiştir.

Yeni devletin oluşum süreci ağır şartlar altında sürdürülürken geniş çaplı devlet inşası çalışmalarını yürütmek son derece zordu. Bu yüzden öncelikli olarak asayişin ve istikrarın sağlanması hedeflenmişti. Ülkenin içinde bulunduğu şartları dikkate alarak Azerbaycan hükümeti 19 Haziran 1918’de ülke genelinde sıkıyönetim ilan etmiştir. Bu dönemde karşıda duran önemli vazifelerden bir diğeri yönetim organlarını oluşturmak ve devlet kurumlarının normal işleyişini sağlamaktır. Devlet simgelerini belirlemek açısından 21 Haziran 1918’de kabul edilmiş Devlet Bayrağının Tesis Edilmesi Hakkında Karar bu istikamette atılan ilk adımdır. Karara uygun olarak Azerbaycan’ın devlet bayrağında kırmızı zemin üzerinde beyaz hilal ve sekiz köşeli yıldız yer alıyordu. Sonradan, Azerbaycan hükümetinin 9 Kasım 1918 tarihli kararıyla mavi, kırmızı ve yeşil renklerden oluşan, üzerinde beyaz hilal ve sekiz köşeli yıldızdan oluşan yeni bir bayrak kabul edilmiştir. Bu bayrak; M. E. Resulzade’nin tabirince “Türk hürriyetini, İslam medeniyetini, muasır Avrupa iktidar-ı ahrarinesini” sembolize ediyordu.⁴⁶

Bu süreçte en önemli gelişmelerden biri Bakü’nün Bolşevik işgalinden kurtarılması olmuştur. Bilindiği üzere, 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bağımsızlığını elde ettiğinde Bakü şehri Bolşeviklerin denetiminde olduğu için Azerbaycan’ın egemenliği onun ülkesinin tamamına uygulanamamıştır. Bu yüzden Bakü’nün kurtuluşu cumhuriyet hükümetinin önünde duran en önemli vazifelerden biri olmuştur. 15 Eylül 1918 tarihinde Kafkas İslam Ordusu⁴⁷ tarafından Bakü’nün işgalden kurtarılması ve 17 Eylül’de hükümetin Gence’den Bakü’ye taşınması cumhuriyetin egemenliği ve toprak bütünlüğünün sağlanması bakımından son derece önemli bir gelişme olmuştur.⁴⁸ Bu önemli olayı sonradan Mehmet Emin Resulzade şu veciz ifadelerle yorumlayacaktır:

Kafası meşhur gilyotin mengenesinde bulunan bir adamın halaâsı nasıl bir hayat-ı nevin ise, Bakü’nün istirdadı dahi o nispette icazkar bir vakaydı. Hem hakikaten öyleydi. Sonra menhus bir ihtilal neticesinde mezarları mensî kalan Anadolu Mehmetcikleri Bakü’deki şehadetleri ile Türklüğe yeni bir siyasi vücut ita ediyorlardı.⁴⁹

Daha önce de belirttiğimiz üzere Birinci Dünya Savaşı başta olmak kaydıyla uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kaderinde

⁴⁶ Kamran İsmayılov, Milli Mefkûre ve Devlet İnşası: “Azerbaycan Ülkesi’nden ‘Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ne”, İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss. 143-172), s. 118.

⁴⁷ Kafkas İslam Ordusu konusunda bkz: İdris Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu*, 2.Baskı, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014.

⁴⁸ Ali Asker, “Geleneksel Toplumdan Cumhuriyete Yönetim ve Hukuk Sisteminin Tarihi Gelişimi”, İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss.173-218), s. 196.

⁴⁹ Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği yayınları, İstanbul, 1990, s. 52.

belirleyici olmuştur. Kasım ayında Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi, Almanya ve müttefiklerinin yenilgisi Türkiye'nin Kafkasya'dan çekilmesini de beraberinde getirmiştir. Türk ordusunun ardından Bakü'yü işgal edecek İngiliz askeri birliklerinin komutanı General Thomson İran'da Enzeli limanında bulunuyordu. General Thomson Bakü'ye gelmeden önce yaptığı açıklamada Azerbaycan hükümetini tanımadığını bildirerek, bir siyasi krizin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böyle bir durumda Nesib Bey Yusufbeyli'nin başkanlığında bir hükümet heyeti Enzeli'ye giderek General Thomson'la müzakerelerde bulunmuştur. İngiliz komutan Azerbaycan hükümetine yönelik belli başlı talepler ileri sürmüştür. Bu talepler şöyledir: 1) 17 Kasım saat 10.00'a kadar Azerbaycan ve Türk orduları Bakü'yü terk edecek; 2) Bakü ve civarındaki petrol madenleri İngilizlerin denetimine geçecek. Ülkenin diğer bölgeleri Azerbaycan hükümeti ve ordusunun denetiminde kalacaktır; 3) Azerbaycan hükümeti resmen tanınmayacak. Fakat Büyük Britanya, Fransa ve ABD temsilcileri Azerbaycan hükümetiyle *de-facto* ilişkileri devam ettirecektir; 4) Tüm kurum ve kuruluşlar eskiden olduğu gibi faaliyetlerini devam ettireceklerdir. Bu talepler dışında bazı koşullar da belirlenmiştir: a) General Thomson, Bakü Genel Valisi olarak atanacak ve şehir polisi İngilizlerin kontrolüne verilecektir; b) Şehir Duması yeniden faaliyete geçecektir; c) Paris Barış Konferansı'nda ulusların kendi kaderini tayin etme ilkelerine ilişkin müzakerelere Azerbaycan'ın katılımı sağlanacaktır; d) Lazar Bicherahov ve birliğinin İngiliz ordusuyla birlikte Bakü'ye dönmesine izin verilecektir; e) Silahlı Ermeni gruplarının Bakü'ye girmesine izin verilmeyecektir.⁵⁰ Böylelikle Osmanlı ve Azerbaycan ordusundan boşalan Bakü'de bir İngiliz işgal rejimi kurulmuştur.

O dönemde Almanya'nın yardımına ümit besleyen Ermeniler, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde saldırılarını resmen durdursalar ileriye dönük yeni planlar uygulamaya koymuşlardı; Taşnaklar Paris Barış Konferansı'na kadar toprak talepleri ileri sürmeme yükümlülüğünü ihlal ederek Azerbaycan'a ve Gürcistan'a karşı saldırılarda bulunmuşlardır. O dönemde Zengezur'da kırka yakın Müslüman köyü Ermeniler tarafından yakılıp yıkılmıştır. Sadece İngilizlerin keskin itirazları sonucunda saldırılar durdurulmuştur. Ocak 1919'da General Thomson Azerbaycan hükümetinin temsilcisi Hüsrev Bey Sultanov'u Vali göreviyle Karabağ ve Zengezur'a

⁵⁰ Севиндж Юсиф-заде, s. 37-38.

göndermiştir.⁵¹ Üç Ermeni, üç Azerbaycanlı ve Müttefik misyon temsilcisinden müteşekkil heyet Hüsrev Bey'in yönetimine devredilmişse de Karabağ'daki Taşnak liderler bu uzlaşmayı kabul etmemişlerdir.⁵² Bu durum karşısında Thomson Ermenilere yönelik şöyle bir yorumda bulunmuştur:

Sorun şu ki bazı Ermeniler Azerbaycan'ın Britanya'nın kontrolüne geçmesini bir oç alma fırsatı olarak kullanamadıklarından üzüntü duymuşlar. Onların, sorunun silahlı yolla değil, Barış Konferansında çözüleceğini anlamaları lazım."⁵³ Aralık ayının ilk günü Gence, Gazah ve Cavanşir kazalarının Ermeni liderlerine gönderdiği telgrafta General Thomson Ermenilerin kanunsuzluğa ve soyguna son vermesini talep etmiştir. Telgrafta şöyle yazıyordu: "Tüm Ermenilere evlerinde sessizce oturmalarını söyleyin. Yaşanan olaylar, dökülen kanlar ve hukuksuzluklar nedeniyle bu emri yerine getirmezlerse sorunun cevabını vermek zorunda kalacaklar."⁵⁴

General Thomson'un gündeminde duran bir başka mesele de Osmanlı ordusundan geriye kalan subay ve askerlerin Azerbaycan ordusundan "temizlenmesi" idi. Zira bu asker ve subaylar İngiliz ordusu için ciddi bir sorun olarak görülmüştür. Böyle bir durumda General Thomson "İtilaf devletlerinin rıza göstermediğini" gerekçe göstererek Azerbaycan ordusunda hiçbir Osmanlı subay ve askerinin kalmayacağını kesin bir dille ifade ederek talebini 20 Kasım'da Nuri Paşa'ya iletmiştir. Bu yüzden Osmanlı Harbiye Nezareti, daha önce, 26 Ekim 1918'de "talep etmeleri halinde subay, astsubay ve erlerin Azerbaycan ordusunda hizmet etmelerine izin veren" emrini, 23 Kasım 1918 tarihli yeni bir emir ile yürürlükten kaldırmıştır.⁵⁵ Bu ısrar ve baskılar üzerine Osmanlı birlikleri Kafkasya'nın tamamını terk etmişlerdir.

İngilizlerin döneme ilişkin Azerbaycan politikasını değerlendirmek gerekirse, bir çifte standart uygulandığı açık şekilde söylenebilir. Onlar Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımamak için çeşitli bahaneler öne sürmekteydi. Bunun nedenlerinden biri İngiltere ile Rusya arasındaki ittifaktı. Halbuki İtilaf Bloku üyesi olan Rusya İmparatorluğu artık yoktu ve Bolşevik yayılma tehdidi de dahil olmak üzere Ekim Devrimi'nden sonra ortaya çıkan olaylar oldukça farklıydı. Bu yüzden Büyük

⁵¹ Bkz: Cəmil Həsənli, *Sovet dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti (1920-1939)*, "Adiloğlu" nəşriyyatı, Bakı, 2012, s. 152.

⁵² Bkz: Cəmil Həsənli, s. 152.

⁵³ T.Swietochofski. *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of National Identity in Moslem Community*. Cambridge, 1985, p.143; Naklen: Cəmil Həsənli, s. 153.

⁵⁴ *Азербайджан*, 1918, 3 декабря, Naklen: Cəmil Həsənli, s. 153.

⁵⁵ Kerime Özden Şahin, "Kafkas İslam Ordusunun Dağıstan Harekâtı ve Türk Birliklerinin Tahliyesi", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, Yıl: 2019, Sayı: 31, (ss. 65-88), s. 85.

Britanya'nın müttefikine olan bağılılığı ve eski sömürgelerine askeri müdahalede bulunmama niyeti samimiyetten uzaktı. İngilizlerin gerçek amacı Türklerin Azerbaycan'ı terk etmesinin ardından burada kendi çıkarlarına cevap verecek bir sistem oluşturmaktı. İşgaline meşruiyet kazandırmak amacıyla Büyük Britanya bu eylemini "müttefik birlikler" adı altında gerçekleştirmiştir. Azerbaycan hükümeti cumhuriyetin egemenliğini korumak ve ileride bağımsızlığın tanınmasına ümit ederek General Thomson tarafından ileri sürülen şartlarının neredeyse tamamını kabul etmiştir.⁵⁶

Azerbaycan hükümetinin yoğun diplomatik çabaları ve uyguladığı siyasi çizgi nihayetinde olumlu sonucunu vermiştir. General Thomson 18 Aralık 1918 tarihinde yayınladığı bildiride "Feth-Ali Han'ın taht-ı sadaretinde koalisyon Azerbaycan hükümeti teşekkül ettiğinden, müttefikler kumandanlığının Azerbaycan dahilinde yegâne meşru bir hükümet olmak üzere bu hükümeti tanıyacağını ve ona müzaheret-i tammede bulunacağını" belirlemiştir.⁵⁷ 1919 yılının başından itibaren Azerbaycan Hükümeti, Bakü'de İngiliz Genel Valiliğinin kaldırılması için mücadeleyi yoğunlaştırmıştır. Dışişleri Bakanlığı, Azerbaycan'ın egemenliğini ihlal eden bu meseleyle ilgili olarak Avrupa ve Amerika devletlerine protesto notası gönderilmesini bir zaruret olarak görmekteydi. Diğer taraftan uzun süre Azerbaycan'da kaldıkları ve vatanlarına dönmek istedikleri için protesto düzenleyen İngiliz askerleri arasında da disiplinsizlik artmaktaydı. Bu gelişmeler karşısında Ağustos 1919'da İngiliz ordusu Azerbaycan'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. İngiliz işgal sistemi Azerbaycan'ın egemenliği açısından son derece olumsuz bir gelişme olsa da ülkede demokratik süreçlerin gelişmesinde, iktidar kurumlarının güçlendirilmesinde ve en önemlisi Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün Rusya yanlısı emperyalist güçlerin saldırılarından geçici de olsa korunmasında büyük önem taşımıştır.⁵⁸

Azerbaycan açısından en önemli sorunların başında Rusya'nın saldırı tehdidi gelmekteydi. Bir taraftan General Anton Denikin diğer taraftan her geçen gün daha fazla hissedilen Bolşevik tehdidi cumhuriyetin varlığını tehlike altına sokmuştur. Bu

⁵⁶ Ceyhun Ələkbərov, *Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri*,..., s. 34.

⁵⁷ Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği yayınları, İstanbul, 1990, s. 58.

⁵⁸ *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası*, I cild, "Lider nəşriyyat", Bakı, 2004, s. 219-220.

durumda Azerbaycan hükümeti ülkesinin bağımsızlığının dünya devletleri tarafından tanınması yönünde yoğun diplomatik çaba sarfetmiştir; 11 Ocak 1920 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığı Müttefik Devletler Yüksek Kurulu tarafından *de-facto* olarak tanınmıştır.⁵⁹ Bu tanınmaya rağmen ülkenin kuzey sınırları Bolşevik Rusya tarafından kesintisiz şekilde tehdit edilmekteydi. Azerbaycan hükümetinin ısrarlı bir şekilde Rusya tarafından diplomatik ilişkiler kurulması ve tanınması yönünde sürdürdüğü çabalar neticesiz kalmıştır. 27 Nisan 1920'de Azerbaycan sınırlarını geçen 11. Kızıl Ordu'nun baskısıyla milli hükümet iktidarı komünistlere devretmek zorunda kalmış ve böylelikle, Bolşevik Rusya'nın etki alanına giren Güney Kafkasya'nın diğer iki bağımsız cumhuriyeti olan Gürcistan ve Ermenistan'ın işgaline de yol açılmıştır. Büyük Britanya ise savaş sırasında Güney Kafkasya'da edindiği kazanımları kaybetmekle barışmak zorunda kalmıştır.

1.1.4. Azerbaycan'ın İkinci Bağımsızlığı Sonrası Siyasi-Ekonomik Gelişmeler

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yıkılmasının ardından kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC), 1922 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin on beş üyesinden biri olarak "Birlik üyesi" veya müttefik cumhuriyet statüsünde varlığını sürdürmüştür. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yetmiş sene devam eden sosyalist sistemin gelişimi boyunca farklı aşamalardan geçmiştir. Stalinizm döneminin ağır totaliter yapısı, ardından belli bir süre yaşanan yumuşama dönemi, ayrıca 1970'lerin durgunluk dönemi Birlik cumhuriyetlerinin statüsünde herhangi bir değişiklik yapmamıştır. SSCB'nin üye devletlerinin statüsü her ne kadar "Birlik cumhuriyeti" olarak tanımlansa da Rusya'nın adeta birer eyaleti gibi yönetilmiştir. Sovyet hakimiyeti kurulduktan kısa süre sonra Azerbaycan'ın görece özerk hakları Moskova'ya devredilmiştir. Devredilen haklar arasında dış politika konusu tamamen Moskova'nın tekeline bırakılmıştır. Dolayısıyla Azerbaycan SSC varoluşu boyunca herhangi bir şekilde dış politika belirleme ve yürütme yetkisine sahip olmamıştır. Devlet teşkilatı içerisinde yer alan Dışişleri Bakanlığı sadece formalite olarak faaliyet göstermiştir. Bu bakanlığın yetki alanı yine Moskova'nın rızası ve direktifleri

⁵⁹ Bkz: Cəmil Həsənli, *Tarixi şəxsiyyətin tarixi. Əlimərdan Bəy Topçubaşov*, Azərbaycan Diplomatik Akademiyası, Bakı, 2013.

doğrultusunda belli ölçüde kültürel ve ticari ilişkilerle sınırlandırılmıştır. Bu yüzden Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan ve Büyük Britanya arasında herhangi bir şekilde siyasi ilişkilerin varlığından söz edilemez. Bu totaliter sistemin çözülmesinin ilk belirtileri 1985'te iktidara gelen M.S. Gorbaçov'un başlattığı "perestroyka ve glasnost" politikaları ile çözülmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların üstesinden gelemeyen Moskova yönetimi ülkede liberal reformlar yaparak durumu düzelterek zannetmiştir. Fakat ilan edilen reformlar Sovyetler Birliği'ni ayakta tutan ilkelere ve yapısal temellere aykırıydı. Ekonomide liberalleşme, ayrıca hak ve özgürlükler alanında Batı'ya yönelim, ülkede yeni bir sistemin şekilleneceği konusunda söylemleri yoğun şekilde gündeme taşımıştır. Bu süreç beklendiğinin tam tersi ülkede kaos ve anarşinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Zira Sovyetler Birliği daha önceden var olan etnik sorunların bastırıldığı, liberal hak ve özgürlüklere müsaade edilmediği ve gül komünist partinin tekelinde yönetilmiştir. Durum böyle olunca 1988'den itibaren ülke bir kaos ve anarşi içine girmiştir. Özellikle Azerbaycan'da demokratikleşme talepleri Ermeni milliyetçiliğinin saldırgan eylemleriyle bir arada gelişirken "perestroyka"nın belirlemiş olduğu demokratik reformlar gölgede kalmıştır. Azerbaycan açısından da Ermenilerin ayrılıkçı hareketleri, ayrıca Ermenistan'ın toprak iddiaları yoğun bir şekilde gündeme gelmiştir. 1988'lerden başlayan bu süreç Azerbaycan'da Sovyetler Birliği'nden ayrılma eğilimlerini daha da güçlendirmiştir. Zira Moskova yönetimi iki ulus veya Birlik cumhuriyeti arasındaki çatışmada açık veya dolaylı yoldan Ermenistan'ı desteklemiştir. Böyle bir durumda Azerbaycan milli hareketinin baskısıyla 1989 yılında "Azerbaycan SSC'nin Egemenliği Hakkında Azerbaycan SSC'nin Anayasal Kanunu" kabul edilmiştir.⁶⁰ Bu kanun Azerbaycan Cumhuriyeti'ni Sovyetler Birliği'nin sınırları içinde egemen haklara sahip bir Cumhuriyet olarak tanımlamıştır. Görünen şu ki Ermeni-Azerbaycanlı çatışması olarak deklare edilen bu olayların gerçek sebebi Azerbaycan'ın bağımsızlığını engellemektir. Bu bağlamda Moskova'nın gerçekleştirdiği Ocak 1990 trajedisi Azerbaycan halkının hafızasında ağır yaralar açmıştır.⁶¹

⁶⁰ Ali Asker, "Azerbaycan Anayasa Yapımı Sürecinde Yürütme Erkinin Güçlendirilmesi", *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2016, (ss.23-37), s. 27-28.

⁶¹ Bkz: Aydın Balayev, Rasim Mirzə, *20 yanvar hadisələri, sənədlər, mövqelər, şərhlər (1990-2000)*, "Çaşıoğlu" nəşriyyatı, Bakı, 2000.

Bundan sonraki süreç Azerbaycan'ın bağımsızlığa doğru ilerlemesini hızlandırdığı bir süreçtir. Meydanlarda gösteriler sırasında bağımsızlık taleplerinin yoğun bir şekilde dile getirilmesini dönemin Azerbaycan yönetimi endişeyle karşılanmıştır. Amaç Sovyetler Birliği bünyesinde kalarak Ermenistan-Azerbaycan çatışmasına Moskova'nın desteğini sağlamaktır. Oysa bu siyaset yanlığdan başka bir şey değildi. Keza Moskova yönetimi bu konudaki tavrını sonraki süreçte de değiştirmemiştir. Artık Sovyetler Birliği üyesi olan cumhuriyetlerin teker teker bağımsızlık mücadelelerine ilan ettiği bir ortamda Azerbaycan yönetimi de halkın yoğun ısrarı ile 30 Ağustos 1991 tarihinde "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının Tekrar Sağlanması Hakkında Bir Beyanname"yi kabul edilmiştir. Ardından 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan parlamentosu tarafından kabul edilen "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Aktı" 29 Aralık 1991'de seçmenlerin yüzde 95'nin katıldığı referandumda kabul edilmiştir.⁶² Böylelikle Azerbaycan Cumhuriyeti yetmiş sene devam eden kesintinin ardından tekrar bağımsızlığına kavuşmuştur. 7 Haziran 1992 günü yapılan seçimlerde Azerbaycan Halk Cephesi lideri Ebulfez Elçibey iktidara gelmiştir. Demokratik güçleri temsil eden Elçibey iktidarı çok kısa sürmüştür. Bir taraftan gittikçe şiddetlenen Ermeni saldırganlığı, diğer taraftan ülkenin içinde bulunduğu ağır sosyal, ekonomik ve siyasi sorunları fırsat bilen Suret Hüseyinov tarafından bir darbe yapılmıştır. Olayların yaşandığı sırada Nahçıvan Meclis Başkanı Haydar Aliyev yönetime davet edilmiştir. Darbenin ardından Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey, Nahçıvan'daki köyüne çekilmesini "iç savaşa müsaade etmeme" olarak açıklamıştır. Elçibey'in Bakü'yü terk etmesinin ardından ülkede yaşanan iktidar boşluğunu ortadan kaldırmak amacıyla 3 Ekim 1993 günü yapılan seçimlerde Haydar Aliyev cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Aliyev'in iktidara gelişi Azerbaycan'da yeni bir dönemi başlatmıştır. Kasım ayında yapılan referandumla yeni anayasa kabul edilerek 27 Kasım 1995 günü yürürlüğe girmiştir.⁶³ Ülkeyi içinde bulunan sorunlardan kurtarmak, Ermenilerin Azerbaycan'a yönelik saldırılarını durdurmak, işgal altında bulunan toprakların kurtarılması, ayrıca sosyal ve ekonomik sorunlar o günün siyasi durumunu belirleyen ciddi etkenlerdi. Bu yüzden yeni anayasa güçlü bir başkanlık

⁶² Nesrin Sarıahmetoğlu, Okan Yeşilot, "Azerbaycan Cumhuriyeti", İçinde: *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, TDBB Yayınları, İstanbul, 2017, (ss. 07-72), s. 8-9.

⁶³ Recep Rehimli, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Yönetimi Yapısı ve Siyasal Sistem", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2020, (ss.364 – 384), s. 368.

sistemini getirmişti.⁶⁴ Ermenistan-Azerbaycan çatışması konusunda Moskova'nın değişmeyen siyaseti Azerbaycan yönetimini bir denge politikası izleyerek Batı ile yakınlaşmaya yönlendirmiştir. Fakat Batı'nın da bu konudaki tutumu Ermeni yanlısı bir profil oluşturmuştur. Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgaliyle ilgili BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan 822, 853, 874, 884 sayılı kararlar hiçbir şekilde yerine getirilmemiştir.⁶⁵

Azerbaycan'ın zengin servetleri ve özellikle petrol kaynakları Batı'nın dikkat merkezinde olmuştur. Şunu da belirtelim ki Batı şirketleriyle petrol antlaşmaları Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk gününden gündeme gelmiş olup bu konuda müzakere ve ön anlaşmalara gidilmiştir. Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından bu antlaşmalar yeniden gözden geçirilerek petrol politikasında somut adımlar atılmıştır. 2003'te Haydar Aliyev'in ölümünün ardından Cumhurbaşkanı makamına seçilen İlham Aliyev de aynı siyasi çizgiyi sürdürürken, Azerbaycan'ın diplomatik etkinliğini güçlendirerek, ticari-ekonomik ilişkilerini, ayrıca Batı ile olan ilişkilerini ileri düzeye taşımıştır.

Enerji alanında iş birliğine merak eden devletlerin başında Büyük Britanya gelmekteydi. Azerbaycan'ın zengin kaynakları Azerbaycan ve Büyük Britanya arasında ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi bakımından önemli fırsat doğurmuştur. Azerbaycan ekonomik ve beşerî potansiyeli bakımından Güney Kafkasya'nın en güçlü devletidir. Ayrıca, Gürcistan ve Ermenistan'dan farklı olarak Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması bu ülkeyi daha da güçlü kılmaktadır. 86.600 km² yüzölçümüne sahip, nüfusu 10 milyon olan Azerbaycan tarihi-coğrafi konumu itibariyle, tarihi geçit ve ticaret yolları üzerinde yer almaktadır. 20. yüzyılların başından devam eden⁶⁶ Ermeni saldırganlığı ve yayılcılığı her ne kadar Sovyet döneminde askıya alınmışsa da yukarıda bahsedildiği gibi Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde yeniden patlak vererek Azerbaycan topraklarının beşte

⁶⁴ Levent Gönenç, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, 1998, s. 207-209.

⁶⁵ Musa Qasımlı, *Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye: Gerçek Tarih Arayışı (1920-1994)*, (Çeviren: Ali Asker, Nurlana Mustafayeva), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2019, s. 604.

⁶⁶ Bkz: Azer Aghayev, Azerbaycan'da "Ermeni Meselesi": (1920-2021), Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bölge Çalışmaları Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Karabük, 2022.

birinin işgaline, büyük miktarda beşerî ve ekonomik kayıplara neden olmuştur. 2020’de meydana gelen İkinci Karabağ Savaşı sonunda Ermenistan yenildiğini kabul ederek Rusya Federasyonu arabuluculuğunda Azerbaycan topraklarını terk etmeye mecbur olmuştur. Karabağ’ın bir kısmında Rusya Federasyonu Barış Gücü’nün bulunduğu bir ortamda Ermeni ayrılıkçılarından geriye kalan silahlı unsurlar bölgede istikrarsızlık kaynağı olarak kalmaya devam etmiştir. Ayrıca Rus Barış Gücü bu duruma göz yumarken kendisi de Azerbaycan’ın egemen haklarını zaman zaman ihlal etmekten çekinmemiştir.⁶⁷ Üç sene boyunca devam eden bu sorunun kalıcı olarak çözümü 19 Eylül 2023’te Azerbaycan’ın gerçekleştirdiği Anti-Terör Operasyonu sayesinde mümkün olmuştur. Sadece bir gün süren bu operasyon sonucunda Ermeni silahlı unsurları imha edilmiş, savaş suçu işleyen unsurlar göz altına alınarak yargılanmak için Bakü’ye getirilmiştir. Olayla ilgili Azerbaycan Cumhurbaşkanı Müşaviri Hikmet Hacıyev şu açıklamalarda bulunmuştur:

Azerbaycan’ın gündemi Karabağ’daki Ermenilerin barışçıl şekilde entegrasyonunu sağlamaktır. Bölgeye barışı getirmek istiyoruz... Dün mayın patlamasında sivil vatandaşlarımız ve polis memurlarımız yaşamını yitirdi. Bu da bizi lokal antiterör tedbirleri hayata geçirmeye zorladı. Hiçbir şekilde sivil yapılar hedef alınmadı. Sivillere ateş açılmadı. Azerbaycan, Karabağ’daki yasa dışı grupların silahı bırakma güvencesini almıştır. Onlara Azerbaycan tarafından güvenli çıkış sağlanacaktır... Azerbaycan sorunsuz yeniden entegrasyon sürecine hazır olduğunu bir kez daha ilan ediyor. Halkın insani taleplerini karşılamaya hazırız. Kısa sürede bölgede istikrar ve güvenliği sağlamaya hazırız.⁶⁸

Bundan sonraki süreçte Azerbaycan’da askeri harcamalar ve savaş giderlerinin ciddi ölçüde azalacağı söylenebilir. Zira bölgede güçlü bir orduya sahip olmanın yanı sıra Karabağ bölgesinin onarımı ve iskana açılması sürecin temel konuları arasında yer almaktadır. Azerbaycan bir petrol ve doğal gaz ülkesi olarak Batı’nın enerji güvenliğine katkıda bulunduğu gibi ekonomik rezervlerini artırmaya devam edecektir. Ülke ekonomisinin temelini petrol ve gaz üretimi ile rafine edilmesi oluşturmaktadır. *Review of World Economy*’ye göre Azerbaycan 7 milyar varillik kanıtlanmış petrol rezervine sahiptir. Bu miktar, dünya rezervlerinin 0,6’sını teşkil etmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) açıklamalarına göre ülkedeki

⁶⁷ Bu konuda bkz: Ali Asker, “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Gelişmeler ve Azerbaycan’ın Egemenlik Hakkına Yönelik İhlaller”, İçinde: *Karabağ. Dünü, Bugünü, Yarını* (Editörler: Okan Yeşilot, Bihter Gürışık Köksal), Selenge yayınları, İstanbul, 2021, (ss. 323-334).

⁶⁸ Rehimov Ruslan, “Azerbaycan: Karabağ’daki Ermeni gruplar silah bıraktı, antiterör operasyonu durduruldu”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-karabagdaki-ermeni-gruplar-silah-birakti-antiteror-operasyonu-durduruldu/2996659>, (Erişim Tarihi: 16.10.2023).

petrol rezervleri 17,5 milyar varil düzeyindedir.⁶⁹ Günümüzde Azerbaycan zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olduğu ulaşım ve enerji alanında önemli bölgesel projeleri uygulamaktadır. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP),⁷⁰ Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattının yanı sıra Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı (TAP), Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı'nı özellikle vurgulamak gerekmektedir. Azerbaycan petrolünün %80'lik kısmı Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ile nakledilmektedir. SOCAR Azeri-Çırac-Güneşli gibi büyük yatakların petrol üretimini üstlenmiştir. Ülkedeki petrol üretiminin %20'lik kısmını SOCAR'ın payına düşerken, geri kalan kısmı BP yönetimindeki Azerbaijan International Operating Company (AIOC) tarafından yapılmaktadır.⁷¹ Günümüzde Azerbaycan doğal gazı Avrupa'nın enerji güvenliği bakımından Rusya'ya alternatif olarak değerlendirilmektedir.⁷²

1.1.5. Azerbaycan ve Büyük Britanya İlişkileri (1991-1993 Yılları)

Daha önce de bahsedildiği gibi Sovyetler Birliği'nin sonlarına doğru Batı ülkeleri ileride bağımsız olacak Birlik cumhuriyetlerine büyük ilgi göstermişlerdir. Söz konusu ülkelere gelen değişik heyetler bu cumhuriyetlerde toplumun önde gelenleri, siyasiler, devlet adamları ve sivil toplum örgütleriyle görüşmeler yaparak yerel şartlar ve sosyal duruma ilişkin bilgi alırken, gelecekteki ilişkilerin zeminini oluşturacak görüşmelerde bulunmuşlardır. SSCB'nin son yıllarında bile İngiltere'nin Moskova Büyükelçisi Rodrik Quentin'in 30 Mart 1991 tarihinde Bakü'yü ziyaret ettiğini vurgulamak yerinde olacaktır. Dönemin Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov, Başbakan Hasan Hasanov ile görüşmeleri sırasında büyükelçi görüşlerini paylaşarak, "Azerbaycan halkının derin siyasi ve ekonomik reformları gerçekleştirmeye hazır olduğunu ve bunun Azerbaycan ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesi için çok iyi bir garanti olduğunu" vurgulamıştır. Büyükelçi ayrıca,

⁶⁹ *Azerbaycan Ülke Profili*, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara, 2022, s. 6.

⁷⁰ Bkz: Esmé Özdaşlı, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Azerbaycan'ın Enerji Güvenliği ve Politikası", *Türkiz*, Yıl: 8, Sayı: 45, Kasım, 2017, (ss. 53-87), s. 75-76.

⁷¹ *Azerbaycan Ülke Profili*, s. 7.

⁷² Bu konuda bkz: Mehlika Özlem Ultan, Didem Saygın. "Avrupa Birliği-Rusya Enerji İlişkilerinde Azerbaycan Alternatifi." *Bilgi*, No: 101, 2022, (ss. 87 – 114).

Azerbaycan liderlerinin diğer ölkelerle iş birliğine çok olumlu ilgi duyduklarını da ayrıca kaydetmiştir.⁷³ Bu ziyaretten kısa süre sonra, mayıs ayında, Moskova'daki İngiliz Büyükelçiliği alışanları David Logan ve David Mannig, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısının sonuçlarını yerinde görmek ve bu konuda bilgi toplamak için Bakü'ye gelmişlerdir.⁷⁴ O dönemde gerçekleşen bu ve benzeri görüşmeler Büyük Britanya ile Azerbaycan arasında ikili ilişkilerde başlangıç temellerin atılmasına vesile olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının kaçınılmaz olduğu o dönemde görüşmeler müstakbel ilişkiler açısından son derece önemliydi.

Göröldüğü üzere Büyük Britanya'nın Azerbaycan'a olan merakı yoğundu. Bu yüzden büyük Britanya Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devletler arasında yer almıştır. Azerbaycan Bağımsızlık Aktı 29 Aralık 1991 yılında referanduma çıkarıldıktan iki gün sonra Büyük Britanya Azerbaycan'ın bağımsızlığını 31 Aralık 1991 yılında tanımıştır.⁷⁵ Başbakan John Mason, Azerbaycan da dahil olmak üzere SSCB'nin dağılmasından sonra ayrılan birçok bağımsız devletin liderlerine bir mektup göndererek ve yakında İngiltere ile yakın işbirliği ilişkilerinin kurulacağını belirtmiştir.⁷⁶

Azerbaycan ve Büyük Britanya arasındaki diplomatik ilişkiler 11 Mart 1992'de Büyük Britanya Dışışleri Bakanı Douglas Hogg, İngiltere'nin Rusya'daki büyükelçisi Rodrik-Breiweit ve diğer yetkililerden müteşekkil bir heyetin Azerbaycan'ı ziyareti sırasında imzalanmış antlaşmayla tesis edilmiştir. Büyük Britanya'nın Azerbaycan'daki büyükelçiliği 1992 yılının eylöl ayında ticaret temsilciği olarak faaliyete başlamıştır. O dönemde Britanya'nın Moskova'daki Büyükelçisi Brain Foll aynı zamanda Bakü Büyükelçisi görevini de üstlenmiştir. Büyükelçi güven mektubunu 15 Temmuz 1992'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı'na takdim etmiştir. 1993 yılının eylöl ayında ise Büyük Britanya'nın Bakü'de daimi büyükelçiliği açılmıştır. 25 Kasım 1995'te büyükelçi güven belgesini Azerbaycan Cumhurbaşkanı'na takdim etmiştir.

⁷³ “Прием посла Великобритании”, *Бакинский рабочий*, Баку, 1991, 2 апреля.

⁷⁴ “Böyük Britaniya diplomatlarını qəbul etmişdir”, “*Kommunist*” qəzeti, Bakı, 1991, 21 may

⁷⁵ “Azerbaycan - Büyük Britanya ilişkileri”, <https://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=tk&page=7540160>, Heydər Əliyev İrsini Araştırma Mərkəzi, (Erişim tarihi 13.09.23).

⁷⁶ “States are recognized”, *The Daily Telegraph*, 1992, 1 January, s. 4

Aynı şekilde Azerbaycan hükümetinin 23 Eylül 1992 tarihli kararına göre Ocak 1994'te Londra'da Azerbaycan'ın büyükelçiliği açılmıştır. İlk kez bu göreve Mahmud Memmed-Quliyev atanmıştır.⁷⁷

Büyük Britanya'nın Azerbaycan'a olan özel ilgisinin nedeni pek çok faktörle açıklanabilir. Büyük Britanya'nın Azerbaycan'a özel ilgisinin nedeni bu ülkenin elverişli coğrafi, siyasi ve stratejik bir konumda bulunmasından kaynaklanmıştır. Çünkü Azerbaycan Doğu ile Batı'nın kesiştiği noktada yer alan önemli bir ülkedir. Ayrıca Azerbaycan'ın zengin doğal kaynakları sadece Büyük Britanya'nın değil dünyanın diğer ülkelerinin de ilgisini çekmiştir. Hazar Denizi'nin enerji kaynaklarının üretilmesi ve dünya pazarına sunulması da iş birliğinin gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır. Uzun süre Ermeni saldırganlığının mağduru olan Azerbaycan'ın uluslararası alandaki diplomatik faaliyetlerinde Büyük Britanya gibi bir devletin desteğini alması fevkalade önemliydi. Bunun yanı sıra İngiltere'nin kendisinin de eski Sovyet coğrafyasında bağımsızlığını yeni kazanan cumhuriyetlerle iş birliği tesis etmesi onun süper güç olarak çıkarlarına uygundu. Nükleer güç olan, Kuzey İttifakı Anlaşması Örgütü'nün (NATO) kurucu üyelerinden biri olarak Büyük Britanya aynı zamanda devasa sanayi, finans ve askeri potansiyele sahip bir devlet olup dünyada gelişen süreçleri yakından etkilemek gücüne sahiptir. Büyük Britanya ile iş birliğinde bulunmak Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına uygun gelen bir gelişmeydi. Zira İngiltere'nin nükleer bir güç olması, diğer yandan BM Güvenlik Konseyi üyesi, aynı zamanda önde gelen devletlerden biri olması Azerbaycan'ın ihtiyaç duyduğu diplomatik destek açısından da önemliydi. Bütün bu etkenler, Azerbaycan ile Büyük Britanya arasındaki ilişkilerin kurulmasına, gelişmesine ve güçlenmesine yol açmıştır. ABD ile stratejik müttefikliği ve iktisadi partnerliği de Büyük Britanya ile iş birliğini cazip kılan nedenler arasındadır. Ekonomik güvenlik, erzak güvenliği, sağlık, bireysel güvenlik, kamu güvenliği, siyasi güvenlik gibi alanları kendi bünyesinde birleştiren küresel güvenlik sorunlarının çözümünde de Büyük Britanya büyük rol oynamaktadır. Kudretli bir devlet olarak Büyük Britanya'nın üstünlükleri pek çok sorunlarla karşı karşıya kalan ve güçlü partnerlere ihtiyaç duyan Azerbaycan'ı bu devletle sık ilişkiler kurmaya yönlendiren önemli faktörlerdendir.⁷⁸

⁷⁷ Ceyhun Ələkbərov, Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri,...., s. 39.

⁷⁸ Ceyhun Ələkbərov, Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri,...., s. 40.

İkili ilişkilerin tesis edildiği ilk günden itibaren Azerbaycan Büyük Britanya'nın gücünü kendi sorunlarının duyurulması amacıyla kullanmıştır. Ermenilerin Karabağ'da yaptıkları mezalim ve saldırılar konusunda Büyük Britanya makamlarının bilgilendirilmesi bu ülkenin sorunun çözümüne ilgi göstermesine yöneltmiştir. Bu nedenle 13 Ocak 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Ulusal Konseyi İngiliz Parlamentosuna bir çağrı göndermiştir. Çağrı metninde şu satırlar yer almıştır: "Azerbaycan Cumhuriyeti, Büyük Britanya Parlamentosu'nun Karabağ bölgesinin bir parçası olan Dağlık Karabağ'daki durumdan yeterince haberdar olmasını umar ve aynı zamanda dikkate alınmasını uygun görür."⁷⁹Bu ve benzeri gelişmeler Azerbaycan-İngiltere ilişkilerinde ilk adımların atılmasına yol açmıştır.

Yukarıda bahsedildiği gibi Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Douglas Hogg Mart 1992'de Bakü'yü ziyaret etmiş ve ziyaret sırasında, Azerbaycan Yüksek Sovyeti Başkanı Yagub Memmedov ile bir araya gelmiştir. Görüşmede Bakan Douglas, Azerbaycan'ın uluslararası sisteme dahil olması ve NATO çalışmalarında aktif olarak yer almasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁸⁰ Bu görüşmede Bakan Douglas ve Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov tarafından, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulduğuna dair bir memorandum imzalanmıştır. Bu belge iki ülke arasında imzalanan ilk yasal belgedir. Bu şekilde başlayan ikili ilişkiler kısa sürede daha yoğun bir hale gelerek ilerleyen aylarda Başbakan Margaret Thatcher'in Azerbaycan'a yaptığı ziyaretle zirveye ulaşmıştır. 7 ve 8 Eylül 1992'de Margaret Thatcher resmi olmayan bir ziyaret için Bakü'de bulunmuştur. Margaret Thatcher bu şekilde üst düzey bir ziyaret davetini hem Azerbaycan'ın daveti üzerine hem de BP şirketinin çabaları sonucunda kabul etmiştir. Fakat gerçek şu ki İngiliz şirketlerinin faaliyetlerini araştırmak ve bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan'daki durumu yakından görmek, Thatcher'i bu gezisinin temel nedeniydi. Thatcher ziyareti sırasında Azerbaycanlı yetkililer ve ayrıca dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey ile bir araya gelmiştir.⁸¹ Bu ziyaret yeni bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan toplumunda siyasi çevrelerde büyük yankı uyandırmıştır. O dönemde cumhurbaşkanı yardımcısı olan Oktay Gasımov'un anılarında, bu ziyaretle ilgili gözlemlerini "Lady

⁷⁹ *Xalq qəzeti*, Bakı, 1992, 13 yanvar

⁸⁰ *Xalq qəzeti*, Bakı, 1992, 12 mart.

⁸¹ *Xalq qəzeti*, Bakı, 1992, 8 sentyabr.

Margaret Thatcher çok samimi duruşu, tavırları ve konuşmasıyla gerçek bir hanımefendi unvanını hak etmişti” cümlesiyle aktarırken, görüşmenin her iki taraf için de çok ilginç ve faydalı bir görüşme olduğunu vurgulamaktadır. Thatcher, Ebülfez Elçibey’i takdir ederek Sovyet alanındaki en büyük demokrat olarak nitelendirmiştir. Ziyaret sırasında iki lider arasındaki görüşmelerde ilginç diyaloglar yaşanmıştır. Hükümet mensuplarından Necef Necefov, 1966 Dünya Kupası finalinin hakemi Tofig Behramov’u tören toplantısına davet ederek onu Thatcher ile tanıştırmıştır. Görüşmede hükümet yetkililerinden biri Tofig Behramov’u göstererek şöyle demiştir: “Bakın, bu adamın düdüğü olmasaydı, siz İngilizler 1966’da Altın Tanrıça’yı göremeyecektiniz, Madam Thatcher.” Thatcher bu görüşmeden duyduğu heyecanı defaten teşekkür ederek ifade etmiştir.⁸² Ziyaret sırasında siyasi konuların yanı sıra ekonomik ilişkiler de gündeme getirilmiştir. Özellikle Bakü petrolünün üretimi ve dünya pazarına çıkarılmasında Büyük Britanya şirketlerinin önemli rol oynayabilecekleri vurgulanmıştır. Başbakan Thatcher, Azerbaycan ile İngiltere’nin British Petroleum ve Norveç’in Statoil şirketleri arasında Çırag ve Şah Deniz sahalarında rezerv belirleme ve hazırlık çalışmalarının yürütülmesine ilişkin anlaşmanın imza törenine katılmıştır.⁸³

23 Eylül 1992’de Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, Londra’da Azerbaycan Cumhuriyeti Büyükelçiliğinin kurulmasına dair karar almıştır. Bu karar, Büyük Britanya’nın Azerbaycan siyasetinde, özellikle de dış politikasında nasıl önemli bir rol oynadığının bir göstergesidir. En önemlisi, bu karar iki ülke arasında iş birliği için yeni fırsatlar açmıştır. 28 Eylül 1992’de Büyük Britanya Ticaret ve Sanayi Bakanı Michael Hezaltynne büyük bir heyetle Azerbaycan’ı ziyaret etmiştir. Heyette büyük şirketlerin temsilcileri yer almıştır. Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey konukları kabul edilmiştir. Ziyarete iki ülke arasında ticari ve ekonomik iş birliğine ilişkin deklarasyon imzalanmıştır, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı İngiliz hükümeti tarafından teyit edilmiştir. Ziyaret sırasında, ziyarete BP şirketinin Bakü ofisinin açılışı yapılmıştır.⁸⁴ Bu ve benzeri ziyaretler Azerbaycan ile Büyük Britanya

⁸² *Xalq qəzeti*, Bakı, 1992, 8 sentyabr

⁸³ *Xalq qəzeti*, Bakı, 1992, 8 sentyabr

⁸⁴ Raidə Əliyeva, *Azərbaycan və Qərbi Avropa ölkələri arasında əlaqələr (1991-2015)*, (Beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya” üzrə magistr dissertasiyası), UNEC, Bakı 2017, s. 22.

arasındaki ilişkileri giderek derinleşmesine ve güçlenmesine yol açmıştır.⁸⁵ O dönemde Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın da Büyük Britanya ziyareti için hazırlıklar başlatılmıştır. Bu hazırlıklardan biri Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Dış Politika Danışmanı Vefa Guluzade'nin Londra'yı ziyareti olmuştur.⁸⁶ Yapılan ön hazırlıklar sonucunda Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'in ziyaretinin Haziran 1993 sonunda gerçekleşmesine karar verilmiştir. 1993 baharında İngiltere ile ilişkilerin iyi mecrada geliştiği bir dönemde Ermeni Silahlı Kuvvetleri Kelbecer bölgesini işgal etmiştir. Bu işgalin ardından İngiliz hükümeti 14 Nisan'da bir açıklama yaparak Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi ve çevresinde yaşanan çatışmalardan derin endişe duyduğunu belirtmiş, bu çatışmalara son verilmesi ve barış sürecinin yeniden tesis edilmesi çağrısında bulunmuştur. İngiltere sadece açıklama yapmakla kalmamış, o dönemde Azerbaycan'a insani yardım sağlaması için BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne de yaklaşık 100 bin pound yardımda bulunmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin 30 Nisan 1992 tarihli toplantısında, İngiltere'nin Ermeni saldırganlığına karşı tavrı 22 sayılı kararla daha açık şekilde ortaya konmuştur. Bu karar, Büyük Britanya'nın Azerbaycan'a yönelik adaletli tutumunu yansıtmıştı. Mayıs 1993'te Thomas Yung'un büyükelçi olarak atanmasından kısa süre sonra Bakü'de 24 İngiliz firmasının katılımıyla Büyük Britanya'nın petrol ve gaz endüstrisinin teknolojisi konusunda bir seminer düzenlenmiştir. Mayıs 1993'te Başbakan Penah Hüseyinov ve diğer hükümet temsilcileri, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın ziyaretinin hazırlıkları kapsamında Büyük Britanya'ya sefer etmişlerdir.⁸⁷

30 Mayıs 1993 tarihinde Büyük Britanya Parlamentosu üyeleri Harold Elliston, Edward Garnier, Ian Dungan Smith ve John Reid'den oluşan heyet Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret Azerbaycan'a sefer eden ilk İngiliz parlamenter heyeti idi. Vekiller Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey tarafından kabul edilmiştir. Görüşmede heyet başkanı Harold Elliston, ziyaretin amacı hakkında açıklamada

⁸⁵ *Azərbaycan qəzeti*, Bakı, 1993, 21 mart.

⁸⁶ *Azərbaycan qəzeti*, Bakı, 1993, 21 mart.

⁸⁷ *ARXİNA*. 14.10.1993-05.04.1995. Qovluq N 14, s. 100-104.

bulunurken Ermenistan-Azərbaycan ihtilafına ilişkin yeterli delil toplama ve dünya toplumuna objektif bilgi sağlamaya çalışacaklarını ifade etmiştir.⁸⁸

Bu ziyarette iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve yatırımların korunmasına ilişkin pek çok belge imzalanmıştır. Bu hazırlıklar, Azərbaycan'da siyasi ve güvenlik sorunları, hükümete karşı başkaldırı ve ayaklanmanın yaşandığı bir ortamda sürdürülmüştür. Bu yüzden öngörülen pek çok etkinlik gerçekleşmemiştir. Büyük Britanya hükümeti bir taraftan Azərbaycan ile siyasi ilişkileri geliştirirken ve Ermeni saldırıları karşısında Azərbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklerken diğer taraftan enerji sektöründeki çıkarlarını da gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla enerji alanında iş birliğini konusunda güçlü hamle yapmayı hedeflemiş ve bunu büyük ölçüde başarmıştır. Ancak diplomatik ilişkilerin kurulduğu ilk yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler ilk bakışta olumlu etki gösterse de kalite parametreleri açısından pek tatmin edici olmamıştır. Bu dönemde Azərbaycan Cumhuriyeti'ndeki istikrarsız siyasi durum, Ermenistan'ın Azərbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik saldırganlığı ve ülkenin gerçek bir savaş durumunda olması, ayrıca Büyük Britanya'nın AGİT'in Minsk Grubunda temsil edilmemesi olgusu karşılıklı ilişkilerde olumsuz etkisini göstermiştir; nitekim İngiliz iş adamlarının Azərbaycan ekonomisine yatırım yapma olanakları sınırlı kalmıştır.⁸⁹ Bir başka husus Azərbaycan'daki sosyal ve siyasi durumun istikrarsızlığı meselesidir. Böyle bir durumda doğal olarak dış yatırımlar, aynı zamanda İngiliz şirketlerinin yatırımları bir süreliğine askıya alınmıştır. 1993 yılının ikinci yarısında Azərbaycan'da istikrarın ve 1994'te ateşkesin sağlanması durumun düzelmesi açısından önemli gelişmeler olarak kayda geçmiştir.⁹⁰

⁸⁸ Vahid Öməröv, "Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətlərinin müasir tarixi: ilkin mərhələ (1991-1993-cü illər)", <https://sesqazeti.az/news/mia/332451.html>, 04.02.2010, (Erişim tarihi: 13.09.23).

⁸⁹ Ceyhun Ələkbərov, Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri,...., s. 40.

⁹⁰ Ceyhun Ələkbərov, Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri,...., s. 40.

1.1.6. Haydar Aliyev'in İktidara Gelişi ve Büyük Britanya ile İlişkilerde Yaşanan Gelişmeler (1993-2003)

Haydar Aliyev, Azerbaycan'da KGB Başkanlığı ve 1969–1982 yılları arasında Komünist Parti Birinci Sekreteri, daha sonra 1988'e kadar SSCB Bakanlar Konseyi Başkanı Birinci Vekili ve Politbüro üyeliği görevlerinde bulunmuştur.⁹¹ Bağımsız Azerbaycan döneminde Haydar Aliyev'i iktidara taşıyan şartlar çok boyutlu ve giriftir. Bunların başında öncelikli olarak “perestroyka” lideri M.S. Gorbaçov tarafından Haydar Aliyev'in Moskova'daki görevinden uzaklaştırılması gelmektedir. Sovyetler Birliği döneminde parti ve ülke yönetiminde en üst düzeye yükselen bir Müslüman ve Türk kimliğine sahip lider olarak Haydar Aliyev dünya çapında tanınan bir siyasetçiydi. M.S. Gorbaçov'un iktidara gelmesinden sonra bürokratik basamaklarda ve parti liderleri arasında yapılan temizleme faaliyetleri, perestroyka siyasetine uygun yeni kadroların iş başına getirilmesi Gorbaçov siyasetinin belirleyici özelliklerindendi. Konunun ayrıntılarına girmeden, genel olarak bu tip temizlemelerin Gorbaçov yeni politikaya uygun kadroların seçiminden ziyade kişisel tercihlerinden ileri geldiği söylenebilir. Bunun en bariz örneklerden biri olarak yine eski kadrolardan E. Şevardnadze'nin Dışişleri Bakanı gibi önemli bir göreve getirilmesi olmuştur. Bir başka faktör ise söz konusu dönemde Azerbaycan'ın Ermeni ayrımcılığının baskısına maruz kalması ve Ermenistan'ın yasa dışı baskıları olmuştur. Ayrılıkçı faaliyetlere başlayan Ermeniler 1988'den itibaren Haydar Aliyev'in görevden alınması talebiyle Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesine organize bir şekilde asılsız iddialar içeren ektuplarla başvurmuşlardır.⁹² Ocak 1990 trajedisinin ardından Haydar Aliyev'in Gorbaçov politikalarına karşı eleştirileri ve itirazı, ayrıca Azerbaycan'da gittikçe derinleşen siyasi ve güvenlik sorunları Haydar Aliyev'in iş başına gelmesine vesile olan sebeplerdendi. Görevden ayrıldıktan sonra ana yurdu Nahçıvan'a gelen Haydar Aliyev burada 4 Eylül 1991'de yapılan seçimlerde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanlığı görevine seçilmiştir.

⁹¹ Haydar Aliyev'in hayatı ve kariyeri konusunda bkz: İrfan Ülkü, *Kızıl Yıldızdan Hilale Haydar Aliyev'in Fırtınalı Hayatı*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004; Hüseyin Adıgüzel, *Zirve Haydar Aliyev'in Hayatı*, İleri yayımları, İstanbul, 2007; Elmira Ahundova, *Haydar Aliyev: Şahsiyet ve Çağ, Kremünde Beş Yıl, Dönüş*, TEAS Press, İstanbul, 2018.

⁹² Bu konuda son dönemde yapılan ayrıntılı çalışmalardan birisi için bkz: Э.М. Аббасов, “Зарождение и формирование армянского ирредентистского национализма и история одной его провокации в Азербайджане”, *Вопросы истории*, № 12 (5), 2021, (с. 38–69).

Dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov'un iktidarı döneminde Haydar Aliyev'e karşı açık şekilde dışlama siyaseti yürütülmüştür. Bu siyaset iktidara karşı haklı tepkiler toplarken, Haydar Aliyev'in Nahçıvan'daki konumunu daha da güçlendirmiştir. Haydar Aliyev'in yeniden iktidara gelmesinin yolunu açan bir başka faktör ise 1992-1993'te Azerbaycan Halk Cephesinin iktidarı döneminde ülkede baş gösteren siyasi sorunlar ve yaşanan iç çatışmadır. Şunu da belirtelim ki 1989 yılında, Azerbaycan'da Haydar Aliyev'in yönetime gelmesini arzulayan bazı kesimler, Aliyev'i tekrar ülke başkanlığına getirilmesine yönelik bir hareket başlatmışlardı.⁹³ Azerbaycan Halk Cephesine karşı Suret Hüseyinov'un yaptığı darbe sırasında Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'in ısrarlı daveti üzerine Haydar Aliyev Nahçıvan'dan Bakü'ye gelerek 15 Haziran 1993'te Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Başkanı seçilmiştir. O sıralarda Ebülfez Elçibey'in ülkedeki kaos ve çatışma ortamında Bakü'yü terk etmesi sonucunda parlamento 24 Haziran'da aldığı bir kararla, Anayasaya uygun bir şekilde Elçibey'in tüm yetkilerini Haydar Aliyev'e devretmiştir. Ardından 3 Ekim 1993'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimine katılanların yaklaşık %99'unun oyunu alan Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁹⁴ Böylelikle, Azerbaycan'da yeni bir siyasi dönem, Haydar Aliyev'in ikinci iktidar dönemi başlamıştır. Bu dönem sadece iç politika değil, aynı zamanda dış politikaya getirilen yenil çizgilerle karakteristiktir. Ebülfez Elçibey döneminde uygulanan tek yönlü politika Türkçü söylemlerle kendini tanıtırken, Rusya ve İran gibi komşu ülkelerle ilişkilerin gerilmesine de yol açmıştır. Şunu da belirtelim ki Elçibey'in iktidara gelişi Türkiye açısından olumlu gelişme iken, Rusya ve İran açısından olumsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir. O dönemde Türkiye ile Azerbaycan arasında 1993 Mart tarihli Bakü-Ceyhan taslağı olmak üzere çeşitli anlaşmalar yapılmış, iki ülke arasındaki askeri ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri eğitim desteği belirginleşmiştir.⁹⁵ Bu yüzden Haydar Aliyev'in izlediği politika⁹⁶ "denge siyaseti"

⁹³ "Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyev", http://www.heydar-aliyev.org/s01_biografia/_biografia_a.html, 24.10.2006, (Erişim tarihi 13.09.23).

⁹⁴ Bahadır Karimov, Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993-2003), T. C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2007, s. 25.

⁹⁵ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 711.

olarak adlandırılrsa da bu siyaseti salt bir denge sistemi üzerine oturtmak da yanlış olacaktır. İran ve Rusya ekseninde realist ve sağduyulu politika izleyen Haydar Aliyev, Türkiye ile ilişkilere özel önem atfetmiştir. Doğrusu, bu tutum iki kardeş ülkenin ve toplumun doğal yakınlığı ve uluslararası sistemde yalnızlığa itilen Azerbaycan'a Türkiye'nin sağladığı koşulsuz destekten kaynaklanmıştır; bu çizgide ilerleyen Türkiye siyasetinin pozitif görünümü kısa sürede daha belirgin hale gelmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu zor şartlar altında, Ermenistan'la çatışma hali, ayrıca Azerbaycan petrolerini dünya pazarına çıkarılması yönünde Haydar Aliyev'in harcadığı yoğun çabalar kısa sürede olumlu sonuç vermeye başlamıştır. Azerbaycan'ın savunma kabiliyetinin düşük olduğu, Rusya'nın Ermenistan'ı askeri ve siyasi açıdan desteklediği bir dönemde Azerbaycan topraklarının beşte biri artık Ermenistan tarafından işgal edilmiş durumdaydı. Böyle bir ortamda öncelikle Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünden vazgeçmeyerek bir ateşkes antlaşmasının imzalanmasına ihtiyaç vardı. 1994'te Bişkek'te imzalanan ateşkes antlaşması zorlu şartlar altında Azerbaycan'ın toparlanmasına kapı aralamıştır. Haydar Aliyev aynı zamanda Batı ile ilişkiler önem veren, ülke sorunlarının çözümünde Batı'nın diplomatik desteğinin önemine inanan ve bu yönde faaliyet gösteren bir siyasetçiydi. Bu kapsamda Büyük Britanya ile ilişkiler de kendine özgü bir konuma sahiptir. 18 Şubat 1993'te İngiliz Dışişleri ve Milletler Topluluğu İşlerinden Sorumlu Bakan Yardımcısı Douglas Hurd'un, İngiliz hükümetinin Azerbaycan ve Özbekistan'da, ayrıca Slovakya'da büyükelçiliklerin açılmasına ilişkin açıklaması kitle iletişim araçlarında yayınlanmıştır. Açıklamada, İngiliz diplomatik misyonlarının bu ülkelerdeki faaliyetlerinin, demokrasinin gelişmesi ve piyasa ekonomisine geçişi teşvik edeceği, ayrıca eski SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleriyle iş ilişkilerini genişletmeye çalışan İngiliz şirketlerine yardımcı olacağı belirtilmiştir.⁹⁷ Haydar Aliyev henüz 1993 yılının Şubat ayında Nahçıvan Âli Meclisi Başkanı görevinde bulunduğu sırada Moskova'da Büyük Britanya'nın Rusya ve Azerbaycan büyükelçisiyle görüşerek "abluka altında bulunan Nahçıvan'ın ağır durumuna ilişkin bilgi vermiş, bölgenin ağır mali ve iktisadi

⁹⁶ Bu konuda kapsamlı analiz için bkz: Araz Aslanlı, İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayını, Ankara 2005, s. 144-145.

⁹⁷ Vahid Ömerov, "Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətlərinin müasir tarixi: ilkin mərhələ (1991-1993-cü illər)", <https://sesqazeti.az/news/mia/332451.html>, 04.02.2010, (Erişim tarihi: 12.02.2023).

zorluklarının aradan kaldırılması için Büyük Britanya hükümetinden yardım talebinde bulunmuştur.”⁹⁸

Azərbaycan ilə İngiltərə arasındakı iştirikler Haydar Aliyev'in iştiridara gelmesinden sonra daha da gelişmiştir. 19-23 Şubat 1994'te Haydar Aliyev Büyük Britanya Başbakanı John Major'un davetlisi olarak Londra'ya resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında önemli konular ele alınmış, somut iş birliklerine yönelik pek çok bakanla müzakerelerde bulunulmuştur.⁹⁹ Haydar Aliyev ile John Major arasında, başta “Büyük Britanya Birleşik Krallığı ile Azərbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Bildirgesi” olmak üzere 8 belge imzalanmıştır.¹⁰⁰ Bu belgeler iki ülke arasındaki iştiriklerin yasal zeminini teşkil etmiştir. Haydar Aliyev'in çabaları sonucunda İngiliz hükümeti mültecilere ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilere insani yardımda bulunmuştur.¹⁰¹

Bu ziyaret, Azərbaycan Cumhurbaşkanı'nın Büyük Britanya'ya yaptığı ilk ziyaret olması açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁰² Görüşmeler sırasında Ermenistan'ın Azərbaycan'a yönelik saldırganlığına dikkat çeken Haydar Aliyev, İngiliz hükümetini beş yıldır devam eden işgalin sonuçları konusunda bilgilendirmiştir. Azərbaycan tarafının ihtilafın barışçıl çözümüne hazır olduğunu vurgulayan Haydar Aliyev, Ermeni saldırganlığını ortadan kaldırılmasında İngiliz hükümetinden çabalarını artırmasını istemiştir. Bu ziyaretin ardından Büyükelçi Mahmud Memmed-Quliyev, İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'e itimatnamesini takdim etmiştir. Kraliçe bu görüşte Azərbaycan ile iştiriklere büyük önem verdiğini vurgularken M. Memmedguliyev, bağımsızlığını yeni kazanmış Azərbaycan için İngiltere ile iştiriklerin geliştirilmesinin ehemmiyetini vurgulamıştır.¹⁰³ Londra'da büyükelçiliğin açılmasının ardından iki ülke

⁹⁸ Ceyhun Ələkbərov, *Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri*,..., s. 42.

⁹⁹ *Azərbaycan qəzeti*, 23 fevral 1994

¹⁰⁰ Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında bəyannamə. 23 fevral 1994-cü il, *Müqavilələr toplusu*, I cild, s. 29-31.

¹⁰¹ Ramilə Dadaşova” Azərbaycan Respublikasının BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləri ilə əməkdaşlığı”, *Monoqrafiya, ADMİU-nun mətbəəsi*, Bakı 2021, s. 184.

¹⁰² H.Ə. Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir*, I. kitab, Bakı, 1994, s. 57 (Bu və digər kitabların elektronik versiyonları için bkz: http://www.anl.az/heliyev/he_me.htm)

¹⁰³ “Посол Азербайджана в Великобритании вручил верительные грамоты”, *Бакинский рабочий*, Баку, 1994, 8 апрел.

arasındaki ilişkiler daha da ilerlemiştir. Haydar Aliyev'in 9 Haziran 1994'te Türkiye'ye yaptığı ziyarette İngiltere Dışişleri Bakanı Douglas Hurd ile görüşmesi buna bir örnek olabilir. Görüşmede Haydar Aliyev ve Hurd, iki ülke arasında siyasi, ekonomik, ticari, kültürel ve diğer alanlarda iş birliğinin geliştirilmesi konusunda mutabık kalmışlardır. Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında ateşkes sonrası durumun açıklandığı ve ateşkesin sürdürülmesinin önemine özellikle vurgu yapılan görüşmede Douglas Heard, gazetecilere verdiği röportajda birtakım noktaların altını çizmiştir:

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile görüşmemden çok memnun kaldım. Azerbaycan ile iş birliğinin her iki ülke için de çok faydalı olduğuna inanıyorum. Haydar Aliyev ile bu konuları detaylı olarak görüştük. İngiliz ve Azerbaycan hükümetleri, ülkelerimiz arasındaki iş birliğini güçlendirmek için ellerinden gelen her şeyi yapacaklardır.¹⁰⁴

Azerbaycan ile İngiltere arasındaki ilişkilerde 1994'ten itibaren, petrol üretiminde British Petroleum, petrol aramada John Brown Company, alüminyum fabrikasının yeniden inşasında Kaiser Engineering, telefon alanında Ci-Pi dahil olmak üzere, pek çok şirket önemli rol oynamıştır. 1995 yılından itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerde kayda değer gelişmeler gözlemlenmiştir. Ocak 1995'te Büyük Britanya Kraliçesi'nin özel danışmanı ve BP'nin yönetim kurulu başkanı Lord Ashburton başkanlığındaki bir heyet Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. 1995 yılının Mayıs ayında Bakü'de Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Ticaret ve Sanayi Bakanlığını temsilen İngiliz Petrol ve Gaz Endüstrisi adına hareket eden "Petrol ve Gaz Projeleri ve Tedarik Ofisi" Azerbaycan hükümetini temsilen dünya çapında petrol ve gaz kaynaklarının işletilmesi konusunda Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi ile Azneftkimya Şirketi arasında bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Haziran ayında SOCAR, BP ve Türkiye'nin TPAO şirketleri arasında Şah Deniz sahasının işletilmesine ilişkin bir ön anlaşma imzalanmıştır. İngiltere ile ilişkilerin temel amacı Azerbaycan'ı bu ülkenin ticari işleriyle tanıştırmak, finans ve yatırım imkanlarını ülke ekonomisine yönlendirmektir. Ayrıca İngiliz sermayesini petrol, petrokimya, ışık, gıda ve diğer alanların geliştirilmesi için projeler hazırlayıp uygulamaya geçirmektir. Bütün bunların hayata geçirilmesinde Kasım 1995'te Adam Smith Enstitüsü'nün Londra'da düzenlediği "Azerbaycan'da Yatırım Fırsatları" konulu uluslararası konferans önemli rol oynamıştır. Haydar Aliyev'in bu konferansta yaptığı konuşmasında, Azerbaycan'ın yabancı yatırımcılara ve yatırımlara, karşılıklı yarar sağlayan aktif iş birliğine hazır

¹⁰⁴ *Azərbaycan qəzeti*, 26 fevral 1994.

olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁵ Bu görüşmede Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, merak edilen soruları yanıtlayarak ülkenin ekonomik imkanları hakkında geniş bilgi vermiştir. Haydar Aliyev, iş insanlarını bu geniş fırsatları görmeleri için Azerbaycan'a davet ederek, "Azerbaycan zengin doğal kaynaklara sahip bir ülkedir. Bu kaynaklar büyük endüstriyel potansiyele sahiptir. Birçok alanda yetenekli profesyonellere sahibiz. Ayrıca yeterli insan gücümüz mevcuttur" demiştir.¹⁰⁶ Bu ziyaret sırasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İngiltere yetkililerinden Dışişleri Bakanı Malcolm Rifkind, Ticaret Bakanı Yang Lang, Enerji Bakanı Tim Eggar'la bir araya gelmiştir. Bu toplantıda sanayi yatırımları konusunda kapsamlı fikir mübadelesinde bulunulmuş, iş birliğini güçlendirmek için yeni adımlar atılması gerekliliği vurgulanmıştır. Ziyaretin sonunda Azerbaycan Büyükelçiliğinin Londra'daki yeni binasının açılış töreni yapılmıştır. Törene katılan Haydar Aliyev yaptığı konuşmada Azerbaycan'ın iç ve dış politikasının öncelikli görevlerinden bahsetmiştir.¹⁰⁷ Bu ziyaret kısa sürede olumlu sonuçlarını göstermiştir. Yaşanan gelişmeler İngiliz sermayesinin Azerbaycan'a olan ilgisinin arttığını göstermiş ve İngiliz şirketleri kısa sürede Azerbaycan'da 40 ofis açmışlardır. Bu gelişmeler iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri daha da güçlendirmiştir.¹⁰⁸

İngiltere Dışişleri Bakanı Malcolm Rifkind'in, 1996 yılı başında Azerbaycan'a düzenlediği resmi seferde iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişim seyri geniş çapta ele alınmıştır. O sırada İngiliz hükümeti Dağlık Karabağ bölgesini Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünü vurgulamış ve bir kez daha ihtilafın barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu ziyaret sırasında 4 Ocak'ta Azerbaycan ile İngiltere arasında yatırımların korunması ve teşvikine dair anlaşma imzalanmıştır. Yine 1996 yılının haziran ayında İngiltere Enerji Bakanı Tim Eggar, ağustos ayında Ortadoğu Bankası Başkanı W. Pervis, Eylül ayında Ulaştırma Bakanı Charles Gauche ve BP Yönetim Kurulu Başkanı David Simon Azerbaycan'ı

¹⁰⁵ H.Ə. Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir*, I. kitab, Bakı, 1994, s. 21-23.

¹⁰⁶ H.Ə. Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir*, I. kitab, Bakı, 1994, s. 61.

¹⁰⁷ H.Ə. Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir*, I. kitab, Bakı, 1994, s. 41-43.

¹⁰⁸ H.Ə. Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir*, I. kitab, Bakı, 1994, s. 44.

ziyaret etmişlerdir. Bu temaslar sırasında ilgili alanlar üzere iş birliğine dair belgeler imzalanmıştır.¹⁰⁹

İngiliz hükümetinin Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırganlığını neredeyse düzenli olarak kınadığı ve bu konuda Kasım 1996'da düzenlenen AGİT Lizbon zirvesinde İngiliz hükümetinin Azerbaycan'ın tutumunu desteklediği söyleyebiliriz. Bu gelişmeler iki ülke ilişkilerine olumlu yansımıştır. Mayıs 1997'de Büyük Britanya'da parlamento seçimleri yapılmış ve İşçi Partisi kazanmıştır. Başbakan Tony Blair hükümeti Azerbaycan'la ilişkilerin geliştirilmesi önemine vurgu yaparak bu yönde somut adımlar atmıştır. Savaş halindeki yeni bağımsız bir ülke için İngiliz hükümetinin desteğini almak çok önemliydi. Azerbaycan ile İngiltere arasındaki ilişkiler 19-24 Temmuz 1998'de Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in İngiltere'ye yaptığı resmi ziyaretle yeni ivme kazanmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı bu ziyareti sırasında Tony Blair ile bir araya gelerek iki ülke arasında "Dostça İlişkiler ve Ortaklık Deklarasyonu" imzalamışlardır.¹¹⁰

Karşılıklı ilişkilerin yükselen çizgide devam ettiği 1994'ten 1998'e kadar iki ülke arasında 14 sözleşme, anlaşma ve memorandum imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ikinci ziyaretine bakacak olursak, buradaki asıl amacın iki ülke arasındaki iş birliğini daha üst düzeye çıkarmak ve geliştirmek olduğunu görebiliriz.¹¹¹ Bu ziyaret sırasında Haydar Aliyev'le görüşen Dışişleri Bakan Yardımcısı George Foulkes Azerbaycan ile Büyük Britanya arasındaki mali, çevre koruma, mevzuat ve sosyal alanlarda ilişkilerin güçlendirilmesini önemli olduğunu belirtmiştir.¹¹²

Büyük Britanya Azerbaycan'ın Avrupa platformlarında geniş bir şekilde temsil edilmesini, Avrupa Konseyi ve Dünya Ticaret Örgütlerine tam üye olarak kabul edilmesini desteklemiştir. "NATO Barış için Ortaklık" programı çerçevesinde bu alanda işbirliğinin genişletilmesi ve İngiltere'nin Azerbaycan'a verdiği destek savaş halinde olan ve savunma kabiliyetini güçlendirme ihtiyacı duyan bir ülke için çok önemliydi. İki ülke arasında petrol ve enerji alanında iş birliğinin bir göstergesi olarak

¹⁰⁹ Əli Həsənov, *Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti*, Bakı, 2005, s. 71.

¹¹⁰ Raida Əliyeva *Azərbaycan və Qərbi Avropa ölkələri arasında əlaqələr (1991-2015)*, (magistr dissertasiyası), Bakı, 2017, s. 10.

¹¹¹ H.Ə. Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir*, XVI kitab, Bakı, 1997 may, s. 277.

¹¹² H.Ə. Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir*, I. kitab, Bakı, 1994, s. 296-297.

Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Araz, Alov, Şark ve karadaki Muradhanlı, Caferli, Zerdab sahalarının aranması, işletilmesi ve üretimine ilişkin anlaşmaların önemini de ayrıca vurgulamak gerekir. Genel olarak, imzalanan belgelerin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bağımsızlığını güçlendirmeye, ulusal güvenliği ve sosyal ekonomik ilerlemeyi sağlamaya hizmet ettiğini söyleyebiliriz. Azerbaycan ile Büyük Britanya arasında petrol ve enerji sektörleriyle ilgisi olmayan bir başka ekonomik belge daha imzalanmıştır. Bakü Şehri İcra Hakimiyeti (Valilik) ile İngiliz şirketi Morrison İnşaat Grubu arasında Bakü'nün sahil bulvarında büyük otel ve ofis tesislerinin inşasına ilişkin Niyet Beyanı adlanan bu belge ilişkilerin daha da geliştiğinin bir göstergesi olmuştur.¹¹³

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ziyareti sırasında Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Kraliçesi ile yaptığı görüşmede Kraliçe, hükümetinin Azerbaycan ile ilişkilere büyük önem verdiğini belirterek, şu hususları vurgulamıştır:

İngiltere, Azerbaycan ile ilişkilerin geliştirilmesiyle çok ilgileniyor... Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e koşullar için minnettarız. İngiliz şirketlerinin Azerbaycan'da yaygın olarak faaliyet göstermeleri için ortam oluşturulmuştur. Bilim, kültür ve eğitim alanları başta olmak üzere her alanda ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin sürekli geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.¹¹⁴

Tony Blair tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi'ne tam üyeliğine destek verilirken, Avrupa Birliği'nin TRACECA programı kapsamında eski İpek Yolu'nun restorasyonu alanında Azerbaycan'da yapılan çalışmalar çok takdir edilmiştir. Tony Blair Dağlık Karabağ ihtilafında Azerbaycan'ın adil tutumunu savunarak Azerbaycan-Ermenistan çatışmasına ilişkin şunları söylemiştir: “Ülkemiz Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyor. Bu alanda uluslararası hukuk normları, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve AGİT'in değişmez ilkeleri bulunmaktadır. Bunlar takip edilmelidir.”¹¹⁵

Farklı uluslararası platformlarda gerçekleşen görüş, müzakere ve temaslarda da iki ülke liderlerinin konuşma ve söylemlerinde Azerbaycan-Büyük Britanya arasındaki ilişkilerin önemine vurgu yapılmıştır. 6 Aralık 1996'da AGİT Lizbon Zirvesi'nde “Barış istiyoruz, çatışma barışçıl bir şekilde çözülmeli. Ancak topraklarımızın küçük

¹¹³ H.Ə.Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir*, XVII kitab, Bakı, 1999, s. 181-186.

¹¹⁴ H.Ə.Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir*, XVI kitab, Bakı, 1998, s. 332-336.

¹¹⁵ H.Ə.Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir*, XVI kitab, Bakı, 1998, s. 338.

bir bölümünü başka bir ülkeye vermeyi asla kabul edemeyiz. Bu bizim kesin ve ilkeli duruşumuzdur. Tutumumuzdan asla geri adım atmayacağız” diyen Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ülkesinin öncelikli sorunu olan toprak bütünlüğü meselesini uluslararası kürsüden yinelemiştir. Bu zirvede iki ülke arasında 16 maddelik ortaklık deklarasyonu imzalanmıştır. Deklarasyonun imzalanmasıyla ilgili olarak Haydar Aliyev, şöyle demiştir: “Dünyanın en büyük ülkelerinden biri olarak Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Krallığı ile Azerbaycan arasında bu tür ilişkilerin kurulması ve böyle bir siyasi deklarasyonun imzalanması Azerbaycan için büyük siyasi öneme sahiptir.” Azerbaycan Cumhurbaşkanı ziyareti sırasında İngiltere Savunma İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı George Robertson ile de bir araya gelerek Ermeni saldırganlığı ve sonuçlarına ilişkin fikir mübadelesinde bulunmuştur. George Robertson, Büyük Britanya’nın her zaman Azerbaycan’ın haklı davasını savunduğunu bir kez daha vurgulamıştır.¹¹⁶

22 Haziran 1998’de Azerbaycan Cumhurbaşkanı, İngiliz Dışişleri Bakanı Robin Cook ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmede Cook, İngiltere’nin özellikle Azerbaycan ile ilişkilere önem verdiğini vurgulamıştır. Azerbaycan’ın Cumhurbaşkanı’nın yukarıda bahsi geçen ziyaretinin ardından İngiliz hükümeti Dağlık Karabağ sorununun çözümüyle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Şubat 1999’da İngiliz Parlamentosu üyeleri Azerbaycan’ı ziyaret ederek parlamentolar arasında iş birliği konusunda önemli meselelere temas etmişlerdir. Bu gelişme Azerbaycan ve Büyük Britanya arasında parlamenter diplomasisinin geliştirilmesi açısından önemli bir olaydı.¹¹⁷ Yine bu bağlamda 25 Ocak 2001’de Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclisi Başkan Vekili, Güvenlik ve Savunma Komitesi Başkanı Ziyafet Asgerov Londra’ya ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyarete, iki ülke arasındaki güvenlik ve savunma alanındaki iş birliğinin daha da genişletilmesine ilişkin bir dizi konu ele alınmıştır. Bu görüşmenin ardından bir grup Azerbaycan subayı Büyük Britanya’daki eğitim kurslarına katılmıştır.¹¹⁸

¹¹⁶ H.Ə.Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir*, XVI kitab, Bakı, 1998, s. 367.

¹¹⁷ Elnur Məmmədli, *Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətləri (1991-2003-cü illər)*, “Adiloğlu”, Bakı, 2003, s. 33.

¹¹⁸ Р. Оруджев, “В шаге от войны на Каспии”, *Эхо*, Баку, 2001, 24 июля.

2003 yılında gerçekleşen ikili görüşmelerde de önemli konular ele alınmıştır. 17 Haziran 2003 tarihinde Londra’da, Tony Blair tarafından başlatılan ve Uluslararası Ticaret Bakanlığı tarafından organize edilen, madencilik endüstrilerinin şeffaflığı girişimine hasredilen uluslararası konferansta, Azerbaycan’ı temsil eden Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Başkan Yardımcısı ve SOCAR’ın Birinci Başkan Yardımcısı İlham Aliyev, iş birliğinin önemi ve gelecekteki beklentileri hakkında konuşma yapmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Birleşik Krallık, BM, AGİT, NATO, AB ve Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi, NATO’nun Barış için Ortaklık Eylem Planı dahil olmakla uluslararası kuruluşlar çerçevesinde iki ülke arasında yakın iş birliği devam ettirilmiştir. Büyük Britanya’nın gücünü hesaba katan Azerbaycan, Avrupa-Atlantik kurumlarına entegrasyon sürecinde maddi, teknik ve danışmanlık yardımlardan neredeyse tamamen yararlanmışır. Bu iş birliği sayesinde her yıl İngiltere’de düzenlenen dil kurslarına yaklaşık 8-10 Azerbaycan subayı katılmışır. Ayrıca Çek Cumhuriyeti’nde bulunan Barış Gücü Merkezi’nde İngiltere tarafından düzenlenen kurslara her yıl Azerbaycan’ın 1-2 subayı gönderilmektedir. İngiltere, Azerbaycan’ın Dünya Ticaret Örgütü’ne üyeliğini desteklemiştir. Bu destek bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan için çok önemliydi. İngiltere ayrıca uluslararası terörizm, yasadışı uyuşturucu kaçakçılığı, sınır aşan organize suçlar, insan kaçakçılığı vb. alanlarda Azerbaycan ile iş birliğini devam ettirmiştir.

İkili ilişkilerin ekonomik boyutuna değinecek olursak, enerji dışında, 1991-2003 yılları arasında Azerbaycan Cumhuriyeti ile İngiltere arasındaki ilişkiler üst düzeyde gelişmiştir. 2003 yılında yüzden fazla İngiliz şirketinin Azerbaycan’da faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bu şirketler ilaç ürünleri, radyo, telefon, boru vb. ürünlerin ihracatına yönelik faaliyet göstermektedir. Azerbaycan Büyük Britanya’ya petrol ve petrol ürünleri, demir dışı metaller, pamuk yünü vb. tedarik etmektedir. Tüm bunlar Azerbaycan’ın dış ticaretteki payını artırmıştır. İkili ilişkilerin kurularak geliştiği dönem boyunca Azerbaycan’da İngiliz sermayesi giderek artarken, iki ülke arasında ilim ve kültür alanındaki ilişkiler daha da geliştirilmiştir.

2. AZERBAJCAN-BÜYÜK BRİTANYA İLİŞKİLERİNİN TEMEL İSTİKAMETLERİ

2.1. İlham Aliyev'in İktidara Gelişi ve Dış Politikası

Azerbaycan Halk Cephesi döneminde yaşanan belli istikrarsızlıklar ve iç çekişmeler, ayrıca dış politikada bölgesel güçler bakımından ağırlıklı olarak Türkiye'ye yönelik olan siyasi çizgi, aynı zamanda Rusya ve İran'la ilişkilerin soyut seyri, bunun yanı sıra Batı eksenli liberal bakış açısı Azerbaycan dış politikasını belirleyen faktörler olarak sıralanabilir. 1993'te Haydar Aliyev'in iktidara gelişinin ardından Azerbaycan'ın dış politikasında önemli revize yapılmıştır. Bu durumda Türkiye eksenli pragmatik, aynı zamanda kardeşlik bağları üzerinden devam eden, İran ve Rusya ile dengeli bir siyaset izlendiği gözlemlenmiştir. Her ne kadar İran ve Rusya Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında taraflı bir politika izlemiş olsalar Azerbaycan'ın bu devletlerle ilişkilerinin karakteristiğini bir denge siyaseti olarak nitelendirebiliriz. Dış politikanın yeniden tasarlanması ve uygulamaya konması Azerbaycan'ın stratejik çıkarlarına uygun bir şekilde gelişmiştir. Haydar Aliyev tarafından sürdürülen bu politika İlham Aliyev'in iktidarı döneminde de devam ettirilmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse Azerbaycan dış politikasının 1993 yılından sonraki gelişim sürecinde Türkiye'yle özel ilişkiler devam ettirilirken Batı ülkeleriyle iş birliği de ihmal edilmemiştir. Bunun yanı sıra Rusya ve İran'la ilişkilerde yeni düzleme geçilmiştir. Bu süreçte Ermenistan'ı destekleyen Rusya ve İran'a karşı denge politikası izleyebilmek için Batı'yla yakınlaşmış, Hazar Denizi'ndeki uyuşmazlığa ve belirsizliğe rağmen kendi bölgesindeki alanları Batılı devletlere ve şirketlere açmıştır.¹¹⁹ Kuşkusuz ilerleyen süreçlerde bölgede yaşanan gelişmelere, ayrıca Azerbaycan-Ermenistan çalışmasına yönelik politik çizgiye bağlı olarak bu ilişkilerde zaman zaman gerilimler ve karşılıklı suçlamalara tanıklık edilmiştir. Fakat genel anlamıyla baktığımızda söz konusu siyasetin bir denge politikası gereklerine uygun şekilde sürdürüldüğünü

¹¹⁹ Emrah Kaya, "China and Iran's Policies in Central Asia and South Caucasus (1991-2010)", Necati İyikan (ed.), *Central Asia and South Caucasus Political Developments 1991- 2010*, (Çeviren: Gökhan Tezel-Rafet Şişman), Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2011, s. 639.

söyleyebiliriz. Bu yüzden Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in dış politikası Haydar Aliyev'in belirlediği siyasetin bir devamı olarak nitelendirilebilir.¹²⁰

İlham Aliyev, 24 Aralık 1961'de Bakü'de doğmuştur. 1967-1977 yılları arasında orta ve lise eğitimini tamamladıktan sonra Sovyetler Birliği'nin önde gelen eğitim kurumlarından olan Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsünde tahsiline devam etmiştir. 1982'de eğitimin bitirdikten sonra 1985 yılında aynı kurumda doktora programını tamamlayarak 1985-1990 yılları arasında öğretim görevlisi olarak çalışmıştır.¹²¹ Genellikle Sovyet hariciyesinde istihdam amacıyla uzman hazırlayan bu eğitim kurumunda İlham Aliyev'in akademik kariyerini devam ettirdiği yıllar Sovyetler Birliği'nin dağılmaya doğru harekete geçtiği bir dönemdi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri (sonradan SSCB Devlet Başkanı) Mihail Gorbaçov'un tutumu ve babasının görevden uzaklaştırılması İlham Aliyev'in siyasi kariyerini belirleyen önemli faktörlerdir. Nitekim 1990-1994 yılları İlham Aliyev'in iş hayatında ticari faaliyetlerine devam ettiği yıllardır. Haydar Aliyev'in yeniden Azerbaycan'da iktidara gelmesi İlham Aliyev'in siyasi kariyerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreç İlham Aliyev'in önce bürokratik yönetim basamaklarında ilerlemesinin ve eş zamanlı olarak siyasi kariyerinin başlangıç dönemi olarak karakterize edilebilir. 1994 yılında Azerbaycan'ın en stratejik kurumu olarak bilinen SOCAR'ın Başkan Yardımcısı görevine atanmış, 1995 ve 2000 yıllarında Azerbaycan parlamentosuna seçilmiştir. Bunun yanı sıra 1997'den itibaren Azerbaycan Milli Olimpiyat Komitesi Başkanlığını yürütmüş olup, Azerbaycan'ın hâkim partisi olan Yeni Azerbaycan Partisinde sırasıyla başkan yardımcısı, birinci başkan yardımcısı ve başkanlığa seçilmiştir. 2000'li yıllar İlham Aliyev'in, dış politikada öne çıktığı dönemdir. 2001-2003 yılları arasında Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi'nde Azerbaycan delegasyonunun başı, 2003 yılında asamblenin başkan yardımcısı ve büro üyeliğine seçilmiştir. Bu süre boyunca diplomatik alanda öne çıktığı gibi Avrupa'daki

¹²⁰ Bahsi geçen konularda ayrıntılı analiz ve yorumlar konusunda bkz: Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992- Haziran 1993)*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001; Aslanlı, Araz ve İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayını, Ankara 2005; Erkan Yılmaz, *İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan-İran İlişkileri (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Çanakkale, 2020.

¹²¹ İlham Aliyev'in hayatı ve kariyerine hasredilmiş kapsamlı bir çalışma için bkz: *İlham. Bir Cumhurbaşkanı'nın Portresi*, İnfomag yayıncılık, İstanbul, 2013.

siyasi çevrelerde de yakından tanınmaya başlamıştır. Babasının ölümünün ardından cumhurbaşkanı makamına seçilen İlham Aliyev bugüne kadar Azerbaycan yönetiminin başındadır. 2008 ve 2013 seçimlerinde ezici çoğunlukla tekrar aynı makama seçilmiştir.

İlham Aliyev kritik bir süreçte, Haydar Aliyev iktidarının sona ereceği açık şekilde ortaya çıktığı sırada 2003 başbakan görevine atanmıştır. Fazla ayrıntıya girmeden Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in dış politikasında öne çıkan maddeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- İlham Aliyev dış politikada denge siyasetini devam ettirmiş olsa da Türkiye ile ilişkilere özel önem atfetmiştir. Türkiye'de "Ermeni açılımı" politikasının devreye girdiği kısa bir dönemi dikkate almazsak, bu ilişkiler yükselen çizgide gelişmiştir.
- Cumhurbaşkanlığı görevinde Batı ülkelerinde Ermeni işgali meselesini dünya gündeminde canlı bir şekilde tutarak büyük ölçüde dünya kamuoyuna Azerbaycan'ın haklı davasını kabul ettirebilmiştir.
- İran ve Rusya ile ilişkilerde zaman zaman oluşan gerilim ortamında barışçıl ve iyi komşuluk ilkelerinden hareket etse de somut olaylarda sert tepki koymayı başarmıştır. Örneğin Rusya'ya ait Gebele Radar Üssü'nün kapatılması, İran uçaklarının Azerbaycan hava sahasını ihlal ettiği durumda Bakü'de Türk yıldızlarının uçuşlarını teşkil etmiştir.
- Türk Devletleri Konseyi (sonradan Türk Devletleri Teşkilatı) organizasyon ve ilerleme sürecinde Azerbaycan'a öncü ülke olma imajını inşa etmiştir.
- İlham Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bağlamında ciddi bir ilerleme katedilmiştir. Bu kapsamda 2010 yılında Türkiye ve Azerbaycan arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) mekanizması kurulmuştur. 2020 yılında ise bu ilişkiler Şuşa Beyannamesinin imzalanmasıyla müttefiklik düzeyine yükselmiştir.
- İlham Aliyev'in en büyük ve tarihi kayıtlara geçen hizmeti İkinci Karabağ Savaşı'nın diplomatik, askeri ve teknolojik üstünlükte devam ettirerek Ermeni işgaline son vermesidir.

2.2. Azerbaycan ve Büyük Britanya İlişkilerinin 2000’li Yıllardaki Seyri

Azerbaycan-Büyük Britanya ilişkilerinde iki taraflı ziyaretler, bu ziyaretler sırasında yürütülen müzakereler ve diplomatik temaslar her zaman dikkat merkezinde olmuştur. 2001 yılında İlham Aliyev’in Büyük Britanya’ya yaptığı resmi ziyaret çerçevesinde 13 Aralık’ta Londra’da *Chatham House* kulübünde ünlü siyasetçi, diplomat ve basın temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Burada uzun bir konuşma yapan İlham Aliyev, ardından kendisine sorulan soruları yanıtlamıştır. İlham Aliyev, yaptığı konuşmada Azerbaycan’ın bağımsızlığa kavuşmasının ardından yaşanan zorluklardan bahsederek o dönemi anarşi, keyfilik, kaos ve ekonomik gerileme yılları adlandırmış, ekonomik ve sosyal kalkınmanın 1993’ten sonra, yani Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in iktidara gelmesinin ardından gerçekleştiğini vurgulamıştır. İlham Aliyev’e göre ülkede sosyo-politik ve ekonomik istikrar 1995’ten itibaren sağlanmış olup bu tarihten sonra belirgin kalkınma sürecine girilmiştir. Nitekim 1995’ten 2003’e kadar geçen süre zarfında ekonomik göstergeler yüzde 90 artmıştır.¹²²

Gerçekten de 1995 sonrası dönemde ülkede istikrarın sağlanmasıyla önemli yatırımların yolu açılırken büyük reform ve kalkınma programları da uygulamaya konmuştur. Geniş çaplı bir özelleştirme programı, ekonomik reformlar, toprak reformu ve özel sektör için elverişli koşulların oluşturulması Azerbaycan’ı hızla gelişen ülke konumuna getirmiştir. Gayri safi yurtiçi hasıla içinde özel sektör payının yüzde 75 civarında olduğunu ve ülke ekonomisinin temel ürünü olan petrolün devlet tekelinde olduğunu dikkate alırsak, bu sektörün yeteri kadar gelişmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Ekonomik kalkınma ve yatırım alanındaki gelişmeler sayesinde bir bölgede lider devlete dönüşme süreci de kesinlik kazanmıştır.¹²³

2000-2003 yıllarında Büyük Britanya-Azerbaycan ilişkilerinde karşılıklı bir takım adımlar atılmıştır. Bu dönemde Azerbaycan Dışişleri Bakanı ve yardımcıları,

¹²² Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in ziyaret, görüş ve konuşmaları Cumhurbaşkanlığı resmi internet sitesinden, ayrıca Milli Kütüphanenin ilgili internet kaynaklarından takip edilerek alıntılanmıştır. <https://president.az/>; https://www.millikitابخana.az/projects/inkisaf_meqsedimizdir (Erişim tarihi:12.05.2023).

¹²³ Ə. İsmayılov, Q.Əliyev, *Heydər Əliyev və milli ləyaqət fəlsəfəsi*, Təbib, Bakı, 1998, s. 149

çeşitli bakanlıklar, Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası üst düzey temsilcileri, enerji ve ulaştırma bakanları düzeyinde ziyaretler gerçekleştirmişlerdir.¹²⁴

İki ülke arasındaki enerji ve ticari iş birliğinin gelişmesi açısından 2003 yılında İngiltere Başbakanı Tony Blair'in Londra'da başlattığı "Madencilik Endüstrilerinin Şeffaflığı" konulu konferans büyük yankı uyandırmıştır. Etkinlikte Azerbaycan Cumhuriyeti'ni Devlet Petrol Şirketi Birinci Başkan Yardımcısı İlham Aliyev temsil etmişti. Maden kaynaklarının çıkarılmasıyla uğraşan sanayilerde şeffaflık girişimi adı altında 17 Haziran'da düzenlenen konferanstan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla Azerbaycan hükümeti tarafından ilgili komisyon kurulmuştu.¹²⁵

Daha önce de vurgulandığı gibi Cumhurbaşkanı İlham Aliyev halefinden devraldığı dış politika çizgisini sürdürmüş ve Batı ile ilişkilere özel önem vermiştir. Bu ilişkiler ayrıca, enerji ve ticaret açısından Batılı ülkelerin lehine olduğundan ikili işbirlikleri hızla gelişmeye başlamıştır. Bu ülkeler arasında İngiltere önemli bir yer işgal etmiştir. 2000'li yıllardan itibaren bu ilişkiler yükselişe geçmiş, ekonomik ve ticari iş birliğinin yanı sıra yetkililerin karşılıklı ziyaretleri bu gelişmeyi hızlandırmıştır. Aralık 2004'te İlham Aliyev, Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak İngiltere'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. Ziyaretin ilk gününde İlham Aliyev, Büyük Britanya Kraliçesi'nin temsilcisi Barones Secombe, Savunmadan Sorumlu Devlet Bakanı Jeff Hunn'un yanı sıra Büyük Britanya parlamentosu dış ilişkiler ve savunma komitesi üyeleriyle bir araya gelmiştir. 13 Aralık'ta Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Chatham House'ta "Bölgesel ve Küresel İlişkilerde Yeni Azerbaycan" konulu bir konuşma yapmıştır.¹²⁶

Genel olarak bu ziyaret İngiliz toplumunda büyük yankı uyandırmıştır. İki ülke arasında mevcut ilişkilerin güçlendirilmesi açısından büyük önem taşıyan bu ziyaret, birçok önemli anlara sahne olmuş ve devletlerarası ilişkilerin gelişim dinamiklerine büyük katkı sağlamıştır. Ziyarete İngiltere'yi güvenilir bir ortak olarak nitelendiren Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan'daki en büyük yatırımcıların İngiliz firmaları olduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Azerbaycan'da petrol ve gaz endüstrisinin gelişmesinde Büyük

¹²⁴ www.mfa.gov.az.

¹²⁵ www.eiti.az; Ceyhun Ələkbərov, *Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri*,..., s. 53.

¹²⁶ www.chathamhouse.org.ua, Ceyhun Ələkbərov, *Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri*,..., s. 54.

Britanya'nın oynadığı role dikkat çekilirken İngiliz ortaklar, Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerine yatırım yapmaya davet edilmiştir.¹²⁷

İlham Aliyev'in cumhurbaşkanı olarak Londra'ya ikinci ziyareti 13-14 Aralık 2004 tarihlerinde gerçekleşmiştir. İlişkilerin belli bir noktaya geldiği ve iş birliğinin yoğun bir şekilde seyrettiği bu ziyaret Azerbaycan-Büyük Britanya ilişkilerine yeni ivme kazandırılması bakımından bir hareket noktası olmuştur. İlham Aliyev bu ziyareti sırasında İngiltere Başbakanı, Dışişleri ve Savunmadan Sorumlu Devlet Bakanları ile görüşmüştür. İki hükümet lideri 1998 yılında Azerbaycan ve Büyük Britanya arasında imzalanan Dostluk ve İş birliği Ortak Deklarasyonu'nu yeniden teyit ederek, insan hakları, özgürlükler ve hukukun üstünlüğüne dayalı demokrasi ve piyasa ekonomisinin gelişimi için ilişkilerin geliştirilmesi konusundaki iradelerini yinelemişlerdir. Ziyaret sırasında ikili ilişkilerin cari ve gelecekteki perspektiflerine dair Ortak Bildiri kabul edilmiştir.¹²⁸ Bu ziyaret sırasında İngiltere Başbakanı Tony Blair hukukun üstünlüğüne dayalı piyasa ekonomisinin ve çok partili demokrasinin, ayrıca insan hak ve özgürlüklerinin gelişmesine yardımcı olmak için karşılıklı ilişkilerin daha da geliştirilmesine desteğini ifade etmiştir. AGİT ve Avrupa Konseyi'nin tavsiyelerini dikkate alarak bu hedefleri destekleyen siyasi ve demokratik reformların uygulanmasına dair kararlar memnuniyetle karşılanmıştır. Tony Blair, BM Şartı uyarınca, Büyük Britanya'nın Azerbaycan'ın bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğüne verdiği desteği yeniden doğrulayarak üye devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen AGİT ilkelerinin önemini vurgulamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı, petrol ve gaz dışı sektörler de dahil olmak üzere özel sektörde yerli ve yabancı yatırımı destekleyen bir iş ortamının geliştirilmesini sağlamak için eylemler programı oluşturmuştur. Bunlar, rekabet dışı uygulamaları ve yolsuzlukla mücadele önlemlerini, daha rekabetçi ve etkili düzenlemeler oluşturmaya yönelik mali hizmetler reformlarını ve hukuk sisteminin profesyonelliğini ve bağımsızlığını güçlendirmeyi içermektedir. Blair, Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin Irak, Afganistan ve Kosova'da uluslararası barış ve güvenliğe yaptığı yardımdan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Her iki hükümet lideri bu tür misyonları desteklemek için bir eğitim programı geliştirme konusunda anlaşmışlardır. Büyük Britanya kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarından

¹²⁷ Ceyhun Ələkbərov, *Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri...*, s. 54-55.

¹²⁸ "Azərbaycan - Böyük Britaniya münasibətləri", <https://lib.aliyevheritage.org/az/7540160.html> (Erişim tarihi: 10.03.2023)

Afganistan'a ve geri nakli konusunda gelecekteki iş birliğine dair müzakerelere başlama konusunda anlaşmaya varmışlardır. Ziyaret sırasında gerçekleşen kapsamlı müzakerelerde Aliyev ve Blair, Azerbaycan'ın Avrupa Birliği ile ilişkileri derinleştirme taahhüdünün önemi üzerinde anlaşmış, hükümetlerinin Azerbaycan'ın Avrupa komşuluk politikasına katılımını sağlamak için yakın çalışmaya istekli olduklarını ifade ederek, Azerbaycan'da çok partili demokrasi, hukukun üstünlüğü ve piyasa ekonomisinin gelişmesi için Güney Kafkasya'nın daha geniş Avrupa'da barış, istikrar, iyi komşuluk ve ilerleme alanı olmasına yardımcı olmak için birlikte çalışmaya hazır olduklarını ifade etmişlerdir.¹²⁹ Şunu da belirtelim ki,

Genel olarak 2004-2016 yılları Azerbaycan ile İngiltere arasında ilişkiler açısından zengin bir dönemdi. Bu dönemde Azerbaycan hükümeti Büyük Britanya ile eşit ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin kurulması yönünde yoğun bir şekilde çalıştı. İki ülke arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi açısından Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Birleşik Krallık'a yaptığı resmi ve ticari ziyaretler özel önem taşıyor. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2004, 2009, 2012 ve 2016 yıllarında Büyük Britanya'ya yaptığı ziyaretler, iki ülke arasındaki karşılıklı işbirliğinin devamlılığında büyük rol oynadı.¹³⁰

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Londra'ya bir başka seyahati 12-15 Temmuz 2009 tarihlerinde gerçekleşmiş olup, ziyaret kapsamında Başbakan Gordon Brown ile görüşmüştür. Görüşme sırasında iki ülke arasındaki ilişkilerin yanı sıra bölgeyi ve dünyayı ilgilendiren pek çok sorun üzerine görüş alışverişinde bulunulmuştur. Bu doğrultuda, Azerbaycan'ın terörle mücadele koalisyonuna katılımına değinen Gordon Brown, Azerbaycan'ın bu yöndeki faaliyetlerini son derece takdir ettiğini söylemiştir.¹³¹

Cumhurbaşkanı Aliyev bu ziyareti sırasında 13 Temmuz'da Chatham House'u da ziyaret ederek "Azerbaycan için Dış Politika Sorunları" konulu bir konuşma yapmıştır. Azerbaycan'ın dış politikasının ulusal çıkarlara, uluslararası hukuka, karşılıklı saygıya, birbirinin işlerine karışmama ilkelerine dayandığını vurgulayan

¹²⁹ *Ses* qəzeti Azərbaycan, Bakı, 28.02.2013.

¹³⁰ Ayaz Rzayev, "Azərbaycan–Böyük Britaniya münasibətləri", Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev və Aqşin Məmmədov (ed.), *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri (1991-2016)*, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı, 2017, 411.

¹³¹ "Azərbaycan - Böyük Britaniya münasibətləri", <https://lib.aliyevheritage.org/az/7540160.html>, (Erişim tarihi: 10.03.23).

İlham Aliyev, Azərbaycan'ın B y k Britaniya ile iyi ilişkileri olduğunu belirterek, bu  lkeyi Azərbaycan'ın stratejik ortağı olarak nitelendirmiştir.¹³²

Cumhurbaşkanı Aliyev'in bir başka ziyareti 26 Temmuz 2012'de gerçekleşmiştir. 28 Temmuz'da Londra'da XXX. Yaz Olimpiyat Oyunları kapsamında "Azərbaycan Günü" düzenlenmiŐ ve törene Cumhurbaşkanı Aliyev ve eŐi Mehriban Aliyeva katılmıŐlardır. 3-6 Ağustos 2012 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Aliyev, Başbakan David Cameron ile görüşerek iş birliği ve karşılıklı ilişkilere dair çeşitli konuları müzakere etmişlerdir.¹³³

İkili ziyaretler üst düzey yetkilileri düzeyinde karşılıklı bir Şekilde gerçekleşmiştir. Bu anlamda İngiltere yetkililerinin Mart 2013'te Azərbaycan'a yapmış oldukları ziyaret son derece verimli geçmiştir. Ziyaret kapsamında İlham Aliyev'in, İngiltere Dışişleri ve İttifak Ofisi Daimi Sekreter Yardımcısı ve Diplomatik Servis Başkanı Simon Fraser başkanlığındaki bir heyeti kabul etmiştir. Kabulde, Azərbaycan ile Büyük Britaniya arasında çeşitli alanlardaki ikili ilişkilerin gelişmesinden duyulan memnuniyet dile getirilirken, enerji alanında işbirliğinin önemine dikkat çekilmiŐ, BP'nin Azərbaycan'da uzun vadeli başarılı faaliyetleri vurgulanmıştır. Görüşte ayrıca Azərbaycan ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin gelişme umutları, iki ülkenin Avrupa-Atlantik yapılarında güvenlik alanında etkin iş birliği konularında da görüş alışverişinde bulunulmuştur. Simon Frazer'in Azərbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov'la gerçekleştirdiği görüşmede İngiliz diplomat, Azərbaycan'ın Afganistan'da barış ve istikrarın yeniden tesis edilmesine katkısını ve Azərbaycan'ın BM Güvenlik Konseyi'ndeki faaliyetlerinin takdire Őayan olduğunu vurgularken, Azərbaycan Dışişleri Bakanı Ermenistan-Azərbaycan Dağlık Karabağ ihtilafına değinerek barış süreci hakkında detaylı bilgi vermiştir. Bakan, Azərbaycan topraklarının Ermeni Silahlı Kuvvetleri tarafından işgalinin devam etmesinin statükoyu güçlendirmeye yönelik bir adım olduğunu ifade ederek çatışmanın çözüme kavuŐması için Ermenistan ordusunun Azərbaycan topraklarından çekilmesinin önemini vurgulamıştır. Ermenistan siyasi ve askeri çevrelerinin Hocalı Havalimanı'ndan uçuŐ gerçekleŐtirileceėi yönündeki açıklamalarına ilişkin bakan, bunun Azərbaycan hava

¹³² Ceyhun  l kb rov, *Az rba yan-B y k Britaniya  laq ləri...*, s. 56.

¹³³ "Az rba yan - B y k Britaniya m nasib tləri", <https://lib.aliyevheritage.org/az/7540160.html>

sahasının ağır ihlali anlamına geldiğini, Chicago Konvansiyonu başta olmak üzere ilgili uluslararası mevzuatın Azerbaycan'ın tutumunun haklılığını gösterdiğini ifade etmiştir.¹³⁴

Bu ve benzeri ikili görüşmeler sadece iki ülkenin başkentlerinde değil, ayrıca çeşitli tarih ve ülkelerde düzenlenen diplomatik platformlarda da gerçekleşmiştir. 28 Kasım 2013 tarihinde Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta Avrupa Birliği'nin III. Doğu Ortaklığı zirvesi kapsamında eski İngiltere Başbakanı David Cameron ile bir araya gelen İlham Aliyev, karşılıklı iş birliğinin daha da güçlendirilmesi olanaklarını müzakere ederek iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik, ticari, enerji ve diğer alanlardaki ilişkiler konusunda görüş alış verişinde bulunmuşlardır.¹³⁵ 4 Eylül 2014'te Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Büyük Britanya Krallığı - Galler'de düzenlenen NATO zirvesinin açılışına katılmıştır. ISAF programına iştirak eden ülkelerden, BM ve diğer uluslararası kuruluşlardan temsilcilerin yer aldığı bu etkinlikte İlham Aliyev, NATO Afganistan Zirvesi toplantısında bir konuşma yapmıştır.¹³⁶

Cumhurbaşkanı Aliyev, Norveç Krallığı Erna Solberg ve Kuveyt Devleti Emiri Sabah el-Ahmet el-Cabir el-Sabah'ın davetlisi olarak, "Suriye'ye Destek" programına katılmak üzere 3-5 Şubat 2016 tarihlerinde gerçekleştirdiği ziyaret sırasında BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Başbakanı David Cameron, Federal Almanya Cumhuriyeti Şansölyesi Angela Merkel, Almanya Başbakanı Angela Merkel ile bir araya gelmiştir.¹³⁷

İkili diplomatik ilişkilerin önemli aktörlerinden biri de iki ülke parlamentoları arasındaki dostluk ve iş birliği gruplarıdır. Bu konuda sürdürülen diplomatik ilişkiler

¹³⁴ Oktay Hacımusalı, "Azərbaycan və Böyük Britaniya bir çox sahələrdə ortaq maraqlara sahibdir", http://www.anl.az/down/meqale/yeni_az/2015/yanvar/413417.htm (12.07.2023); *Yeni Azərbaycan*, 2015, 10 yanvar, s. 8, (Erişim tarihi: 10.03.23).

¹³⁵ "Prezident İlham Əliyevin və Boyuk Britaniyanın Baş naziri Devid Kameron'un görüşü olmuşdur", 28.11.2013, <http://az.president.az/articles/10385>, (Erişim tarihi: 10.03.23).

¹³⁶ "Azərbaycan - Böyük Britaniya münasibətləri", <https://lib.aliyevheritage.org/az/7540160.html>, (Erişim tarihi: 10.03.23).

¹³⁷ "Azərbaycan - Böyük Britaniya münasibətləri".

parlamentar diplomasiinin ve “yumuşak güç” unsurlarının gelişmesine hizmet etmektedir. Parlamenteler Dostluk Grubu 2014 yılında oluşturulmuştur.¹³⁸

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 11 Nisan 2018’de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinden kısa süre sonra, 26 Nisan 2018’de ilk ziyaretini Türkiye’ye, ardından doğrudan İngiltere’ye yapmıştır. Bu husus Azerbaycan’ın İngiltere ile ilişkilere ne kadar önem verdiğinin sembolik bir göstergesidir. Söz konusu ziyaret kapsamında ikili ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli belgelere imza atılmıştır.¹³⁹ Bu ziyaret kapsamında İlham Aliyev, İngiltere Başbakanı Theresa May, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Avrupa ve Amerika Kıtasından Sorumlu Devlet Bakanı Alan Duncan, Uluslararası Ticaret ve Yatırımın Teşvikinden Sorumlu Devlet Bakanı Barones Rona Fairhead ile bir araya gelirken, Lordlar Kamarası ve İngiliz Parlamentosu Avam Kamarası, BP Başkanı Bob Dudley’nin yanı sıra Buckingham Sarayı’nda York Dükü Prens Andrew ile görüşmelerde bulunmuştur. Aynı gün, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Başbakan Theresa May’in huzurunda, SOCAR, BP Exploration (Azerbaycan) Limited Şirketi ve SOCAR Ortak Petrol Şirketi ortak arama çalışmalarını duyurmuştur. Ayrıca, Hazar Denizi’nin Azerbaycan sektöründeki D230 bloğunun yapılması ve hisse dağıtımına ilişkin anlaşma imzalanmıştır.¹⁴⁰

Görüldüğü gibi 2004’ten bugüne kadar geçen yıllar, iki ülke arasındaki iş birliğinin genişletilmesi ve geliştirilmesi açısından oldukça verimli bir dönem olmuştur. Azerbaycan ve İngiltere arasında sağlam temellere sahip mevcut ilişkiler sistemi çeşitli alanlarda sürekli iş birliği ve stratejik ortaklık için elverişli koşullar yaratmaktadır. Her iki taraf karşılıklı çıkarlara dayalı ikili ilişkileri geliştirme iradesini defalarca beyan etmişlerdir. Çeşitli zirve görüşlerde yaklaşık yirmi senedir yükselen çizgiyle devam eden ikili ilişkilere dair, çok sayıda belge imzalanmıştır. Bu belgeler arasında yatırım, petrol ve gaz yataklarının işlenmesi, bilim ve kültür alanındaki

¹³⁸ “İkili münasibətlər, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı”, <https://www.mfa.gov.az/az/category/avropa/boyuk-britaniya>, (Erişim tarihi: 10.03.23).

¹³⁹ “Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri tarixi və strateji əhəmiyyətə malikdir”, https://azertag.az/xeber/azerbaycan_boyuk_britaniya_elaqeleri_tarixi_ve_strateji_ahemiyete_malikdir-1709063, 10.02.2021, (Erişim tarihi: 10.03.23).

¹⁴⁰ “Azərbaycan- Böyük Britaniya münasibətləri”, <https://lib.aliyevheritage.org/az/7540160.html>, (Erişim tarihi: 10.03.23).

ilişkilerin daha ileri düzeye götürülmesine olanak veren çok sayıda belge bulunmaktadır.¹⁴¹

2.3. Azerbaycan ve Büyük Britanya Ortak Girişimler ve Ticari İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan diğer ülkeler gibi Azerbaycan da Batı ile ilişkilerini ekonomik ve ticari açıdan geliştirmeye çalışmıştır. Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının da Büyük Britanya'yı cezbediği söylenebilir. Bu kapsamda taraflar, aralarındaki ilişkileri daha yapısal ve hukuki zemine dökmek için çeşitli dönemlerde anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmalar arasında 28 Eylül 1992 tarihindeki “Ticari ve Ekonomik İşbirliğine İlişkin Deklarasyon”, 23 Şubat 1994 tarihindeki “Dostluk ve İşbirliğine İlişkin Ortak Bildiri”, “Enerji İşbirliğine İlişkin Memorandum”, “Gelir ve Emlak Vergilerinde Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine İlişkin Sözleşme”, “Sınırsız Dolaşım Özgürlüğüne İlişkin Mutabakat Zaptı”, “Yatırımların Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma”, 23 Mayıs 1995 tarihindeki dünya çapında petrol ve doğalgaz kaynaklarının işletilmesi alanında deneyim ve en iyi uygulamaların paylaşılması amacıyla “Petrol ve Gaz Projeleri ve Tedarik Ofisi Arasında Mutabakat Zaptı”, 29 Kasım 1995 tarihindeki “Azerbaycan-İngiliz Ticaret ve Sanayi Konseyinin Kurulmasına İlişkin Mutabakat Zaptı”, 4 Ocak 1996 tarihindeki “Yatırımların Teşviki ve Korunması Hakkında” ve 2 Mart 2015 tarihindeki “Ekonomik ve Ticari İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı” sayılabilir.¹⁴²

İki devlet arasındaki yapılan anlaşmalara rağmen ekonomik ve ticari ilişkilerin istendiği seviyede geliştiğini söylemek zordur. Zira devletler arasında ikili ticaret inişli ve çıkışlı bir seyir izlerken Tablo 1’de görüleceği üzere en yüksek seviye olan 1,8 milyar dolara 2013 yılında ulaşmıştır. Ardından düşüşe geçen ticaret hacmi, 2022 yılında tekrar 1 milyar doların üstüne çıkmıştır. Ayrıca taraflar arasındaki ticari

¹⁴¹ Oktay Hacimusalı, s. 8.

¹⁴² Mehmet Dikkaya, Shamsi Rzali, “Economic Relations Between the United Kingdom and Azerbaijan: Possible Consequences after Brexit Era”, *20th RSEP International Economics, Finance & Business Conference – Virtual/Online*, 17-18 February 2021, Vienna, Austria, 2021, s. 196.

ilişkiler incelendiğinde Büyük Britanya'nın avantajlı konumda olduğu ve Azerbaycan'ın bu noktada ticaret dengesinde açık verdiği görülmektedir. 2021 ve 2022 yıllarında ise Azerbaycan'ın Britanya ile olan ticaretinde olumlu konumda bulunduğu görülmektedir.¹⁴³

Tablo 1: Azerbaycan ile Büyük Britanya Ticaret Hacmi (Bin dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Toplam Miktar
2005	4.500,0	384.945,2	389.445,2
2006	5.596,4	453.765,9	459.362,3
2007	3.083,4	411.196,8	414.280,2
2008	925.926,1	386.004,3	1.311.930,4
2009	196.882,7	274.728,1	471.610,8
2010	6.441,6	302.757,2	309.198,8
2011	15.871,7	485.722,8	501.594,5
2012	326.657,1	496.188,3	822.845,4
2013	484.363,6	1.333.987,10	1.818.350,7
2014	126.447,9	978.337,2	1.104.785,1
2015	10.417,9	553.317,9	563.735,8
2016	79.918,6	495.213,9	575.132,5
2017	41.202,7	239.861,5	281.064,2
2018	261.456,0	263.725,3	525.181,3
2019	471.947,8	232.615,9	704.563,7
2020	157.527,0	297.405,9	454.932,9
2021	396.673,5	271.228,4	667.901,9
2022	779.541,2	256.656,0	1.036.197,2

Kaynak: “Azərbaycanın xarici ticarəti”, *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi*.

Bununla birlikte Büyük Britanya, Azerbaycan'ın dış ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Zira 2022 verilerine göre, ihracatta 10. ve ithalatta ise 14. sıradadır.¹⁴⁴ Bilindiği üzere Büyük Britanya Brexit öncesi süreçte Avrupa Birliği (AB) üyesiydi. Bu süreçte ve özellikle 2004 yılına kadar AB, Güney Kafkasya ve Azerbaycan'la derin siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmemiştir. Ancak Büyük Britanya, bunun dışına çıkarak bölge ile bağımsızlıklarının ilk dönemlerinden itibaren ilişkilerini geliştirme politikası izlemiştir. Zira Bakü yönetimi, serbest piyasa ekonomisine dayalı bir ekonomik kalkınma politikası izlemeye çalışırken, Londra yönetimi karşılıklı çıkara

¹⁴³ “Azərbaycanın xarici ticarəti”, *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi*, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, (Erişim tarihi: 10.03.23).

¹⁴⁴ “Azerbaycan Ülke Profili”, *T.C. Ticaret Bakanlığı*, https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaycan_2023.pdf, (Erişim tarihi: 10.03.23).

dayalı ilişkiler kurmayı hedeflemekteydi. Bu sayede Azerbaycan, 1991 sonrası oluşan yeni dünya düzenine ve dünya ekonomisine entegre olabilmektedir. Taraflar arasında ekonomi temelli başlayan ilişkilerin, kazan-kazan temelinde yükselmesinin en önemli etkenleri enerji, Hazar Denizi ve büyük projelerdir. Bu konu aşağıda ele alınmakla birlikte Büyük Britanya, Azerbaycan'la kurduğu ilişkiler üzerinden bölgedeki enerji zenginliklerine ve Hazar'a ulaşabilecekti. Ayrıca bu kaynaklar, dünya pazarlarına sunulabilecek ve Büyük Britanya'nın enerji güvenliğine katkı sunacaktı. Azerbaycan ise ekonomik gelişim sürecinde yeni yatırımlar çekerek ülkede mega projeleri hayata geçirebilecektir. Ayrıca dünya pazarına sunduğu enerji kaynakları sayesinde istikrarlı kalkınmasını sürdürürken, dış politikada ise denge politikasını daha etkili bir şekilde kullanabilecekti. Büyük Britanya hem ikili hem de AB çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesini desteklemiştir. Bu amaçla AB'nin Azerbaycan'la 1996 yılında imzalanan ve 1999'da hayata geçen Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın en önemli destekçisi Büyük Britanya olmuştur.¹⁴⁵

Thatcher'ın 7 ve 8 Eylül 1992 tarihlerinde Azerbaycan'a düzenlediği ziyaret iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin temelini atan süreç olmuştur. Zira bu sırada Çırag ve Şah Deniz gibi enerji alanlarına dair çeşitli kararlar alınmış ve 28 Eylül'de "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Ortak Bildirisi" imzalanmıştır.¹⁴⁶

İki devlet arasında kurulan ilişkiler ayrıca çeşitli ortak oluşumları da beraberinde getirmiştir. AzEvoTel Azerbaycan-İngiltere ortak girişimi, 1995 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti İletişim Bakanlığı ve LUKoil Europe Ltd (İngiltere) şirketi tarafından kurulmuştur. AzEuroTel, GPT Ltd, İngiliz şirketi SYSTEMX teknolojisi temelinde oluşturulmuş modern dijital 92/97 PBX'lerin operatörüdür. AzEvoTel, karmaşık telekomünikasyon hizmetlerinin sağlanması için İletişim Bakanlığı lisansına sahiptir ve Uluslararası Telekomünikasyon Birliği üyesidir.¹⁴⁷ 10 Mayıs 1996'da Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, AzEuroTel'in açılış törenine katılmış ve açılış töreninde şunları söylemiştir:

¹⁴⁵ Dikkaya ve Rzali, "Economic Relations Between the United Kingdom and Azerbaijan", s. 193.

¹⁴⁶ Dikkaya ve Rzali, "Economic Relations Between the United Kingdom and Azerbaijan", s. 194.

¹⁴⁷ "Theresa May. Britain after Brexit: A Vision of Global Britain. Conservative Party Conference at The ICC, Birmingham", 02.10.2016, <https://conservativehome.com/2016/10/02/britain-after-brexit-a-vision-of-a-global-britain-theresa-mays-conservative-conference-speech-full-text/>, (Erişim tarihi: 10.03.23).

Bu olayı büyük bir memnuniyetle karşılıyorum. Çünkü Şubat 1994'te Büyük Britanya'ya yaptığım resmi ziyaret sırasında, Başbakan John Major, yardımcısı Sayın Bay Michael ve ülkenin diğer hükümet başkanları ile çeşitli anlaşmalar imzaladık. Azerbaycan ile Büyük Britanya GPT şirketi arasında işbirliğine ilişkin bir anlaşma imzaladık. Bu anlaşmanın halihazırda pratikte uygulanmasından memnunum ve bugün bunun pratik sonuçlarını görüyoruz ve bununla ilgili bir törene katılıyoruz.

Bu istasyonun oluşturulmasında öncelikle GPT firmasının buraya getirip kurduğu modern ve modern teçhizatı ve yaptığı çalışmaları takdir ediyorum. Bu istasyon, Rus LUKoil şirketi ile GPT şirketinin hem Azerbaycan hem de İngiltere ile iş birliğinin sonucudur. Böylece bugünün önemli etkinliğinde üç ülke İngiltere, Rusya ve Azerbaycan'ın iş birliğinin somut sonuçlarını görüyoruz.¹⁴⁸

Azerbaycan'da faaliyet gösteren İngiliz şirketleri, Azerbaycan-İngiliz Ticaret ve Sanayi Konseyi'nin üyesidir. Azerbaycanlı üyeler arasında Azerbaycan Ticaret ve Sanayi Odası, Milli Banka, Azerbaycan Girişimciler Konfederasyonu, Real Holding ve Improteks gibi prestijli kurumlar bulunmaktadır. İngiliz Ticaret ve Sanayi Departmanı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı temsilcilerinin konseyin çalışmalarına yakından katıldıkları dikkat çekmektedir. 5 Haziran 1996'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve İngiltere Enerji ve Sanayi Bakanı Tim Eggar'ın katılımıyla Bakü'de Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda Azerbaycan-İngiliz Ticaret ve Sanayi Konseyi'nin ilk toplantısı yapılmıştır. Oturumda yaptığı konuşmada Azerbaycan Cumhuriyeti ile İngiltere arasında son dönemde hızla gelişen ekonomik işbirliğinden bahseden Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Londra ziyaretinde söz konusu konseyin kurulmasını bu işbirliğini daha da güçlendirmek için önemli bir adım olarak değerlendirmiştir. 1996 yılından bu yana Azerbaycan-İngiliz Ticaret ve Sanayi Konseyi'nin dokuz toplantı düzenlemiştir. Konsey üyelerinin çabaları ve İngiliz hükümeti ile başarılı görüşmeler sonucunda Haziran 1996'da İngiliz hükümetinin Azerbaycan'a garantili ticari krediler verme kararı aldığını belirtmek gerekir.¹⁴⁹

Azerbaycan ve Büyük Britanya arasındaki ilişkilerin gelişim 2000'li yıllarda büyük ivme kazanarak pek çok alanda yükselen bir çizgide gelişmiştir. Bu ilişkilerin ekonomik ve ticari boyutu genişlerken ortak girişimlere yönelik önemli adımlar atılmıştır. Genişleyen iş birliğine bir örnek olarak, yukarıda bahsi geçen 2003 yılında Azerbaycan, İngiltere Başbakanı Tony Blair tarafından ortaya atılan Madencilik

¹⁴⁸ “Xəzəryanı ölkələrin dövlət başçılarının Zirvə görüşündə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi” (Aşqabad, 24 aprel 2002-ci il) sənədinə tarixi arayış”, <https://lib.aliyevheritage.org/az/7803521.html>, (Erişim tarihi: 10.03.23).

¹⁴⁹ Z.Məmmədov, “*Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi*”. Bakı, 2001, s. 306

Endüstrileri Şeffaflık Girişimi'ne (EITI)¹⁵⁰ katılan ilk ülkelerden biri olmuştur. Azerbaycan'ın 2000'li yıllarda Büyük Britanya ile ilişkilerinin gelişmesinde ziyaretler tetikleyici unsur olmuştur. Önceki bölümde bahsettiğimiz ziyaretlerde ilişkilerin siyasi boyutunun yanı sıra ekonomik ve ticari boyutu da müzakere edilirken bu yönde somut kararlar alınmıştır. Ekonomik sistemin liberalleşmesi ve küreselleşmeye yönelik olumsuz tepkilerin arttığı bir dönemde “kendisini serbest ticaretin temel direği olarak gören” İngiltere'nin enerji, ticaret ve sanayi gibi ekonominin çeşitli alanlarında iş birliği Azerbaycan için ayrı bir önemi haizdir.¹⁵¹

Bununla birlikte Büyük Britanya yönetimi, iş inşalarını ve şirketlerini Azerbaycan'a yönlendirmekte ve taraflar arasındaki ekonomik bağın gelişmesi için teşvik edici politika izlemektedir. Bu noktada Azerbaycan ekonomisinin dünyadaki ekonomik krizle sağlıklı bir şekilde mücadele ettiği, hızlı bir gelişme sürecinde olduğu, altyapı projelerine devletin önem verdiği, Azerbaycan'da ekonominin çeşitlendirilmeye çalışıldığı ve jeopolitik olarak kritik bir noktada bulunduğu belirtilmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin hizmet, teknoloji, mühendislik ekipmanları ve petrol ile ilgili makineler üzerinde olduğuna dikkat çekilmekle birlikte yatırım yapılabilecek sektörler arasında yenilenebilir de dahil olmak üzere enerji; aralarında su artıma tesisi, karayolu, Karabağ'ın geliştirilmesi, Azerbaycan'ı Türkiye ve Gürcistan gibi ülkeler üzerinden dünyaya bağlayacak olan demiryolları ve enerji tesisleri gibi başlıkların da bulunduğu altyapı; finans ve bankacılık; elverişli iklime ve sulanabilir verimli topraklara sahip olduğu için tarım; bilgi ve iletişim teknolojisi ve sağlık gibi çeşitli başlıklar sayılmaktadır.¹⁵²

Petrol dışı alanda ilişkilerin geliştirilmesi de ikili iş birliğinin ilgi odağıdır. Bu amaçla 2 Mart 2015 tarihinde, ekonomik konularda Ortak Hükümetlerarası Komisyonun kurulmasını öngören “Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Hükümeti Arasında Ekonomik ve Ticari

¹⁵⁰ “Extractive Industries Transparency Initiative”, <https://eiti.org/our-history>, (Erişim tarihi: 14.12.22).

¹⁵¹ “Theresa May. Britain after Brexit: A Vision of Global Britain. Conservative Party Conference at The ICC, Birmingham”, https://www.thetimes.co.uk/article/we-can-work-it-out-may-tells-brussels-xxsw0zf6b?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAv8SsBhC7ARIsALIkVT2AH2uCK4_ixSEcyNEhnK9QfpHnpZ1zGQekfTjN1bkHLkQC0uPjoy0aAi0oEALw_wcB, (07.07.2023).

¹⁵² “Doing business in Azerbaijan: Azerbaijan trade and export guide”, [gov.uk, https://www.gov.uk/government/publications/exporting-to-azerbaijan/exporting-to-azerbaijan](https://www.gov.uk/government/publications/exporting-to-azerbaijan/exporting-to-azerbaijan), (07.07.2023).

İşbirliği” Mutabakat Zaptı imzalanmıştır.¹⁵³ Bu zaptın imzalanmasından sonra taraflar belirli dönemlerde resmi toplantılar gerçekleştirmektedir. 7 Aralık 2023 tarihinde Hükümetlerarası Komisyon’un son toplantısı Bakü’de gerçekleştirilmiştir. Toplantıya Azerbaycan Enerji Bakanı ve Komisyonun Eş başkanı Azerbaycan Perviz Şahbazov ile Britanya Parlamento Dışişleri Müsteşarı (İhracat Bakanı) ve Komisyonun Eş başkanı Lord Malcolm Offord’un yanı sıra iki ülkenin yetkili isimleri ve heyetleri katılmıştır. Toplantı sırasında yapılan açıklamalar ve paylaşılan veriler iki devlet arasındaki güçlü ilişkiyi göstermektedir. Zira Şahbazov, iki ülke arasındaki güçlü ekonomik, ticari, enerji, siyasi, sosyal ve insani alanlarda karşılıklı yarar sağlayan ilişkilere ve bu ilişkilerin derinleşmesine dikkat çekmiştir. Ayrıca Büyük Britanya’nın uzun yıllardır Azerbaycan’ın en büyük yabancı yatırımcısı olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bağlamda 1995 ile Haziran 2023 arasında Büyük Britanya’nın Azerbaycan’a 35 milyar dolarlık yatırım yaptığını açıklamıştır. Bu yatırımların 33 milyar doları petrol ve doğalgaz sektörüne yönelik olmuştur. Diğer yandan ise Azerbaycan’ın Büyük Britanya’daki yatırımlarının 2 milyar dolar seviyesinde olduğunu dile getirmiştir.¹⁵⁴

Bunlara ek olarak Şahbazov, Azerbaycan’da sanayiden tarıma, ulaşımdan inşaatla, ticaretten ve hizmet alanlarına kadar toplam 662 İngiliz şirketinin faaliyet gösterdiğini açıklamıştır.¹⁵⁵ Ayrıca toplantı sonrasında taraflar önemli anlaşmalara imza atmışlardır. Bunlardan biri Azerbaycan Bridge şirketler grubu ile İngiltere Concrete Canvas Limited şirketi arasında münhasır stratejik anlaşmadır. Anlaşmanın temel amacı Bridge’in tarım, altyapı projeleri ve su kaynaklarının depolanması ve korunması alanlarında hizmet sunması için gerekli olanağı sağlamasıdır.¹⁵⁶

Azerbaycan ile Büyük Britanya arasındaki ekonomik bağın güçlenmesini sağlayan temel sektörlerden biri de madenciliktir. Zira bu noktada örnek

¹⁵³ “Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri tarixi və strateji əhəmiyyətə malikdir”.

¹⁵⁴ “The 6th meeting of Azerbaijan-UK Intergovernmental Commission was held”, *Embassy of the Republic of Azerbaijan to the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, <https://london.mfa.gov.az/en/news/3316/the-6th-meeting-of-azerbaijan-uk-intergovernmental-commission-was-held>, (07.07.2023).

¹⁵⁵ “Azerbaijan Reveals Number Of British Companies Operating Countrywide”, *Menafn*, <https://menafn.com/1107551654/Azerbaijan-Reveals-Number-Of-British-Companies-Operating-Countrywide>, (07.07.2023).

¹⁵⁶ Kamran Gasimov, “Azerbaijan, UK sign partnership, cooperation agreement”, *Trend News Agency*, <https://en.trend.az/azerbaijan/business/3834238.html>, (07.07.2023).

gösterilebilecek olan şirket Anglo Asian Mining'dir. Söz konusu firma, resmi sitesinde kendisini “Batı Azerbaycan’da bakır, altın ve gümüş üretim varlıkları portföyüne sahip köklü ve sürdürülebilir bir madencilik şirketi” olarak tanımlamaktadır. 2009 yılından bu yana Gedabek bölgesindeki altın madenlerini işleten şirket, bakır madenlerine de odaklanmaktadır. Ayrıca ülkedeki üretim sahasını genişletmek ve yeni madenlere ulaşmak isteyen şirketin amaçlarından biri de Karabağ’daki yeraltı kaynaklarını çıkarmaktır.¹⁵⁷

Diğer yandan iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlayan faktörlerden biri söz konusu devletlere ait olan şirketler arasında yapılan anlaşmalardır. Birleşik Krallık merkezli bir havacılık, mühendislik ve savunma şirketi olan Rolls-Royce Holdings ile 2012 yılında Bakü’de kurulan havayolu kargo şirketi olan Silk Way West Airlines arasında uçakları teknik arızalardan koruması ve olası bir aksaklığı engellemesi için Tem 2022’de Total Care anlaşması imzalamıştır.¹⁵⁸

Son olarak Azerbaycan, çeşitli enerji kaynaklarına sahip olan bir devlettir. Bu sadece petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtlarla sınırlı değil, yenilenebilir enerji konusunda da önemli bir potansiyeli bulunmaktadır. Bunun karşısında ise Büyük Britanya, enerji ihtiyacını çeşitli pazarlar ve girişimler üzerinde karşılamak istediği bilinmektedir. Bir yandan Azerbaycan’daki petrol ve doğalgaz sektörüne yatırım yapan Londra yönetimi, diğer yandan bu ülkeyle yenilenebilir enerji konusundaki iş birliğini güçlendirmek istemektedir. Bu bağlamda 2019 yılında Azerbaycan ile Büyük Britanya yönetimleri, yeşil enerjiye yatırım yapılması, yenilenebilir enerji sektöründeki yetenekleri geliştirmenin ve kapasitenin artırılması gerekliliği konusunda anlaşmışlardır.¹⁵⁹

¹⁵⁷ A.J. Monhemius, F. Hedjazi ve H. Saeedi Ali, “Flotation and Leaching at Anglo Asian Mining’s Gedabek Gold and Copper Mine in Azerbaijan”, *The Conference of Metallurgists, hosting World Gold & Nickel Cobalt*, Canadian Institute of Mining, Metallurgy and Petroleum, August 27-30, 2017, Vancouver, Volume: Proceedings Paper No. 9707; “About Us”, *Anglo Asian Mining PLC*, <https://www.angloasianmining.com/about-us/>, (Erişim tarihi:07.07.2023).

¹⁵⁸ “Rolls-Royce signs TotalCare agreement with Azerbaijan’s Silk Way West Airlines”, *Rolls-Royce*, <https://www.rolls-royce.com/media/press-releases/2022/21-07-2022-rr-signs-totalcare-agreement-with-azerbajans-silk-way-west-airlines.aspx>, (Erişim tarihi:07.07.2023).

¹⁵⁹ Priyanka Shrestha, “Azerbaijan and UK partner on renewable energy”, *Energy Live News*, <https://www.energylivenews.com/2019/05/28/azerbaijan-and-uk-partner-on-renewable-energy/>, (Erişim tarihi:07.07.2023).

2.4. Azerbaycan ve Büyük Britanya Arasında Kültür ve Eğitim Alanındaki İlişkileri

İngiltere ile ilişkiler sadece ekonomik ve politik değildi. Bilim ve kültür alanında da geniş iş birliği yapılmıştır. Büyük Britanya'nın dünyanın bilim ve eğitim merkezlerinden biri olduğu bilinen bir gerçekliktir. Büyük Britanya ile iş birliği, bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke olarak Azerbaycan için büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan ile İngiltere arasında eğitim, bilim ve kültür alanında iş birliğine ilişkin ilk anlaşma 23 Şubat 1994 tarihinde imzalanmıştır. Söz konusu dönemde tarafların yakın iş birliği içinde olduğu bilimsel kurumlardan biri ve neredeyse ilki, Royal Society of London olmuştur. Anlaşmanın ardından Büyük Britanya'nın yabancı ülkelerle kültürel-egitimsel ilişkilerini düzenleyen British Council, Azerbaycan'daki faaliyetlerini arttırmıştır. Ayrıca anlaşmanın 14. maddesi gereği 1993 yılından beri Azerbaycan'da faaliyet gösteren¹⁶⁰ British Council, kültür ve eğitim konularındaki iş birliğini sağlayan ana aktörlerden biri olarak konumlanmıştır. British Council'ın iş birliği yaptığı kurumlardan biri Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı olmuş ve taraflar, izledikleri programlar sayesinde önemli başarılar elde etmiştir. Haydar Aliyev ve Başbakan Tony Blair, 21 Haziran 1998 tarihinde yaptıkları bir açıklamada her iki liderin de British Council'ın İngilizce öğretimi, eğitim, bilim, teknoloji ve kültür alanındaki faaliyetlerini onayladıklarını belirtmişlerdir.¹⁶¹ Büyük Britanya ile kurulan ilişkiler, Batı'yla eğitim ve kültür konularında yapılan iş birliği ve İngilizce öğreniminin Bakü nezdinde çeşitli hedefleri olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nden kalan Rus kültürü zayıflayacak ve İngilizce üzerinden yeni dünyayla güçlü bağlar inşa edilebilecekti.

Çeşitli karşılıklı ziyaretler sırasında tarafların kültürel iş birliklerini güçlendirdiği söylenebilir. Örneğin Haydar Aliyev'in İngiltere ziyareti sırasında Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Başkanı Akademik¹⁶²Eldar Salayev ile Londra Kraliyet Derneği Dışişleri Bakanı Dr. Ann McLaren, iki bilim kurumu arasında bilimsel iş birliğine ilişkin mutabakat zaptı imzalamıştır. Bu zapta göre her yıl 10

¹⁶⁰ Creating Partnership between Britain and Azerbaijan, British Council (brochure)

¹⁶¹ "Azerbaijani - UK relations", *Heydar Aliyev Heritage*, <https://lib.aliyevheritage.org/en/7540160.html>, (Erişim tarihi:07.07.2023).

¹⁶² Ordinaryüs Profesör unvanına tekabül etmektedir.

Azerbaycanlı bilim insanı İngiltere'nin çeşitli bilim kurumlarında bulunacak, çalışmalara katılacak ve önemli tecrübeler edinecektir. 1996 yılında Akademik Eldar Salayev, Büyük Britanya'yı ziyaret ederek Royal Society of Science, Royal Academy of Engineering ve BP firmasının bilim merkezlerinde önemli görüşmelerde bulunmuştur.¹⁶³

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Jeoloji Enstitüsü de İngiltere'nin bilim merkezleriyle yakın iş birliği içinde olmuştur. Örneğin 1992 yılında Azerbaycan'ın çamur volkanlarının incelenmesine yönelik ilk uluslararası Azerbaycan-İngiltere-Norveç seferi Bi-Pi-Statoil ortaklığı ile imzalanan anlaşma çerçevesinde saha çalışması yapılmıştır. Yine 1992 yılında BP şirketinin davetlisi olarak Devlet Ekoloji ve Doğa Kullanımı Kontrol Komitesi Başkanı Arif Mansurov başkanlığındaki Azerbaycan heyeti Büyük Britanya'yı ziyaret etmiştir.¹⁶⁴ Ziyaret sırasında Azerbaycan heyeti İskoçya'yı da ziyaret etmiş ve aynı etkinlikler kapsamında Abedin Kraliyet Üniversitesi'nde "Azerbaycan Cumhuriyet Bayramı" kutlanırken, Hazar Denizi'nin sorunlarına yönelik bir seminer düzenlenmiştir. Etkinlikte "Kara Ocak" ve Hocalı faciasını konu alan filmler de gösterilmiştir.¹⁶⁵ 1994 yılında Londra'daki British Museum of History'de Azerbaycan'a hasredilmiş "Land of Fire" sergisi düzenlenmiştir. Genel olarak, Büyük Britanya ile bu tür kültürel ilişkilerin bir sonucu olarak, pek çok bilim insanı, örneğin, Jeoloji Enstitüsü Müdürü İbrahim Guliyev, Akademik Akif Alizade, Fizik Enstitüsü'nden Akademik Maksut Aliyev, Azerbaycan Tıp Üniversitesi profesörü Azerbaycan Sabzali Cavadov vd. tanınmış isimler bu süreçte Büyük Britanya'yla kurulan ilişkilerde rol onamışlardır. Ayrıca eğitim alanında iş birliği 1995 yılı başına göre daha belirgin bir görünüm sergilemiştir. Söz konusu dönemde Azerbaycan Eğitim Bakanı Lidiya Rasulova, Bakü Devlet Üniversitesi Rektörü Murtuz Alesgerov Londra'yı ziyaret etmiştir. Azerbaycanlı temsilciler Büyük Britanya Eğitim Bakanlığı, Yüksek Okullar Rektör Yardımcıları ve Rektörler Komitesi, British Council, Yüksek Öğrenim Finansman Konseyi, Oxford Üniversitesi'nde bilim ve eğitim alanında ikili iş birliği olanaklarını görüşmüştür.¹⁶⁶

¹⁶³ "Azərbaycan Elmlər Akademiyasının 1996-cı ildəki fəaliyyət"i haqqında hesabat. Bakı, 1997, s. 57.

¹⁶⁴ Azərbaycan geoloqlarının "Bi-Pi" ilə birgə ekspedisiyası, "Azərbaycan", Bakı, 1993, 3 sentyabr.

¹⁶⁵ Azərbaycan qəzeti, Bakı, 1992, 11 dekabr.

¹⁶⁶ Azərbaycan qəzeti, Bakı, 1995, 23 fevral.

1998 yılında Azerbaycan Eğitim Bakanı Misir Merdanov, British Council tarafından İngiltere'ye davet edilmiştir. Ziyarete Azerbaycan Eğitim Bakanlığı ile British Council arasında karşılıklı iş birliğine ilişkin protokol ve anlaşma imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 1998 yılında Londra'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Cumhurbaşkanı, bu ziyareti sırasında British Council Genel Müdürü David Drury ile bir araya gelmiştir. Görüşmede Azerbaycanlı genç bilim adamlarıyla birlikte araştırma yapılması, British Council'un Azerbaycan'da bilim ve kültür alanlarının gelişmesine yapacağı yardımlar vd. birtakım konular ele alınmıştır. Bu ve benzeri iş birliği etkinlikleri Azerbaycan milli sanatının tanıtılması bakımından da faydalı olmuştur. 1991 gibi erken bir tarihte Londra'daki Kelati şirketinin salonunda Azerbaycanlı halı ustası Eldar Mikayilov'un eserlerinin yer aldığı bir sergi düzenlenmiştir. Söz konusu dönemde BP halı sanatı duayenlerinden Latif Karimov'un eserlerini İngiltere'de sergilemiştir.¹⁶⁷ Daha sonra BP'nin girişimi ve sponsorluğunda düzenlenen etkinlikte Azerbaycan Devlet Halı Müzesi'nin nadide eserler olan palaz, sumak, kilim, çanta vb. sergilenmiştir.¹⁶⁸ Bütün bunların hayata geçirilmesi Azerbaycan kültürünün hem Büyük Britanya'da hem de dünyada tanınmasında etkili olmuştur. 2000 yılında Azerbaycan Milli Halı Müdürü R. Tağıyeva İngiltere'de bir konferansa, Devlet Müzik ve Kültür Müzesi müdürü A. Bayramova Edinburgh'da bir sempozyuma katılmıştır.¹⁶⁹ Kültür Bakanlığı ve Azerbaycan'daki Büyük Britanya Büyükelçiliği Kültür Dairesi ile yapılan ortak görüşmeler sonucunda 19, 20, 21 Haziran tarihlerinde Londra'nın "Volkan" tiyatrosu Bakü'de turneye çıkmıştır. Bu süreçte Azerbaycan Devlet Müzikal Komedi Tiyatrosu'nda W. Shakespeare'in sonelerine dayanan bir gösteri sergilenmiştir.¹⁷⁰ 2001 yılında British Council'de düzenlenen basın toplantısında konuşan Konsey Başkanı Margaret Jack, Azerbaycan'dan üç sanat temsilcisinin Büyük Britanya'nın sanat eseri organizasyonlarına katılmak üzere dört haftalığına İngiltere'yi ziyaret edeceklerini

¹⁶⁷ *Xalq qəzeti*, 1991, 3 oktyabr.

¹⁶⁸ *Azərbaycan qəzeti*, 1993, 8 iyul.

¹⁶⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Hükümeti Arasında Eğitim, Bilim ve Kültür Alanlarında İşbirliğine Dair Anlaşma. Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın güncel arşivi., 1994.

¹⁷⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Hükümeti Arasında Eğitim, Bilim ve Kültür Alanlarında İşbirliğine Dair Anlaşma. Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın güncel arşivi, 1994.

açıklamıştır. Jack'e göre bu gezi Visiting Arts tarafından düzenlenmiştir. Programın temel amacı sanat alanındaki ilişkileri genişletmektir.¹⁷¹

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ikili insani ilişkiler gelişmeye başlamıştır. 2000-2003 yıllarında Azerbaycan ile Birleşik Krallık arasında bilim, eğitim ve kültür alanlarındaki işbirliğinin büyük ölçüde geliştiği ve günümüze kadar çok yol kat ettiği söylenebilir. Bu bakımdan İngiltere'de yaşayan Azerbaycan Diasporası da ilişkilerin güçlendirilmesinde önemli bir etken olmuştur. Taraflar arasında kurulan ilişkiler, iki ülke arasındaki bağların güçlenmesinde etkili olmaktadır.¹⁷² Bilimsel ziyaretlerin yanı sıra taraflar arasında iki ülkenin halkları ve kültürleri arasında güçlü bağlar inşa edilmektedir. 2013 yılında Oxford Üniversitesi'nde Nizami Gencevi Azerbaycan ve Kafkas Araştırmaları Bilim Merkezi¹⁷³ ve 2016 yılında ise İngiliz Azerbaycan ve Kafkasya Araştırmaları Vakfı kurulmuştur. Ayrıca Oxford Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesine Nizami Gencevi'nin adı verilmiştir. Dolayısıyla adı geçen kurumların girişimiyle her yıl Bakü ve Londra'da birçok kültürel ve bilimsel etkinlik düzenlenmektedir. Diğer yandan Karabağ atlarının büyüleyici güzelliğini gösteren "Windsor Kraliyet Binicilik Gösterisi"ne Azerbaycan 2014 yılından bu yana davet edilmektedir.¹⁷⁴

Bu noktada ele alınması gereken konulardan biri de öğrenci değişim programlarıdır. Bilindiği üzere öğrenci değişim programları devletler arasındaki eğitimsel ve bilimsel faaliyetlerin güçlenmesini sağlarken toplumların birbirlerini daha yakından tanımalarına olanak tanımaktadır. Özellikle devletler genç ve dinamik olan öğrenciler üzerinden, yumuşak güç imkânı kazanmakta, prestijlerini arttırmakta ve daha uzun vadeye yayılmış bir şekilde bağlarını güçlendirmektedir. Bu noktada Azerbaycan, AB bünyesinde Erasmus programlarına dahil olurken¹⁷⁵ ayrıca çeşitli

¹⁷¹ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ve onunla diplomatik ilişki kuran devletlerin listesi. Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın güncel arşivi, 1993 yılı.

¹⁷² Britaniya-Azərbaycan əlaqələri genişlənilir. *Respublika* qəzeti, 2001, 14 oktyabr.

¹⁷³ "Oxford Nizami Ganjavi Centre", University of Oxford, <https://www.ongc.ox.ac.uk/>, (Erişim tarihi:07.07.2023).

¹⁷⁴ "Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri tarixi və strateji əhəmiyyətə malikdir"

¹⁷⁵ "Erasmus+ in Azerbaijan", *EU Neighbours East*, <https://euneighbourseast.eu/news/explainers/erasmus-in-azerbaijan/>; "Erasmus+Programme Guide",

Azerbaycan universitetleri ve Avrupa'nın çeşitli universitetleri arasında anlaşmalar yapılmıştır. Örneğin Azerbaycan'daki ADA Üniversitesi'nin Glasgow Üniversitesi ve Reading Üniversitesi'nin öğrenci değişimi konusunda iş birliği yapmaktadır.¹⁷⁶ Bununla birlikte Nottingham Üniversitesi gibi çeşitli kurum ve kuruluşların Azerbaycanlı öğrencilere kurs ve burs imkânı tanıdığı görülmektedir.¹⁷⁷

Azerbaycan ve İngiltere, kültürel alanda uluslararası kuruluşlardaki ortak organizasyonla kapsamında da yakın iş birliği içindedir. Örneğin, 2011 yılında varılan karşılıklı destek anlaşması uyarınca Birleşik Krallık, Azerbaycan'ın 2017-2019 için BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ne adaylığını desteklemiştir. Buna karşılık Azerbaycan, 2017-2021 Uluslararası Hukuk Komisyonu uzman pozisyonları için yapılan seçimlerde İngiltere'nin adayına destek vermiştir. Bu iş birliğinin bir başka örneği olarak, Eylül 2006'da yapılan BM Genel Kurulu'nun 61. oturumunda, Genel Kurul'da yapılan oylamada “GUAM¹⁷⁸ Ülkelerinde Uzun Süren Çatışmalar ve Bunların Uluslararası Barış, Güvenlik ve Kalkınma Üzerindeki Etkisi” adlı yeni bendin gündemine alınmaması önerisi konusunda İngiltere bu öneriye karşı gelerek Azerbaycan'ı desteklemiştir.¹⁷⁹

Bilindiği gibi Azerbaycan'ın Karabağ'daki toprakları Ermenistan ve ayrılıkçı Ermeni gruplar tarafından 30 yıldır uluslararası hukuka aykırı bir şekilde işgal edilmişti. Bu işgal sürecinde işgalcilerin gerçekleştirdikleri faaliyetlerden biri Karabağ'daki Azerbaycan'a ait tarihi yapıların ve kültürel alanların yok edilmesi olmuştur. Zira bu sayede Azerbaycan ile Türklüğe dair izler yok edilirken sahte tarihsel kaynaklarla bölgenin Ermenilere ait olduğu iddia edilebilecekti. Bu sürece dünyanın önemli bir kısmı Ermenistan'ın bölgedeki kültürel mirası yok etmesine ve tek kültürlü bir topluma dönüşme politikasına sessiz kalırken, İngiliz bir gezgin ve

European Commission, https://erasmus-plus.ec.europa.eu/sites/default/files/2022-11/Erasmus%2BProgramme%20Guide2023_en.pdf, (Erişim tarihi:07.07.2023).

¹⁷⁶ “Go on an Exchange”, *ADA University*, <https://www.ada.edu.az/en/your-future/go-on-an-exchange>, (Erişim tarihi:07.07.2023).

¹⁷⁷ “Information for students from Azerbaijan”, *University of Nottingham*, <https://www.nottingham.ac.uk/studywithus/international-applicants/country-info/countryinformation/azerbaijan.aspx>, (Erişim tarihi:07.07.2023).

¹⁷⁸ GUAM Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü, Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'yı birleştiren bölgesel bir kuruluştur. 10 Ekim 1997'de kuruldu.

¹⁷⁹ “Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri tarixi və strateji əhəmiyyətə malikdir”

yazar olan George Mitchell, 2014 yılının Kasım ayında işgal bölgelerini gezerek önemli gözlem ve tespitlerde bulunmuştur. Mitchell, işgal altındaki Azerbaycan kasabası Ağdam'ı ziyareti sırasında kentin "hayalet kasaba" olduğunu yazmıştır. Bu kent Ermeni işgalcilerin bölgeyi "Türksüzleştirme" politikasının bir göstergesidir. George Mitchell bölgeyi "Kafkasya'nın Hiroşima'sı" olarak adlandırmıştır. Bunun nedeni ise çevre, doğa, kültür ve tarihi yapıların tahrip edilmesidir. Mitchell'in ziyaretine ilişkin İngiltere merkezli *The Guardian* gazetesine bir makale yazan dönemin Londra Büyükelçisi Tahir Takizade, şu tarihi gerçekliğe de dikkat çekmiştir: "Azerbaycan, işgal altındaki topraklarda kültürel mirasın korunmasına ilişkin durumu ortaya çıkarmak için defalarca kapsamlı bir uluslararası araştırma misyonu çağrısında bulundu, Ermenistan ise bu misyonun çalışmalarını yürütmesine izin vermedi."¹⁸⁰ Mitchell'in yazdığı belgeler Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin dokümanlarına da girmiştir.¹⁸¹

Azerbaycan ile Büyük Britanya arasındaki kültür ve eğitim alanındaki ilişkiler, tarafların birbirini daha yakından tanımaya imkân tanırken ekonomi ve diplomasi temelli bağların da güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. 26 Ekim 2023 tarihinde British Council'ın Azerbaycan'daki faaliyetlerinin 30. yıldönümü kapsamında düzenlenen etkinlikte Büyük Britanya'nın Azerbaycan Büyükelçisi Fergus Auld bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Auld, iki devlet arasındaki kültürel ve eğitimsel alışverişin iş ve diplomasının gelişimi açısından çok değerli olduğunu söylemiştir. Bu sayede güven ve karşılıklı anlayış inşa edilirken British Council'ın da önemli katkılar sunduğunu dile getirmiş ve bu bağlamda aşağıdaki sözleri ifade etmiştir;

British Council, 30 yıldır Azerbaycan ve Birleşik Krallık'taki insanları birleştirmek için fırsatlar yaratıyor. Sanat, eğitim ve İngilizce dilinin gelişimi alanındaki çalışmaları, ülkeler arasında güçlü bir ortaklığın yaratılmasına ilham veriyor ve katkıda bulunuyor. Karşılıklı güven ve anlayışın güçlendirilmesi gerekir.¹⁸²

¹⁸⁰ Tahir Taghizadeh, "Armenia is wiping out Azerbaijani cultural heritage", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2015/sep/02/armenia-is-wiping-out-azerbaijani-cultural-heritage>, (Erişim tarihi:07.07.2023).

¹⁸¹ "Information by Azerbaijan to the study on intentional destruction of cultural heritage", <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/CulturalRights/DestructionHeritage/States/Azerbaijan.pdf>, (Erişim tarihi:07.07.2023).

¹⁸² "Cultural exchange between UK, Azerbaijan leads to success in dev't of business, diplomacy – ambassador", *Trend News Agency*, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3817508.html>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

2.5. Büyük Britanya Hükümetinin Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'ndaki Tutumu

Büyük Britanya, tarihsel olarak dünyanın en önemli güçlerinden biri olmuş ve dünya genelinde en geniş coğrafyalarda sömürgelerini kurmuş bir devlettir. Böyle bir devletin Kafkasya'ya yönelik politikasının olmaması mümkün değildir. Bununla birlikte “Büyük Oyun” olarak bilinen rekabet aslında İngiltere ve Rusya arasında Orta Asya özelinde yaşansa da aslında bu oyunun bağlantılı olduğu ve etkilediği alanlardan biri Kafkasya olmuştur.¹⁸³ Diğer yandan Azerbaycan'ın zengin yeraltı kaynakları, Londra'nın dikkatinin bu bölgeye toplanmasına yol açmıştır. Bu dönem hem Osmanlı'yı zayıflatmak hem Azerbaycan Türklerini engellemek hem Rusya'nın yayılmacılığını durdurmak için İngiltere, Ermenilerle ilişki kurmuş ve bu grubu desteklemiştir. Ancak Rusya'da yaşanan devrim, Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve Kafkasya'da Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, İngiltere için yeni bir denklem doğurmuştur. Bu süreçte Londra yönetimi, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyarak özellikle petrol zengini bir ülkenin Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmasını kendi çıkarları için uygun görmüş ve Azerbaycan'la ilişkilerini güçlendirmek istemiştir.¹⁸⁴

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki süreçte Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının Londra için benzer bir dinamik oluşturduğu söylenebilir. Zira Azerbaycan bölgedeki enerji kaynaklarına sahip zengin bir ülkedir. Bölgedeki Rus etkisi ancak bu ülke aracılığıyla azaltılabilirdi. Ermeniler, bölgedeki Hristiyan unsur olsa da Rusya'yla yakındı. Bu noktada Büyük Britanya, Ermenilerin Karabağ'ı işgaline karşı bir tutum benimsemiştir. Örneğin 1993 yılında Haydar Aliyev, Büyük Britanya'nın Azerbaycan'a yeni atanan Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi Thomas Young ile görüşmüştür. Görüşmenin ana konularından biri Ermenistan'ın bölgedeki saldırgan tutumu ve Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmesi olmuştur. Young, yaptığı açıklamada ülkesinin Azerbaycan'ın toprak

¹⁸³ Peter Hopkirk, *Büyük Oyun: Orta Asya'da Gizli Savaş*, Renan Akman (çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2022; Galina M. Yemelianova, “The De Facto State of Nagorno-Karabakh: Historical and Geopolitical Perspectives”, *Europe-Asia Studies*, 75(8), 2023, (pp. 1336-1359), s. 1343.

¹⁸⁴ Yunus Ekici, “Jeopolitik Bir Faktör Olarak İngiltere'nin Azerbaycan Çıkarlarında Ermenistan (1917-1919)”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2), (ss. 1277-1293), s. 1278-1282.

bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını tanıdığını açıklamıştır. Bu süreçte Büyük Britanya sadece retorikte değil, resmi yasal yollarla da Azerbaycan'a destek verdiğini göstermiştir. Örneğin söz konusu görüşmede Young, Aliyev'e BM Güvenlik Konseyi'nin Başkanı ülkesinin Karabağ'daki sorunun çözülmesi noktasında yardımcı olmak için yetkilerini kullanacağını dile getirmiştir. Bu bağlamda Londra yönetimi, ilk önce 27 Temmuz 1993'te Ağdam'ın Ermenistan tarafından işgalini protesto etmiştir. Daha sonra ise BM Güvenlik Konseyi'nde yapılan tartışmalar sonucunda Karabağ'ın uluslararası hukuka aykırı bir şekilde işgaline dair 853 sayılı kararın çıkmasını sağlamıştır.¹⁸⁵

Büyük Britanya, geçmiş dönemlerde dünyanın büyük güçleri arasında yer alsada İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte etkisini kaybetmiştir. Bu dönemde ABD ile Sovyetler Birliği ön plana çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın bittiği dönemde ABD, tek büyük güç olarak kalırken Rusya, Fransa, Almanya ve İngiltere gibi aktörler küresel ve bölgesel dengeleri belirleyen veya bu dengelere etki eden aktörler olmuşlardır. Bu bağlamda Ermenistan'ın saldırgan politikaları neticesinde Karabağ'da başlayan sorunun çözümü kapsamında 1992 yılında ABD, Fransa ve Rusya'nın eş başkanlıklarında AGİT Minsk Grubu bir barış süreci başlatmıştır. Ancak bu grup, bölgede uluslararası hukukun gerektirdiği ortamın sağlanması ve barış ortamının tesisi için gerekli gelişmeleri sağlamada başarısız olmuştur.¹⁸⁶ Buna rağmen Büyük Britanya'nın bu sürece dahil edilmemesi aslında Londra'nın etkisiz kalmasına yol açtığı söylenebilir. Büyük Britanya'nın dahil olmamasının nedeni ise Londra'nın daha objektif bir çizgi benimsemesi ve bu ülkede ABD, Fransa ve Rusya'da oldu kadar etkili bir Ermeni Diasporasının olmamasıdır. Karabağ'ın işgal sürecinde Washington, Paris ve Moskova yönetimleri, ülkelerindeki Ermeni Diasporasının etkisi ve bölgesel politikaları için Ermenistan yanlısı bir tutum benimsemekteydi. Böyle bir grubun içine Büyük Britanya'nın dahil edilmesi Misk Grubu içinde iş birliğine ve Ermenistan yanlısı politikalara zarar verebilirdi. Bu nedenle Bakü yönetimi, uzun bir süre boyunca

¹⁸⁵ “British media: Heydar Aliyev- Azerbaijan-British relations”, *Xalq Qazeti*, <https://xalqqazeti.az/en/siyaset/145650-british-media-heydar-aliyev-azerbaijan>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

¹⁸⁶ Philip Remler, Richard Giragosian, Marina Lorenzini ve Sergei Rastoltsev, “OSCE Minsk Group: Lessons from the Past and Tasks for the Future”, *OSCE Insights*, 06, 2020.

Minsk Grubu'nun tarafsız değil, Ermenistan yanlısı bir grup olduğu argümanını savunmuştur.¹⁸⁷

Minsk Grubu'nun faaliyete başlamasının ardından üç politika üzerinde odaklandığı söylenebilir. İlk olarak ateşkes rejiminin güçlendirilmesiydi. Çünkü çatışmalar ve saldırılar sürmekteydi. İkincisi askeri çatışmayı sona erdirmek amacıyla büyük bir siyasi anlaşmaya varmak için müzakere sürecinin sürdürülmesiydi. Bu durum hem Minsk Grubu'nun hem de bölgede barışın tesis edilmesini isteyen aktörlerin önündeki en önemli konuydu. Çünkü Karabağ'ın işgalini gerçekleştiren ve sözde Dağlık Karabağ'ı yeni bir devlet olarak tanıtmak isteyen Erivan yönetimi, buna karşı çıkmakta ve sorun yaratmaktaydı. Bu ise barışın tesis edilmesini engellemekteydi. Son olarak insani sorunları çözmek Minsk Grubu'nun amacıydı. Lakin Ermenistan'ın saldırıları üzerine Karabağ'dan ayrılmak zorunda kalan Azerbaycan vatandaşlarının önemli bir kısmının sorunları giderilmedi. Bu süreçte ise Büyük Britanya'nın temel politikası "işgalci güçlerin işgal, altındaki Azerbaycan topraklarından şu veya bu şekilde çekilmesi"ydi.¹⁸⁸ Bu noktada Büyük Britanya'nın Minsk Grubu'na büyük bir önem atfettiğini söylemek zordur. Bunlara ek olarak Kafkasya ve Azerbaycan-Ermenistan çatışmaları özelinde bir Büyük Britanya'nın Fransa'yla rekabetinden bahsetmek mümkündür. Ancak Büyük Britanya'daki radikal dini siyasilerin tutumları Londra'nın politikalarına ve Azerbaycan-Büyük Britanya ilişkilerine etki etmekteydi. Örneğin Lordlar Kamarası üyesi Hıristiyan köktendinci Barones Caroline Cox bunlardan biriydi. 11 Mart 1992 tarihinde Karabağ sorununu görüşmek üzere Britanya'nın Dışişleri Bakanı Douglas Hogg ve Moskova Büyükelçisi Rodrick Braithwaite, Bakü'yü ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Hogg, ülkesinin tarafsız olduğunu ve Ermenistan'ın en güçlü destekçilerinden biri olan Cox'un söylemlerinin ve eylemlerinin devletin çatışmadaki politikalarını yansıtmadığını açıklamıştır. Ayrıca Ermenistan'ın saldırıları Azerbaycan'da siyasal, sosyal ve ekonomik sorunları derinleştirirken Bakü'nün dış politikasına da zarar vermekteydi. Haydar Aliyev, Şubat 1993'te Moskova'yı ziyaret etmişti. Ziyareti sırasında Büyük Britanya'nın Moskova Büyükelçisi Brian James Proettel Fall ile görüşmüştür. Görüşme

¹⁸⁷ Bkz: Shamkhal Abilov, "OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan", *Insight Turkey*, Vol. 20, No. 1, 2018, (pp. 143-163).

¹⁸⁸ Musa Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003)*, I hissə, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, Mütərcim, Bakı, 2015, s. 224-226.

sürecinde Haydar Aliyev, Büyük Britanya hükümetinden abluka altındaki Nahçıvan'a mali ve ekonomik yardım sağlamasını istemiştir.¹⁸⁹

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmaların 1994 yılından itibaren görece azalması, Azerbaycan ile Büyük Britanya arasındaki ilişkilere de etki etmiştir. Bu süreçte sonra Azerbaycan, Batılı ülkeleri etkilemek ve bu ülkelere karşı elini güçlendirmek için petrolü bir araç olarak kullanmıştır. Bunun getirisi ise İkinci Karabağ Savaşı'nın başladığı dönemde daha net bir şekilde görülmektedir. Örneğin Azerbaycan'la iyi ilişkileri olan, bu ülkede çeşitli yatırımları bulunan, Bakü'nün enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan ve Azerbaycan'ın jeopolitik önemini farkında olan Londra yönetimi, bu nedenle Azerbaycan'a 35 milyar dolarlık yatırımının 33 milyar dolarını enerji sektörüne yapmıştı. Bu durum İngiltere'nin Ermenistan'a oranla Azerbaycan'a daha yakın bir görüntü sergilemesine yol açmıştır. Özellikle Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan çatışmalara ve Karabağ bölgesindeki duruma ilişkin 20 Temmuz 1999 tarihinde yayımlanan bir rapor, bölgedeki durumu özetlerken diğer yandan da İngiltere'nin konuya ilişkin resmi görüşü olarak kabul edilmiştir. Raporda Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu, çatışmalar nedeniyle binlerce insanın öldüğü ve yüzbinlerce insanın göç ettiği, Ermenistan'ın çatışma öncesi duruma geçmeyi kabul etmediği, Azerbaycan'ın "ortak devlet fikri"ni (common state idea) reddettiği, Bakü yönetiminin bölgede Azerbaycan Türklerine karşı etnik temizlik yapıldığı söylemi, Minsk Grubu'nun 1994 yılındaki ateşkese katkı sunmada başarılı ancak sonrasında başarısız olduğu, binlerce Azerbaycanlının mülteci olarak kamplarda zor durumda yaşadığı, Azerbaycan yönetimine göre Rusya'nın jeopolitik çıkarları ve ortak üsleri nedeniyle yaşananlardan sorumlu olduğu, ABD ve Fransa'nın ülkelerindeki Ermeni nüfusunun etkisiyle hareket ettiği, Gürcistan'ın da arabuluculuğunda barış için çeşitli temasların gerçekleştirildiği, Rusya'nın Ermenistan'a asker göndererek bölgedeki istikrarı bozduğu, barış için çeşitli fikirlerin ve zorlukların olduğu, çatışmaların bölgedeki ekonomiyi ve istikrarı olumsuz etkilediği, Ermenistan'ın dünyaya sadece İran üzerinden bağlanabildiği, bölgedeki ulaşım ve taşımacılık hatlarının verimli kullanılmadığı, Türkiye'nin Azerbaycan'ın geleneksel müttefiki olduğu, Bakü'den Ceyhan'a Karabağ üzerinden bir enerji hattı çekilmesinin bölgesel barışa katkı sunabileceği, Büyük Britanya'nın bölgede çözümü kolaylaştıran bir aktör

¹⁸⁹ Rzayev, "Azərbaycan–Böyük Britaniya münasibətləri", s. 401-402.

olabileceğini, Ermenilerin İngilizlerden beklentisinin Azerbaycan'a daha esnek olması için baskı yapması olduğu, Ermenistan'da Birleşik Krallık'ın Azerbaycan'ı desteklediği yönünde bir algı olduğu, özellikle Erivan'daki büyükelçilikten üç yıl önce Bakü'de bir İngiliz Büyükelçiliği açma kararı ve büyük İngiliz şirketlerinin Ermenistan'ın aksine Azerbaycan'daki daha fazla ticari katılmasının bu algıyı güçlendirdiği gibi çeşitli ayrıntılar bulunmaktaydı.¹⁹⁰ Bu rapor, Ermenistan ve Ermeni milliyetçileri tarafından İngiltere'nin tarafsız değil, Azerbaycan yanlısı olduğuna dair söylemlerde bir argüman olarak kullanılmıştır.¹⁹¹

Büyük Britanya, bölgedeki sorunların çözülmesine dair barışçıl araçların kullanılması gerektiğine dair söylemlerini sürdürürken ayrıca Azerbaycan'daki yatırımlarının, Azerbaycan enerji piyasasındaki varlığının ve Rusya'ya karşı yürüttüğü politikanın bölgede zarar görmesini istememiştir. 7 Mayıs 2008 tarihinde İngiltere Dışişleri ve Devlet İşleri Bakanlığı Avrupa İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Jim Murphy, Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Bakü'de yapılan görüşmelerde devlet bakanı, Azerbaycan ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorununu barışçıl yollarla çözmesi gerektiğini, bunun bölgenin kalkınmasına ivme kazandıracığını kaydetmiştir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tartışma konusu olmadığını, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu ve bunun hem Büyük Britanya'da hem de dünya kamuoyunda kabul edildiğini belirtmiştir.¹⁹²

Bu durumun, Ermeni milliyetçi gruplarını rahatsız ettiği açıktır. Özellikle Fransa'da bulunan Ermeni Diasporası, Büyük Britanya'nın tutumunu ve politikaları sert bir şekilde eleştirmiş, Büyük Britanya'nın Kafkasya, Azerbaycan ve Karabağ denklemine Türkiye'yi ve Rusya'yı da dahil ederek Azerbaycan, Türkiye ve Büyük Britanya'nın bölgede yeni bir "Büyük Oyun" başlattığı iddialarını savunmuştur. Zira

¹⁹⁰ "Foreign Affairs- Sixth Report", *UK Parliament*, <https://publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmselect/cmfaff/349/34902.htm>, (Erişim tarihi: 12.10.2023).

¹⁹¹ Yégavian, "A quoi joue le Royaume Uni ?".

¹⁹² "Azərbaycan - Böyük Britaniya münasibətləri", <https://lib.aliyevheritage.org/az/7540160.html>, (Erişim tarihi: 12.09.2023); Oktay Hacimusaltı, s. 8.

Azerbaycan'la yakın ilişkileri olan Büyük Britanya, aynı zamanda Türkiye'yle de güçlü ilişkilere sahipti ve Rusya ile rakipti.¹⁹³

Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından Bakü, askeri olarak kesin zafer elde etmiştir. Bununla birlikte Bakü ile Erivan arasında bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Bu ateşkes anlaşması bölgedeki çatışmaların durdurulması noktasında oynadığı rol nedeniyle hem bölge için hem de bölgeye yönelik politikalarını hayata geçirmek ve sağlanan istikrar ile bölge devletleriyle ilişkilerini güçlendirmek isteyen devletler için önem arz etmiştir. Bu süreçte Karabağ'daki çatışmaları yakından takip eden ülkelerden biri İngiltere olmuştur. Büyük Britanya, 9 Kasım'ı 10 Kasım'a bağlayan gece Azerbaycan ile Ermenistan arasında imzalanan ateşkes anlaşmasını olumlu karşıladığını duyurmuştur. Zira dönemin Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Dominic Raab, sosyal medya hesabından bunu dünyaya duyurmuş ve kalıcı barış için birlikte çalışma çağrısında bulunmuştur.¹⁹⁴

Büyük Britanya, Karabağ konusunda Azerbaycan'ı destekleyen bir politika benimsese de aslında İkinci Karabağ Savaşı'nın ilk başladığı dönemlerde sessiz kalmıştır. Uluslararası politikada Londra resmi bir açıklama yapmazken, ülke içi politikada ise Karabağ'a yönelik çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Bu noktada İngiliz Parlamentosu Avam Kamarası'na sunulan bir öneri dikkat çekmektedir. 2020 yılının Ekim ayında sunulan öneride Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin Karabağ'dan çekilmesi talep edilmiştir. Öneriyi Avam Kamarası Üyesi ve Azerbaycan Grubu Başkanı Bob Blackman sunmuştur. Öneride Ermenistan'ın 27 Eylül 2020 tarihinde saldırgan bir tutum benimsediği, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesini kanunsuz bir şekilde işgal ettiği, 1990'lı yıllardaki işgalin 30.000 kişinin ölümüne ve 1 milyondan fazla insanın yerinden edildiği, çalışmaların Türkiye ile Rusya'yı içine çekme riski taşıdığı, Ermenistan'ın 1994'teki ateşkesi ihlal ettiği, Ermeni ordusunun Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'ne ve sivillere saldırdığı, saldırıda büyük kalibreli silahlar ve toplar kullandığı için kınaması çağrısında bulunulmuş, ayrıca 1993 yılında kabul edilen BM

¹⁹³ Par Tigrane Yégavian, "A quoi joue le Royaume Uni ?", https://www.courrier.am/fr/region/quoi-joue-le-royaume-uni#_ftn1, (Erişim tarihi:12.10.2023).

¹⁹⁴ "UK welcomes agreement by Azerbaijan and Armenia to end Nagorno-Karabakh conflict", *Azertag*, https://azertag.az/en/xeber/uk_welcomes_agreement_by_azerbaijan_and_armenia_to_end_nagorno_karabakh_conflict-1640143, (Erişim tarihi:12.10.2023).

Güvenlik Konseyi kararlarında belirtildiği gibi Ermeni ordusunun Azerbaycan topraklarından çekilmesi yönünde çağrıda bulunması gerektiği belirtilmiştir.¹⁹⁵

Büyük Britanya'nın uluslararası siyasette ise sessizliğini ilk bozan BP'nin Azerbaycan'daki Bölge Direktörü Gary Johns olmuştur. Johns, 19 Ekim 2020 tarihinde şirketi adına bir açıklama yapmış ve Azerbaycan'ı fiilen onaylarken Azerbaycan'ın enerji konusunda Büyük Britanya için stratejik önemini dile getirmiştir. Bu süreçte 20 Ekim tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı Raab da Azerbaycan'ın yanı sıra Türkiye'yi de kapsayacak bir şekilde açıklama yapmıştır. Açıklamasında Raab, İngiliz-Türk ilişkilerinin stratejik özelliklerini değinmiş, Ankara'yı "müttefik ve dost" olarak nitelendirmiş ve bir noktada Fransa ile Avusturya gibi bazı Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye yönelik politikalarını yeniden değerlendirme girişimlerini kınamıştır. İngiltere'nin izlediği bu politikanın çeşitli gerekçeleri bulunmaktadır. Öncelikle Azerbaycan'ın zengin enerji kaynakları bulunmaktadır. İkinci olarak, Türkiye ile Azerbaycan, Kafkasya, Orta Asya ve Orta doğuda jeopolitik açıdan en kritik ülkelerdir. Üçüncü olarak, İngiltere artık AB'den ayrılmıştır ve AB'nin aldığı kararları kabul etmek zorunda değildir. Bununla birlikte Fransa gibi ülkelerle daha rahat rekabet edebilecektir. Dördüncü olarak, İngiltere'de bir Ermeni Diasporası yoktur. Beşinci olarak, tekrardan küresel bir güç olmak isteyen ve "küresel Britanya" politikasını hayata geçirmek isteyen Londra yönetimi, Moskova'nın rakip olarak görmektedir ve Rusya'nın Kafkasya'daki etkisinden rahatsızdır.¹⁹⁶

Daha sonra Büyük Britanya, Azerbaycan'ı BM nezdinde de savunan bir tutum benimsemiştir. Zira Büyük Britanya, İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın haklı konumunu savunmuş ve onun toprak bütünlüğünü desteklemiştir. BM Güvenlik Konseyi'nde ise Azerbaycan ile Ermenistan çatışmasına ilişkin Güvenlik Konseyi Başkanı adına Azerbaycan aleyhine hazırlanan bildiri taslağı, BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi İngiltere'nin vetosu ile reddedilmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ "British MP tables motion on conflict between Armenia and Azerbaijan", *AZERTAC*, https://azertag.az/en/xeber/british_mp_tables_motion_on_conflict_between_armenia_and_azerbaijan-1606621, (Erişim tarihi:10.11.2023).

¹⁹⁶ Murad Muradov, "Nagorno Karabakh: what is the British view?", *Topchubashov Center*, <https://top-center.org/en/expert-opinion/3063/nagorno-karabakh-what-is-the-british-view>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

¹⁹⁷ "Beynəlxalq reaksiyalar", <https://azerbaijan.az/related-information/307>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

Bununla birlikte Büyük Britanya'nın savaştan sonraki pozisyonu ve politikası bir şekilde bölgedeki çatışmaların bitirilmesi ve uzlaşının sağlanmasıdır. Zira bu sayede şirketlerini bölgeye yönlendirebilecek olan Londra yönetimi dört konuda politikasını hayata geçirebilecektir. Bu kapsamda ilk olarak Azerbaycan ve Türkiye ile Ermenistan arasında tercih yapmak zorunda kalmayacaktır. İkinci olarak bölgeye yönlendirdiği şirketleri sayesinde Rusya'ya karşı alternatif bir ekonomik güce dönüşebilecektir. Üçüncü olarak Kafkasya'daki enerji kaynaklarına ve pazara ulaşabilecektir. Son olarak ise Hazar Denizi'ni de içerecek bir şekilde Orta Asya'ya uzanan bir hat inşa edebilecektir. Bu nedenle Büyük Britanya, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmakta, Terter, Şuşa, Fuzuli, Ağdam ve Goranboy gibi bölgelerde yardımda bulunmakta, mayın temizleme sürecine destek vermekte, Karabağ'a şirketlerine yönlendirmekte ve Karabağ'da bulunan Ermenilerin geri dönüşünü ise desteklemektedir.¹⁹⁸

Diğer yandan Büyük Britanya'da hazırlanan bir brifing, ülkenin Karabağ'daki çatışmalara ve İkinci Karabağ Savaşı'na olan yaklaşımını göstermektedir. Ben Smith tarafından hazırlanan brifingde 1994 yılındaki ateşkesin bozulduğu, Karabağ'daki ayrılıkçı grubun ağır silahlarla Azerbaycan kentlerine saldırdığı, 8 Ekim'de Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanlarının AGİT Minsk Grubu ile görüşmek üzere Cenevre'ye gittiği, 10 Ekim'de mahkûm takası için ateşkes ilan edilse de hem bozulduğu ve tarafların birbirlerini suçladığı dile getirilmiştir. Belgede ayrıca en önemli başlıklardan biri Büyük Britanya'nın politikası olmuştur. Büyük Britanya parlamentosunda 7 Ekim 2020 gerçekleştirilen bir tartışma kapsamında Minsk Barış Sürecini desteklemenin ve müzakerelere geri dönme çağrısında bulunmanın 1994 yılından bu yana ülkenin politikasının temelini oluşturduğu dile getirilmiştir. Londra yönetimi, bu bölgede Türkiye'nin ve Rusya'nın önemli aktörler olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca geçmişte bölgeye silah satışı noktasında ambargo uygulandığı ancak 2014 yılında bunun yumuşatıldığı aktarılmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁸ James Dowsett, "UK encourages British investment in Azerbaijan's reconstruction of Karabakh", *Eurasianet*, <https://eurasianet.org/uk-encourages-british-investment-in-azerbajans-reconstruction-of-karabakh>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

¹⁹⁹ Ben Smith, "Violence over Nagorno Karabakh", *Commons Library Briefing Paper, Number CBP 9037*, 21 October 2020, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9037/CBP-9037.pdf>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

Azerbaycan ile Ermenistan arasında Kasım 2020’de ateşkes anlaşması imzalanmasına rağmen nihai barış anlaşması imzalanmamış ve Karabağ bölgesi tam manasıyla Ermeni terör örgütlerinden, silahlı ayrılıkçı terör gruplarından ve mayınlardan arındırılmamış ve şirketlerin yasadışı faaliyetleri bitirilmemiştir. Bunun üzerinde Aralık 2022’de çevresel hassasiyetlerle Laçın Protestoları başlamıştır.²⁰⁰ Diğer yandan ise Karabağ üzerindeki Azerbaycan egemenliğini tanımayan Ermeni gruplar, Bakü yönetiminin Karabağ’a geçişlere izin vermediği iddiasında bulunmuş ve uluslararası bir kampanya başlatmışlardı. Lakin Azerbaycan, egemenliğinde olan topraklara geçişte egemenlik hakkını kullanmak istemiştir. Bunun amacı hem şirketlerin yasadışı faaliyetleri durdurmak hem de Karabağ’da terör saldırılarını devam ettiren grupların desteklenmesini engellemektir. Ancak bu süreçte taraflar arasında net bir uzlaşma sağlanamazken etnik-ayrılıkçı terör örgütleri saldırılarını ve Karabağ’da bağımsız bir devlet olduğu iddialarını sürdürmüştür. Bunun üzerine Azerbaycan yönetimi, uluslararası hukuka ve insani konulara gerekli hassasiyeti göstererek egemenliğinde bulunan Karabağ’da 19 Eylül 2023 tarihinde bir anti-terör ya da terörizmle mücadele operasyonu başlatmıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, söz konusu tarihte yaptığı açıklamada önce Ermeni Silahlı Kuvvetleri’ne mensup bir sabotaj grubunun döşediği mayın nedeniyle ikisi sivil toplam altı kişinin hayatını kaybettiğini açıklamıştır.²⁰¹

Daha sonra yapılan yeni bir açıklamada ise “Karabağ ekonomik bölgesinde bulunan Ermeni silahlı kuvvetlerinin olası büyük çaplı provokasyonlarını önlenmesi, Üçlü Bildiri hükümlerinin uygulanmasının yanı sıra Ermenistan silahlı kuvvetlerinin silahsızlandırılması ve Azerbaycan topraklarından çekilmesinin sağlanması, askeri altyapılarının etkisiz hale getirilmesi, bölgede yürütülen yeniden inşa çalışmalarında görev alan barışçıl halkın, sivil çalışanların ve askeri personelin güvenliğini

²⁰⁰ Ruslan Rehimov, “3 SORUDA - Azerbaycanlı STK’lerin Laçın Koridoru’ndaki maden protestoları”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-azerbaycanli-stklerin-lacin-koridorundaki-maden-protestolari/2787503>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

²⁰¹ “No:504/23, Press release on the death of civilians and the personnel of the Ministry of Internal Affairs as a result of landmine terror in Khojavend”, *Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs*, <https://www.mfa.gov.az/en/news/no50423>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

sağlanması ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin anayasal sistemini yeniden tesis edilmesi" amacıyla anti-terör operasyonunun başlatıldığı dünyaya duyurulmuştur.²⁰²

Büyük Britanya Parlamentosu ise 28 Eylül 2023 tarihinde bir araştırma brifingi yayınlamıştır. Oldukça kapsamlı olan bu belge çatışmanın tarihi, devam eden gerginlik, kalıcı bir barış çözümüne aracılık etmeye yönelik uluslararası girişimler, Eylül 2023'te askeri gerilimin tırmanması ve muhtemel gelişmelere odaklanılmıştır. Raporda Karabağ'da Laçın Protestoları ile başlayan gerilimin anti-terör operasyonu hat safhaya ulaştığı, bununla birlikte Karabağ'daki Ermenilerin bölgeyi terk ettiği, Azerbaycan'ın bölgede kalmak isteyen Ermenilere diğer Azerbaycanlılar gibi eşit muamele yapılacağını belirttiği, bölgede kurulmak istenen sözde cumhuriyetin dağıtıldığı, kalıcı bir barış anlaşması için görüşmelerin sürdüğü, yaşanan gelişmeler karşısında Ermenistan'da Paşinyan yönetimine karşı protestoların başladığı ve Paşinyan yönetiminin akıbetinin belirsiz olduğuna dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte İngilizlerin Karabağ'daki gelişmelere tarafsız yaklaştıklarına dair bir algı olsa da raporların alt metinlerinde özellikle insani krizler ve Karabağ'daki Ermenilerin bölgeyi boşaltması sürecinde Azerbaycan'ı suçladığı görülmektedir. Hatta Karabağ'daki sözde Ermeni yetkililerin yaptıkları açıklamalar üzerinden Azerbaycan'ın saldırıları nedeniyle bölgedeki insanların evsiz kaldığı ve Karabağ'ı terk ettikleri algısı yaratılmaktadır.²⁰³ Bunların yanı sıra Büyük Britanya'ya göre Karabağ'da çatışmaların tam olarak çözülmediğini düşünmektedir. Buna dair en önemli açıklama Büyük Britanya'nın Ermenistan Büyükelçisi John Gallagher tarafından 7 Şubat 2022 tarihinde yapılmıştır. Erivan merkezli Armenpress'e konuşan Gallagher, Dağlık Karabağ ve çevresindeki çatışmalar nedeniyle Ermenistan'ın oldukça zorlu bir süreç geçirdiğini, Büyük Britanya'nın AGİT Minsk Grubu'nun sürdürülebilir barışçıl çözüme yönelik çalışmalarını desteklemeye devam ettiğini, bölgedeki çatışmaları çözülmüş olarak görmediklerini, kapsamlı bir barış anlaşmasının bir an önce gerçekleşmesini istediklerini, Büyük Britanya'nın müzakere sürecinin bir parçası olmadığını, Türkiye ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki normalleşmesine yönelik ilerlemeleri olumlu

²⁰² "No:505/23, Statement on measures taken in response to provocations of the Armenian armed forces illegally stationed in the Garabagh region of the Republic of Azerbaijan", *Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs*, <https://www.mfa.gov.az/en/news/no50523>, (Erişim tarihi: 12.10.2023).

²⁰³ Claire Mills, "What is happening in Nagorno-Karabakh?", *Commons Library Research Briefing, Number 9862*, 28 September 2023, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9862/CBP-9862.pdf>, (Erişim tarihi: 12.10.2023).

karşılıklarını, bölgede barışçıl ilişkilerin geliştirilmesini desteklediklerini, ulaşım ve ekonomik bağlantılarının kurulmasını hedeflediklerini, tüm savaş esirleri ve tutukluların geri gönderilmesini, mayınların temizlenmesi ve tüm insan hakları ihlali iddialarının soruşturulması gibi insani konularda ilerleme kaydedilmesini teşvik ettiklerini belirtmiştir.²⁰⁴ Ayrıca Büyük Britanya'nın AGİT Delegasyonu Başkan Yardımcısı Büyükelçi Yardımcısı Deirdre Brown, 9 Kasım 2023 tarihinde yaptığı açıklamada 19 Eylül'deki anti-terör operasyonun bitmesinin ardından Bakü yönetiminin BM ve diğer insani aktörlerin bölgeye erişimine imkan tanınmasını memnuniyetle karşıladıklarını belirtmiştir. Ayrıca "önceki dönemde malzemelere sınırlı erişimden etkilenen bölge sakinlerinin refahı konusunda endişeleri"nin sürdüğünü dile getirmiş ve çatışmalardan etkilenenlerin acil insani ihtiyaçlarını karşılama çabalarını desteklediklerini vurgulamış, çatışmalar nedeniyle bölgeden ayrılanlardan geri dönmek isteyenlerin haklarını da koruyacak bir entegrasyon planı için Bakü'yü desteklediklerini söylemiştir. Bu bağlamda Brown, taraflar arasında barışçıl bir şekilde toprak bütünlüklerine saygı duyularak sorunların çözülmesi çağrısını yenilemiştir.²⁰⁵

Bu noktada ayrıca iki devlet arasındaki ilişkilerde NATO'nun etkili bir kuruluş olduğu söylenebilir. Zira Bakü ve Londra yönetimleri hem NATO bünyesinde iş birliği yaparken hem de Afganistan'ın siyasi ve ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmakta ve güvenlik ve kamu istikrarının tesisi için ortak çaba harcamaktadır. Eylül 2014'te Galler'de düzenlenen NATO zirvesinde yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı'nın potansiyel transit fırsatlarının yanı sıra NATO'nun gelecekte "Kararlı Destek" misyonlarının başarısında önemli rol oynayabileceğini kaydetmiştir.²⁰⁶ Bu noktada Azerbaycan-Hazar Denizi-Orta Asya, NATO'nun Afganistan'a ulaşmasındaki en güvenli ve istikrarlı güzergahtır. Bu

²⁰⁴ "United Kingdom doesn't view Nagorno Karabakh conflict as resolved – Ambassador Gallagher's interview to ARMENPRESS", *ARMENPRESS*, <https://armenpress.am/eng/news/1074861/united-kingdom-doesnE28099t-view-nagorno-karabakh-conflict-as-resolved-E28093-ambassador-gallagherE28099s-interview.html>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

²⁰⁵ "Latest situation in Nagorno-Karabakh: UK statement to the OSCE", *GOV.UK*, <https://www.gov.uk/government/speeches/latest-situation-in-nagorno-karabakh-uk-statement-to-the-osce>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

²⁰⁶ Rzayev, "Azərbaycan–Böyük Britaniya münasibətləri", s. 413-414.

noktada ise iki devlet arasında güven ve güvenlik temelinde ilişkilerin geliştiği de söylenebilir.

2.6. İkili İlişkilerde Petrol Faktörü ve BP

Azerbaycan, Güney Kafkasya'daki ana aktör olmakla birlikte hem Gürcistan hem de Ermenistan'a karşı siyasi, askeri, ekonomik, jeopolitik ve yumuşak güç noktasında önemli avantajları olan bir devlettir. Diğer yandan ise Hazar ve Orta Asya'daki çeşitli enerji kaynaklarına ve pazarlara yakındır. Bu alanlara ulaşmak isteyen Batılı aktörlerin, Azerbaycan'a jeopolitik olarak bağımlı oldukları da bilinmektedir. Bunların yanı sıra Azerbaycan, çeşitli yeraltı ve yerüstü zenginliklerine de sahiptir. Örneğin enerji kaynaklarına bakıldığında BP'nin hazırladığı bir rapor, Azerbaycan'ın enerji zenginliğini gözler önüne sermektedir. 2021 yılında yayınlanan raporda Azerbaycan'da tahminen 7 milyar varil petrol ve 2,5 trilyon metreküp doğalgaz rezervi olduğu belirtilmektedir.²⁰⁷ Azerbaycan'ın söz konusu enerji kaynakları ve dünyanın en zengin dördüncü doğalgaz rezervine sahip olan Türkmenistan ile Orta Asya'daki en önemli petrol yataklarına sahip olan Kazakistan arasındaki tarihi, kültürel, siyasi ve coğrafi bağ, Bakü'yü değerli bir aktöre dönüştürmektedir.

Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeninde Azerbaycan, liberal ekonomik sisteme adapte olmak, Batı'yla ilişkilerini güçlendirmek ve Rusya'yı dengelemek için enerjiyi bir koz olarak kullanmıştır. Bunun en önemli göstergesi Azerbaycan'ın öncülüğünde Batılı devletlerin ve şirketlerin de bulunduğu 20 Eylül 1994 tarihli "Asrın Anlaşması"nın imzalanmasıdır. Azerbaycan'ın önderliğinde yapılan anlaşmadaki ülkeler arasında ABD, İngiltere, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya ve Suudi Arabistan bulunmaktaydı. Bu kapsamdaki şirketler ise AMOCO, BP, McDermott, UNOCAL, SOCAR, LUKOIL, Statoil, Exxon, Türk Petrol, Pennzoil, Itochu, Remco ve Delta'ydı. Anlaşma gereği Azeri-Çırac-Güneşli yataklarındaki petrol çıkarılacak ve üretilen kaynaklar paylaşılacaktır. Bu noktada üretim paylaşım sözleşmesi olarak da kabul edilebilecek olan anlaşma 30 yıl boyunca geçerli olacaktır.

²⁰⁷ "Statistical Review of World Energy 2021", *British Petroleum*, 70th Edition, 2021, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

Ancak 2017 yılında anlaşmanın 2050 yılına kadar uzatılması kararlaştırılmıştır. İlk dönemlerde bölgede 500 milyon ton civarında petrol olduğu düşünülmekteydi. Daha sonra bu miktardan daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Bu ortamda anlaşmaya göre öncelikle değerlendirme kuyuları açılmıştır. Bu sayede ilk başlarda 750 milyona tona yakın bir kaynak olduğu anlaşılmıştır. Ardından Bakü'nün 100 kilometre ötesindeki petrol yataklarının üzerine petrol üretim ve pompa tesisleri inşa edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte çeşitli boru hatları deniz dibine döşenerek kaynakların ihracatı için gerekli altyapının inşaatına geçilmiştir. Daha sonra BP tarafından işletilen Azeri-Çırac-Güneşli bölgesindeki yatlardan ilk üretim 1997 tarihinde başlamış ve 18 Eylül 2021'e kadar toplam 4 milyar varil petrol çıkarılmıştır. Çıkarılan petrolün dünyaya satılabilmesi için Gürcistan ve Türkiye'nin de dahil olduğu bir boru hattı inşası gerçekleştirilmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı olarak da bilenen güzergâh, 2006 yılında faaliyete başlarken Eylül 2021'e kadar 3.7 milyar varil petrolü (yaklaşık 482 milyon ton) dünyaya taşımıştır. Bu üretim ve satış günümüzde yaklaşık olarak 30 ülkeye gerçekleştirilmektedir. Alanın geliştirilmesine dair yapılan yatırımlar 11 milyar doların üzerindedir. Petrolün karının %80'i Azerbaycan'a aittir. Daha sonra SOCAR, dünyanın en etkili enerji şirketlerinden birine dönüşürken 19 ülkeden 41 petrol şirketiyle 30 sözleşme imzalanmıştır. Azerbaycan'da petrol endüstrisinin geliştirilmesi için 64 milyar dolar harcanırken 57,6 milyar doları açık deniz sahalarına yönelik olmuştur.²⁰⁸ Günümüzde bölgedeki enerji kaynaklarına dair mevcut katılımcıların payları Tablo 2'de görülmektedir.

²⁰⁸ “The contract of the century – a national strategy for success”, *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/acg2/the-contract-of-the-century---a-national-strategy-for-success.html, (Erişim tarihi:12.10.2023); “Contract of the Century”, *The Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan*, <https://minenergy.gov.az/en/neft/esrin-muqavilesi>, (Erişim tarihi:12.10.2023); Ruslan Rehimov, “Azerbaycan'ın kalkınmasında büyük rol oynayan ‘Asrın Anlaşması’ 27 yaşında”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanin-kalkinmasinda-buyuk-rol-oynayan-asrin-anlasmasi-27-yasinda/2369365>, (Erişim tarihi:12.10.2023); “The Contract of the Century”, *Azerbaijan*, <https://azerbaijan.az/en/related-information/132>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

Tablo 2: Azeri-Çırac-Güneşli'deki Şirketlerin Payları

Şirket	Hissesi (%)
BP	30.37
SOCAR	25
Chevron	9.57
INPEX	9.31
Equinor	7.27
ExxonMobil	6.79
Türk Petrol	5.73
ITOCHU	3.65
ONGC Videsh Limited (OVL)	2.31

Kaynak: "The contract of the century – a national strategy for success", *BP Azerbaijan*.

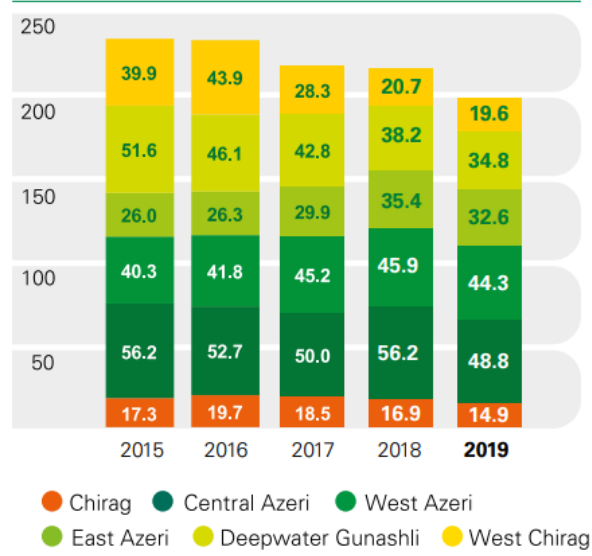
Görüleceği üzere BP, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol çıkarılması sürecinde önemli role sahip olan şirketlerden biridir. Ancak BP'nin faaliyetleri sadece bununla sınırlı değildir. 1992 yılından bu yana Azerbaycan'da faaliyet gösteren BP ile ilişkili olan platformlar Chirag, Merkezi Azeri, Batı Azeri, Doğu Azeri, Şah Deniz Alpha, Şah Deniz Bravo, Deepwater Güneşli, Batı Çırac ve Azeri-Orta-Doğu'dur. Azerbaycan'daki ana tüzel kişiliği BP Exploration (Caspian Sea) Limited olan BP, ülkede hükümetler arası anlaşmalar ve üretim anlaşmalarıyla faaliyet göstermektedir. Bu anlaşmalara enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılması sürecinde önemli rol oynayan Türkiye ile Gürcistan da dahildir.²⁰⁹

BP'nin Azerbaycan'da yoğunlaştığı iki bölge bulunmaktadır. Bunlar Azeri-Çırac-Güneşli başta olmak üzere bu yatak, Hazar Denizi'nde Azerbaycan'a ait en büyük petrol sahasıdır. İkincisi ise Şah Deniz'dir. Bu ise büyük bir doğalgaz sahasıdır. Şah Deniz, Bakü'nün 70 kilometre ötesinde yer almaktadır. 1999 yılında keşfedilen bölgeye dair BP'yle Şah Deniz Üretim Paylaşımı Anlaşması imzalanmıştır. Şah Deniz'inin 1. aşaması 2006 yılında faaliyete geçmiştir ve yıllık yaklaşık 10 milyar metreküp doğalgaz üretmektedir. Şah Deniz'inin ortakları %29.99 ile BP, %21.02 ile SGC, %19.99 ile LUKOIL, %19 ile TP ve %10 ile NİCO'dur.²¹⁰ Ancak başka bir yerde ise Şah Deniz'deki katılım paylarının %28.8 ile BP, %19 ile TP, %10 ile AzŞD,

²⁰⁹ "BP in Azerbaijan", *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/bp-in-azerbaijan.html#accordion_3, (Erişim tarihi:08.09.2023).

²¹⁰ "Shah Deniz", *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/shahdeniz.html, (Erişim tarihi:08.09.2023).

%6.7 ile SGC, %15.5 ile PETRONAS, %10 ile LUKOIL, ve %10 ile NICO olduğu belirtilmektedir.²¹¹

Kaynak: BP Azerbaijan, “Sustainability Report 2019”.

Grafik 1: 2015-2019 Yılları Arasında Azeri-Çırac-Güneşli’deki Petrol Üretim Miktarları (milyon varil)

BP, 2003-2019 yılları arasında yıllık Azerbaycan özelinde Sürdürülebilirlik Raporu yayınlamaktadır. 2019 yılında yayınlanan son raporda Azeri-Çırac-Güneşli’den 2015-2019 yılları arasında gerçekleştirilen petrol üretimi Grafik 1’de görülmektedir.²¹²

Şah Deniz’inin 2. aşaması da hayata geçirilmiştir. Şah Deniz 1’den yılda 10 milyar metreküp doğalgaz elde edilirken Şah Deniz 2 ile üretime yılda 16 milyar metreküp doğalgaz üretimi daha eklenmesi planlanmaktadır. Bu çerçevede 26 deniz altı kuyusu, 500 km’lik deniz altı boru hatları ve 85 km’lik bir boru hattı aracılığıyla karadan Sangaçal terminaline ulaştırılması projelendirilmiştir. 30 Temmuz 2018

²¹¹ “Şahdénizdén Avropaya qaz nəqli başlandı”, BP Azərbaycan, https://www.bp.com/az_az/azerbaijan/home/news/press-releases1/_ahd_nizd_n-avropaya--qaz-nqli-baland.html, (Erişim tarihi:08.09.2023).

²¹² “Sustainability Report 2019”, BP Azerbaijan, https://www.bp.com/content/dam/bp/country-sites/en_az/azerbaijan/home/pdfs/sustainability-reports/sr2019.pdf, (Erişim tarihi:08.09.2023).

tarihinde, Şah Deniz Bravo platformu ilk üretimini gerçekleştirmiştir. Güney Gaz Koridoru (SGC) ile doğalgazın Gürcistan ve Türkiye rotasını izleyerek 3.500 kilometrelik bir hattı aşmasıyla Avrupa'ya ulaştırılması hedeflenmektedir. 2023 yılının dördüncü çeyreğinde Doğu Kuzey kanadı üretimi başlamıştır ve süreç planlandığı gibi sürmektedir. Bugüne kadar Şah Deniz 2 için 21 kuyu açılmıştır. Bunlar arasında Kuzey kanadında beş kuyu, Batı kanadında dört kuyu, Doğu Güney kanadında dört kuyu, Batı Güney kanadında beş kuyu ve Doğu Kuzey kanadında üç kuyu bulunmaktadır.²¹³

Diğer yandan BP, ülkedeki araştırma sahalarını genişletmekte, yeni projeler hazırlamakta ve bu amaçla yeni anlaşmalar imzalamaktadır. Bunlardan en önemlilerinden biri Azeri-Orta-Doğu (ACE) Projesi'dir. Proje kapsamında 300 milyon varile kadar petrol üretileceği öngörülmektedir. Bu amaçla 6 milyar dolarlık bir bütçe ayrılmaktadır. ACE'ye yönelik nihai yatırım kararı Nisan 2019'da verilmiş ve inşaa süreci başlamıştır. Proje kapsamında günümüzdeki Orta Azeri ve Doğu Azeri platformları arasına yaklaşık 140 metre derinlikte 48 kuyulu yeni bir üretim, sondaj ve yaşam platformu kurulacaktır. Ayrıca çıkarılan petrolün taşınması için boru hatları döşenecektir.²¹⁴ Bununla birlikte çeşitli arama ve keşif projeleri sürmektedir. Örneğin Bakü'nün güneydoğusuna yaklaşık 125 kilometre ötesinde bulunan Şafak-Asiman bölgesi daha önce hiç araştırılmamakla birlikte 7 Ekim 2010 tarihinde taraflar arasında ilk anlaşma imzalanmıştır. Bu kapsamında BP %50 ve SOCAR %50 hisseye sahip olacaktır. 2023 yılında bölgede hidrokarbon yatakları olabileceği keşfedilmiş ve çalışmalar sürmektedir.²¹⁵

BP, sadece bölgedeki enerji kaynaklarının çıkarılmasında etkili değildir. Ayrıca çıkarılan kaynakların Avrupa pazarlarına ulaştırılmasında da ana şirketlerden biridir. Bu noktada Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Güney Kafkasya Boru Hattı ve Batı Rotası İhracat Boru Hattı önem taşımaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Hazar Denizi'nden başlayarak Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e kadar ulaşmaktadır. Hattın uzunluğu 1.768 kilometre ve kapasitesi günümüzde günde 1,2

²¹³ "Shah Deniz Stage 2", *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/shahdeniz/shah-deniz-stage-2.html, (Erişim tarihi:12.08.2023).

²¹⁴ "Azəri-Mərkəzi-Şərqi" layihəsi", *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/az_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/acg2/Azeri-Merkezi-Serqi-layihesi.html, (Erişim tarihi:12.08.2023).

²¹⁵ "Shafag-Asiman", *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/shafag-asiman.html, (Erişim tarihi:12.08.2023).

milyon varildir. Hat üzerinde ikisi Azerbaycan'da, ikisi Gürcistan'da, dördü Türkiye'de olmak üzere sekiz pompa istasyonu bulunmaktadır. Hat ayrıca 2013 yılından bu yana Kazakistan'ın Tengiz bölgesinden çıkarılan petrolün de bir kısmını taşımaktadır. Boru hattının Azerbaycan ve Gürcistan kısımları BTC Co.'daki hissedarları adına BP tarafından, Türkiye kısmı ise BOTAŞ International Limited tarafından işletilmektedir. Söz konusu hat üzerinden 12 Aralık 2021 tarihine kadar Ceyhan'a toplam 500 milyon ton petrol ihracatı gerçekleştirilmiştir.²¹⁶ BTC'nin hayata geçirilmesi süreci biraz sıkıntılı ve tartışmalı olmuştur. Özellikle projenin gerçekleştirilebileceğine dair çeşitli eleştiriler olmuştur. Ancak yönetimlerin değişmesine rağmen devletler, projeyi hayata geçirme noktasında kararlı ve stratejik bakış açısına sahip olduklarını göstermişlerdir. Büyük Britanya'da da yönetim ve politikalar Major ve Blair gibi isimler arasında değişse de projeye dair söylemleri aynı kalmıştır. BP'nin projenin ana operatörü olmasının da bunda etkisi olduğu aşikardır.²¹⁷ Bu noktada da projenin hayata geçmesinde Büyük Britanya'nın Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan ve ABD'yle birlikte önemli teşvik edici aktör olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 3'te Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na dahil olan BP'nin ve diğer şirketlerin payları görülmektedir.

Tablo 3: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'ndaki Şirketlerin Payları

Şirket	Hisse Oranı (%)
BP	30.10
AzBTC	25.00
MOLGROUP	8.90
Equinor	8.71
Türk Petrol	6.53
ENİ	5.00
Total Energies	5.00
ITOCHU	3.40
INPEX	2.50
ExxonMobil	2.50
ONGC	2.36

Kaynak: “Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline”, *BP Azerbaijan*.

²¹⁶ “Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline”, *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html, (Erişim tarihi:12.08.2023).

²¹⁷ S. Frederick Starr, “The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: School of Modernity”, S. Frederick Starr ve Svante E. Cornell, *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Washington, D.C., 2005, s. 9-14.

Güney Kafkasya Boru Hattı, Azerbaycan gazını dünya pazarlarına ihraç etmektedir. Temel olarak Şah Deniz'deki Azerbaycan gazını Gürcistan ve Türkiye'ye ihraç etme amacıyla 2006 yılında hayata geçirilmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'yla aynı benzer güzergahı izlemektedir. Ancak daha sonraki süreçte boru hattının kapasitesi arttırılmış ve bu sayede Haziran 2018'de Türkiye'ye, Aralık 2020'de ise Avrupa'ya ticari teslimatlara başlamıştır. 1 Ağustos 2021 tarihinde Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi'nin (SCPC) teknik operatörlüğü BP Exploration (Shah Deniz) Limited'den SOCAR Midstream Operations LLC'ye devri tamamlanmıştır. 2023'ün ilk yarısında SCP'nin günlük ortalama ihracat hacmi günde 60,7 milyon metreküp doğalgaz olmuştur.²¹⁸ Tablo 4'te Güney Kafkasya Boru Hattı'na dahil olan BP'nin ve diğer şirketlerin payları görülmektedir.

Tablo 4: Güney Kafkasya Boru Hattı'ndaki Şirketlerin Payları

Şirket	Hisse Oranı (%)
BP	29.99
SGC	21.02
LUKOIL	19.99
Türk Petrol	19.00
NİCO	10.00

Kaynak: "South Caucasus pipeline", *BP Azerbaijan*.

Batı Rotası İhracat Boru Hattı, Azerbaycan'dan başlamakta ve Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki Supsa terminaline ulaşmaktadır. Ham petrol taşıyan bu hattın uzunluğu 829 kilometredir. Gürcistan'ın ardından petrol tankerlere aktarılarak Boğazlar üzerinden Avrupa pazarlarına taşınmaktadır. Hattın inşası, Nisan 1996'da onaylanmasının ardından başlamış ve Kasım 1998'de tamamlanmıştır. 2023'ün ilk altı ayında Batı Rotası İhracat Boru Hattı aracılığıyla yaklaşık 1 milyon varil petrol ihraç edilmiştir.²¹⁹ Tablo 5'te Güney Kafkasya Boru Hattı'na dahil olan BP'nin ve diğer şirketlerin payları görülmektedir.

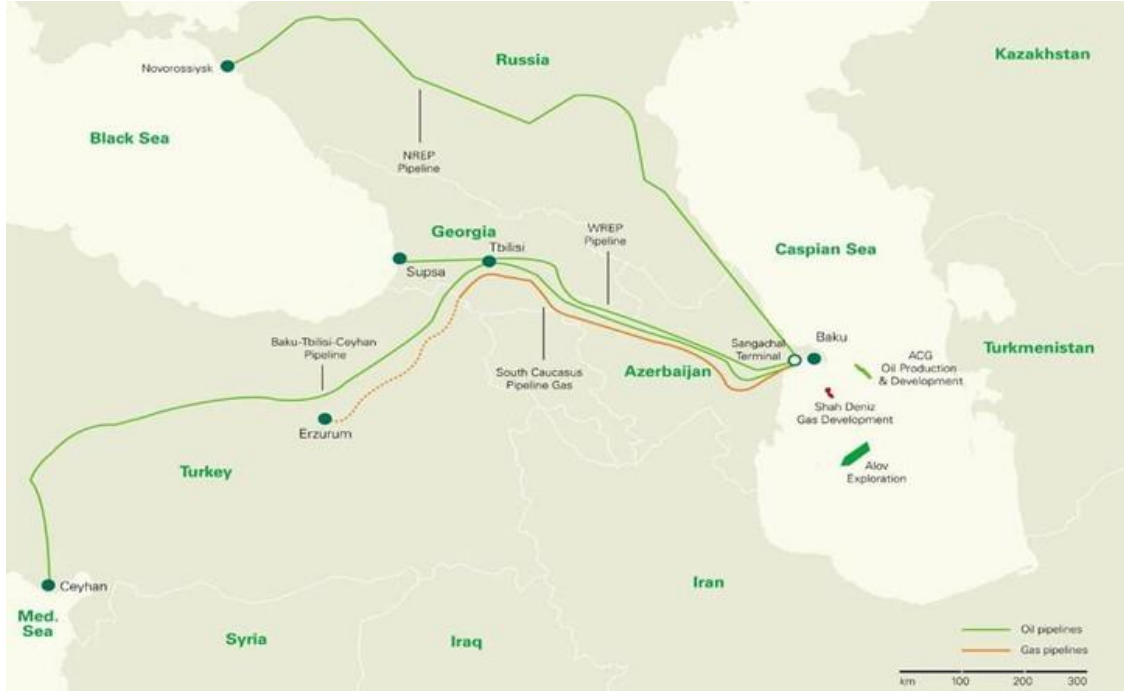
²¹⁸ "South Caucasus pipeline", *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/scp.html, (Erişim tarihi:04.09.2023).

²¹⁹ "Western Route Export pipeline", *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/wrep.html, (Erişim tarihi:04.09.2023).

Tablo 5: Güney Kafkasya Boru Hattı'ndaki Şirketlerin Payları

Şirket	Hisse Oranı (%)
BP	34.1
Chevron	10.3
SOCAR	10.0
INPEX	10.0
Statoil	8.6
ExxonMobil	8.0
Türk Petrol	6.8
Itochu	3.9
Amerada Hess	2.7

Kaynak: "Western Route Export Pipeline", *Georgian Oil & Gas Corporation*, <https://www.gogc.ge/en/project/western-route-export-pipeline/29>

Kaynak: <https://slideplayer.com/slide/8492447/>

Harita 1: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Güney Kafkasya Boru Hattı ve Batı Rotası İhracat Boru Hattı

Yukarıda verilen veriler incelendiğinde BP, Azerbaycan'daki özellikle Hazar Denizi'nde çıkarılan petrol ve doğalgaz sektöründeki ana aktördür. Bu sadece enerji çıkarma konusunda sınırlı kalmamakta ve enerjinin dünya piyasalarına sunulmasında da BP, önemli rol oynamaktadır. Zira BP'nin hem enerji yataklarına dair projelerde hem de boru hatlarında ortalama %30'luk bir paya sahip olduğu ve projelerin önemli kısmını ise işlettiği görülmektedir. Bu durum Azerbaycan ile Büyük Britanya arasında

çıkarların karşılıklı örtüştüğünü ve taraflar arası ilişkilerde itici güç olduğunu göstermektedir. Özellikle BP, varili 30 dolardan olmak üzere yaptığı hesaplamada Azerbaycan'ın yukarıdaki projelerden 100 milyar dolar kazanacağını tahmin etmekteydi. Bu miktar ilişkilerdeki teşvik edici ana faktördür. Zira resmi olarak taraflar arasında bir kazan-kazan durumu söz konusudur.²²⁰

Azerbaycan ile İngiltere arasındaki enerji iş birliğinde öncelikli konu, 2014 yılında temelleri atılan Güney Gaz Koridoru projesinin hayata geçirilmesidir. Avrupa'nın enerji haritasını değiştirmeyi amaçlayan bu proje, Ukrayna krizinden sonra özel bir önem kazanmış ve AB'nin Mayıs 2014'te benimsediği yeni enerji güvenliği stratejisinde, enerji çeşitlendirme politikasının temel unsurlarından biri olarak tanımlanmıştır.²²¹ Azerbaycan tarafının 21. Yüzyıl Projesi olarak adlandırdığı Güney Gaz Koridoru dört ana unsurdan oluşmaktadır.²²² Birinci unsur, BP firması tarafından Şah Deniz-2 sahasının işletilmesidir. 1999 yılında keşfedilen Şah Deniz sahası Azerbaycan'ı önemli bir gaz ihracatçısı konumuna getirmiş, 2006 ve 2009 yıllarında Ukrayna ile Rusya arasında yaşanan gaz krizlerinden sonra AB'nin enerji güvenliğinde önemli bir yer edinmiştir. Güney Gaz Koridoru projesinin ikinci unsuru, Azerbaycan'ı Gürcistan'a bağlayan Güney Kafkasya Boru Hattı'nın genişletilmesidir. Güney Gaz Koridoru projesi, SOCAR projelerinin ilk başarılı yoludur ve bu yolda da devam etmektedir. Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı ve sonrasında Avrupa devi projesiyle, Güney Gaz Koridoru projesini yaparken Türkiye ve Avrupa'ya petrol sağlanması hedeflenmekteydi.²²³ Üçüncü unsur ise Trans Anadolu Gaz Boru Hattı (TANAP) projesidir. Azerbaycan ile Türkiye arasında 2012 yılında imzalanan bu projeye göre doğalgaz boru hattı Türkiye-Gürcistan sınırından Türkiye-Yunanistan sınırına kadar uzanacak. Dördüncü proje, Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) projesidir. Bu projeye göre doğalgaz boru hattı Adriyatik Denizi'nin altından Yunanistan'dan Arnavutluk'a

²²⁰ Jonathan Elkind, "Economic Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline", S. Frederick Starr ve Svante E. Cornell, *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Washington, D.C., 2005, s. 52-53.

²²¹ European Commission, "European Energy Security Strategy", Brussels, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330&from=EN>

²²² *Xalq qəzeti*, 2016-cı il, 1 Mart.

²²³ Cemile Asker, "The State Oil Company Of The Azerbaijan Republic (Socar) And Its European Regional Partnerships: 1992-2015", 2015, May, s. 39.

oradan da İtalya'ya ulaşacak. Tüm bu 4 unsur Güney Gaz Koridoru projesini oluşturuyor.²²⁴

İngiltere'nin Azerbaycan enerji kaynaklarının işlenmesi ve ihracı konusunda üstlendiği rol büyük devlet olması bakımından söz konusu kaynakların üretimi ve arzının güvence altına alınması bakımından son derece önemlidir. Özellikle son dönemde Rusya-Ukrayna krizinin patlak vermesi ve Avrupa Birliği'nin enerji arz güvenliğinin sağlanması bakımından Azerbaycan enerji kaynaklarının rolü önemli ölçüde artmıştır. Bu yüzden enerji sektöründe İngiltere-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi sadece karşılıklı ekonomik çıkarlar açısından değil, jeopolitik ve jeostratejik çıkarlar açısından da önem taşımaktadır.

Kaynak: Güney Gaz Koridoru, TANAP, <https://www.tanap.com/guney-gaz-koridoru>

Harita 2: Hazar Denizi'nden Avrupa'ya Uzanan Hatlar

²²⁴ Rzayev, "Azərbaycan–Böyük Britaniya münasibətləri", s. 416.

SONUÇ

Azerbaycan ile Büyük Britanya arasındaki ilişkiler, önemli tarihsel köklere sahip olsa da 1991 yılında sonra modern anlamda gelişmiş ve kesintisiz bir hal almıştır. Ancak tarihsel açıdan iki topluluk arasında önemli etkileşimlerden bahsetmek mümkündür. Örneğin 1800'lü yıllarda Kafkasya'da varlık göstermek isteyen Büyük Britanya, geniş Azerbaycan coğrafyasında etkinlik göstererek Rusların güneye inme politikasını engellemeye çalışmıştır. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve dağılması yönünde bir politika benimseyerek Ruslarla önemli bağları olan Ermenilerle ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu süreçte Büyük Britanya, bölgedeki Türk nüfusu yerine Ermenilerle ilişkilerini güçlendirme politikasını benimsemiştir.

Azerbaycan'da çeşitli petrol sahalarının keşfi ve bu bölgelerin Azerbaycan Türklerinin kontrolünde olması nedeniyle İngilizler politikalarını değiştirmek zorunda kalmıştır. Bölgede çeşitli şirketleri faaliyet gösteren ve çeşitli yatırımlarda bulunan Büyük Britanya, Bolşevik Devrimi'yle birlikte Kafkasya'da oluşan güç boşluğunu değerlendirmek istemiştir. Bu amaçla bölgede işgal faaliyetlerini başlatmış ve özellikle petrol bölgelerindeki Osmanlı ve Azerbaycan ordusunun varlığını bitirmek istemiştir. Bu süreçte Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı tanınmamış ve İngilizler 1919'da bölgeden ayrılmışlardır. 1920'de Sovyetler Rusya bölgeyi işgal etmiştir. Bu ortamda artık Azerbaycan ile Büyük Britanya arasındaki ilişkiler kopmuş ve bu durum 1991 yılında Azerbaycan'ın tekrar bağımsızlığını ilan etmesine kadar devam etmiştir.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Azerbaycan'ın ve diğer bölge ülkelerinin bağımsızlığını kazanması Büyük Britanya'nın Kafkasya'ya yönelik yeni bir politika hayata geçirmesine yol açmıştır. Özellikle Ermenilerin 1988'den beri Azerbaycan topraklarına karşı düzenledikleri saldırılarda İngilizlerin geçmişe oranla daha tarafsız bir tutum takındığı görülmektedir. Bunun ise çeşitli nedenleri bulunmaktadır.

İlk olarak Kafkasya'daki çeşitli enerji kaynakların egemenliği Azerbaycan'ın elindedir. Azerbaycan, sahip olduğu potansiyelle birlikte Kafkasya'nın ana ekonomik güçlerinden biri olma potansiyeli taşırken ileriki süreçte bunun siyasi ve askeri etki taşıyacağı aşikardı. Ayrıca yeni dünyada Rusya Federasyonu'nun enerji üzerinden izlediği politikaların etkisi ancak Azerbaycan gibi aktörler üzerinden kırılabilirdi.

İkinci olarak Azerbaycan, kritik bir jeopolitik konumdaydı. Özellikle Orta Asya'daki kaynaklar ile Çin ve Hindistan pazarları düşünüldüğünde bu bölgelere ulaşabilmek için en sağlıklı güzergâh Azerbaycan üzerinden geçmekteydi. Rusya'nın ve İran'ın Hazar Denizi bölgesinden bypass edilmesi ancak Azerbaycan'ın Orta Asya'yla kuracağı hat sayesinde mümkündü. Bu açıdan Azerbaycan koridorlar bazında da önemli bir ülkeydi. Ayrıca Azerbaycan, geleneksel olarak Türkiye ve Kazakistan'la iyi ilişkilere sahipti. Bu da Batı nazarında güvenli bir hat demektir.

Üçüncü olarak Azerbaycan, Sovyetler Birliği döneminden kalan Rus ve sosyalist etkilerden arınmak istemekteydi. Bu açıdan liberalleşmek ve Batı ile yakın ilişkiler kurmayı hedeflemekteydi. Özellikle Asrın Anlaşması, sadece ekonomik açıdan değil, siyasi açıdan da Rusya'nın dengelenmesini beraberinde getirmekteydi. Bu durum Azerbaycan'ın Batı'ya ve Batılı şirketlere açık bir aktör olduğunu göstermekteydi. Bu bağlamda Batı için Bakü ilişki kurulması kolay bir aktöre dönüşmekteydi.

Dördüncü olarak ise Ermenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra da Rusya Federasyonu'na bağımlı olmaya devam etmiştir. Ayrıca kritik bir jeopolitik konumunun olmaması, zengin yeraltı kaynaklarından mahrum olması, Karabağ işgalinde görüleceği üzere uluslararası hukuku ihlal etmesi ve Londra'da güçlü bir Ermeni Diasporasının bulunmaması, Büyük Britanya için bu ülkenin önemsiz bir aktöre dönüşmesine yol açmıştır. Bu noktada Büyük Britanya, 1800 ve 1900'lü yıllardaki gibi Ermenileri kışkırtma politikasından vazgeçerek daha istikrarlı olan Azerbaycan'la yakınlaşmıştır.

Yukarıdaki etkenler iki devlet arasındaki ilişkilerin temel dinamiklerini de oluşturmaktadır. Taraflar arasında sadece ekonomik ilişkiler değil, siyasi, ekonomik, sosyal ve güvenlik temelli bağlar da bulunmaktadır. Tarafların, 1991 yılından itibaren ilişkilerinin stratejik bir boyutta ilerlemesine ve nitelikli bir hal almasına çalıştıkları görülmektedir. Özellikle kazan-kazan yaklaşımının taraflar arasındaki ilişkilerde önemli bir teşvik edici unsur olduğu söylenebilir.

İlişkilerde etkili olan faktörlerden biri de liderlerdir. Özellikle Haydar Aliyev ve sonrasında İlham Aliyev'in izledikleri politikalar ve Büyük Britanya ile ilişkileri güçlendirmeye çalışmaları, bağların genişlemesine ve derinleşmesine imkân tanıdığı söylenebilir. Ayrıca Büyük Britanya'da da değişen siyasi yönetimlere rağmen

Azerbaycan'la güçlü ilişkiler kurulmasına dair iradenin devlet politikasına dönüşmesi, bunda etkili olmuştur. Bu süreçte liderler arasında gerçekleştirilen üst düzey resmi ziyaretler de ikili ilişkilere dinamizm kazandırmıştır.

İki devlet arasındaki ilişkiler ekonomik ve enerji temelinde başlamıştır. Buna paralel olarak bilim, teknoloji, sanat, kültür ve siyaset konularını da kapsayacak şekilde genişlediği aşıkardır. Bu noktada taraflar arasındaki ilişkiler ve bağlar, çeşitli oluşumlarla da yapısal bir hal almaktadır.

İki devlet arasındaki ilişkilerin test edildiği ana konulardan biri Karabağ sorunu olmuştur. Büyük Britanya, ABD ve Fransa gibi aktörlere oranla konuya daha tarafsız yaklaşmıştır. Özellikle Büyük Britanya Parlamentosu'nun hazırladığı raporlarda bunu net bir şekilde görmek mümkündür. Bu durum Ermenistan'da ve özellikle saldırgan bir tutum benimseyen Ermeni ırkçılarında rahatsızlık yaratsa da Büyük Britanya hem çıkarlarını hem de gerçekleri göz önünde bulundurarak politika belirlemiştir.

Devletler arasındaki ilişkilerdeki en önemli bağlardan biri petrol ve BP'dir. Büyük Britanya, Azerbaycan'a yaklaşık olarak 35 milyar dolarlık yatırım yapmıştır. Yatırımların 33 milyar dolarlık kısmının enerji sektörüne olması, Londra'nın enerjiye ve BP'ye verdiği önemi göstermektedir. Bu noktada BP'nin hem Azerbaycan'daki enerji sektöründe hem de elde edilen enerjinin Batı'ya ulaştırılmasında oynadığı rol kritiktir. Özellikle Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının tespiti, işlenmesi, çıkarılması ve aktarılması sürecinde BP, ana yüklenici şirketlerden biridir. Bölgedeki çeşitli yatakların işletilmesi ve taşınması noktasında ortalama %30'luk bir hisseye sahiptir. Bu açıdan Büyük Britanya, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarına ulaşma imkânı elde etmektedir. Azerbaycan ise enerji yataklarını tespit etme, çıkarma ve işleme konusunda teknolojiye erişebilmektedir. Kaynakların işlenmesiyle önemli ekonomik kazanım elde etmekte ve yatırımlar çekebilmektedir. Ayrıca enerji kaynaklarını dünyaya pazarlayarak büyük bir prestij ve yumuşak güç elde etmektedir. Enerji ve BP, iki devlet arasındaki ilişkilerdeki kazan-kazan yaklaşımının net göstergesidir. Ayrıca burada ele alınması gereken ayrıntılardan biri Asrın Anlaşmasının 2050'ye kadar uzatılmasıdır. Bu durum iki devlet arasındaki ilişkilerin ekonomi ve enerji temelinde istikrarlı bir şekilde büyümeye devam edeceğini de göstermektedir.

Karabağ konusunda Londra'nın görece tarafsız tutumu, iki devletin ilişkilerine zarar vermezken, Büyük Britanya yönetim ABD, Fransa ve Rusya gibi aktörlere karşı

bölgede büyük bir avantaj elde etmektedir. Özellikle küresel ve bölgesel siyasette artan rekabet ortamında Büyük Britanya, Brexit sonrası süreçte daha özgür bir dış politika benimsemiştir. Bu noktada Londra yönetimi, Ankara ve Bakü'yü yakın ülkeler olarak gördüğünü beyan etmiştir. Fransa ve ABD ise Ermeni Diasporasının etkisiyle 30 yıllık işgal sürecinde, İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve Azerbaycan'ın Anti-Terör Operasyonu sırasında Ermenistan'a yakın bir tutum benimsemiştir. Rusya, İkinci Karabağ Savaşı'na kadar Ermenistan'ı desteklerken bölgeye yönelik politikasının değişmesinin nedenlerinden biri Nikol Paşinyan yönetiminin Rusya'dan uzaklaşmasıdır.

Bu çerçeveden bakıldığında Kafkasya günümüzde önemli siyasi, jeopolitik ve ekonomik rekabetin yaşandığı bir bölgedir. İkinci Karabağ Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler, bölgedeki başat gücün Azerbaycan olduğunu göstermiştir. Kafkasya'daki etkisini ve çıkarlarını maksimize etmek isteyen Büyük Britanya, bu nedenle Azerbaycan'la ilişkilerini güçlendirmektedir. Bununla birlikte dış politikada dengeli bir siyaset izleyen, çeşitli yatırımları ülkesine çekmek isteyen ve dünya politikasında etki uyandırmak isteyen Azerbaycan, Büyük Britanya'yla ilişkilerini güçlendirmektedir. Büyük Britanya'nın sahip olduğu teknoloji, ekonomi ve siyasi etki bu noktada ilişkileri derinleştirmek noktasında Azerbaycan'ı teşvik etmektedir. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkiler, 1991-2023 yılları arasında nasıl istikrarlı bir şekilde büyüdüyse 2023'ten sonraki süreçte de güçleneceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abilov Shamkhal, "OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan", *Insight Turkey*, Vol: 20, No: 1, 2018, (pp. 143-163).
- Adıgüzel Hüseyin, *Zirve Haydar Aliyev'in Hayatı*, İleri yayınları, İstanbul, 2007.
- Aghayev Azer, Azerbaycan'da "Ermeni Meselesi": (1920-2021), Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bölge Çalışmaları Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Karabük, 2022.
- Ahundova Elmira, *Haydar Aliyev: Şahsiyet ve Çağ, Kremlinde Beş Yıl, Dönüş*, TEAS Press, İstanbul, 2018.
- Aliyev Natig, "The History of Oil in Azerbaijan", *Azerbaijan International*, Summer, 1994.
- Asker Ali, "Azerbaycan Anayasa Yapımı Sürecinde Yürütme Erkinin Güçlendirilmesi", *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2016, (ss.23-37).
- Asker Ali, "Azerbaycan Hukuk Tarihinin Öğrenilmesinde Bazı Sorunlar: Kavram, Dönemler, Etnik Kimlik ve İdeoloji", *Birinci Türk Hukuk Tarihi Kongresi (21-22 Aralık 2012)*, (Editör: Prof.Dr. Fethi Gedikli), 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2014 (ss. 15-22).
- Asker Ali, "Birinci Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan'ın Benimsediği Hükümet Sistemi: Yasama-Yürütme İlişkileri", *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: Müsəlman Şərqində ilk parlamentli respublika. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları*, 21-23 May 2018, Bakı, 2018, (ss. 223-225).
- Asker Ali, "Geleneksel Toplumdan Cumhuriyete Yönetim ve Hukuk Sisteminin Tarihi Gelişimi", İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss. 173-218).
- Asker Ali, "İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Gelişmeler ve Azerbaycan'ın Egemenlik Hakkına Yönelik İhlaller", İçinde: *Karabağ. Dünü, Bugünü, Yarını* (Editörler: Okan Yeşilot, Bihter Gürışık Köksal), Selenge yayınları, İstanbul, 2021, (ss. 323-334).
- Asker Ali, Merve Güner, Şeyma Nur Güner, "Azerbaycan'da Kapitalist Gelişim Sürecinin Politik Ekonomisi (19. Yüzyılın Ortaları-20.Yüzyılın Başları)", *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, Cilt:5, Sayı:9, 2020 (ss.167-174).

- Asker Ali, Sedanur Şeyban, “Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2021, 7(1), (ss. 34-50).
- Asker Cemile, “*The State Oil Company Of The Azerbaijan Republic (Socar) And Its European Regional Partnerships: 1992-2015*”, 2015, May, s. 39.
- Aslanlı Araz, İlham Hesenov, *Heydar Aliyev Dönemi Azərbaycan Dış Politikası*, Platin Yayını, Ankara 2005.
- Aslanlı Araz, İlham Hesenov, *Heydar Aliyev Dönemi Azərbaycan Dış Politikası*, Platin Yayını, Ankara, 2005.
- “Azerbaijan Reveals Number Of British Companies Operating Countrywide”, *Menafn*, <https://menafn.com/1107551654/Azerbaijan-Reveals-Number-Of-British-Companies-Operating-Countrywide>, (Erişim tarihi: 14.12.22).
- “Azerbaijani - UK relations”, *Heydar Aliyev Heritage*,
- “Azərbaycan- Böyük Britaniya münasibətləri”, <https://lib.aliyevheritage.org/az/7540160.html>, (Erişim tarihi: 10.03.23).
- “Azərbaycan - Böyük Britaniya ilişkileri”, <https://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=tk&page=7540160>, Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi, (Erişim tarihi 13.09.23).
- Azərbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi*, 14.10.1993-05.04.1995, dosya N: 14, s. 100-104.
- Azərbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Büyük Britaniya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Hükümeti Arasında Eğitim, Bilim ve Kültür Alanlarında İşbirliğine Dair Anlaşma. Azərbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın güncel arşivi, 1994.
- Azərbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ve onunla diplomatik ilişki kuran devletlerin listesi. Azərbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın güncel arşivi, 1993 yılı.
- Azərbaycan Elmlər Akademiyasının 1996-cı ildəki fəaliyyəti*'i haqqında hesabat. Bakı, 1997.
- Azərbaycan* gazetesi, 28 Mayıs, 1919, No:110.
- Azərbaycan geoloqlarının “Bi-Pi” ilə birgə ekspedisiyası*, “Azərbaycan”, Bakı 1993.
- Azərbaycan nefti dünya siyasətində*, [5 kitabda] (Tərt. İ. Əliyev, A.Muradverdiyev), II. Kitab, “Azərbaycan”, Bakı, 1997.
- Azərbaycan qəzeti*, 1993, 8 iyul.
- Azərbaycan qəzeti*, 23 fevral 1994.
- Azərbaycan qəzeti*, 26 fevral 1994.

- Azərbaycan qəzeti*, Bakı, 1992, 11 dekabr.
- Azərbaycan qəzeti*, Bakı, 1993, 21 mart.
- Azərbaycan qəzeti*, Bakı, 1995, 23 fevral.
- Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında bəyannamə. 23 fevral 1994-cü il, *Müqavilələr toplusu*, I cild, s. 29-31.
- Azərbaycan tarixi* (XIX əsr), Yeddi cildə, IV cild, Bakı, 2007.
- Azərbaycan tarixi* (ən qədim zamanlardan XX əsrədək), I cild, “Çıraq” nəşriyyatı, Bakı, 2007.
- Azərbaycan tarixi*, (XIII - XVIII əsrlər), Yeddi cildə, III cild, “Elm”, Bakı, 1999.
- Azərbaycan Ülke Profili*, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara, 2022.
- “Azerbaycan Ülke Profili”, T.C. Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaycan_2023.pdf
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası*, I cild, “Lider nəşriyyat”, Bakı, 2004.
- “Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri tarixi və strateji əhəmiyyətə malikdir”, https://azertag.az/xeber/azerbaycan_boyuk_britaniya_elaqeleri_tarixi_ve_strateji_ehemiyete_malikdir-1709063, 10.02.2021, (Erişim tarixi: 10.03.23).
- “Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri tarixi və strateji əhəmiyyətə malikdir”
- “Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri tarixi və strateji əhəmiyyətə malikdir”
- “Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyev”, http://www.heydaraliyev.org/s01_biografia/_biografia_a.html, 24.10.2006, (Erişim tarixi: 13.09.23).
- “Azərbaycanın xarici ticarəti”, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, (Erişim tarixi: 10.03.23).
- “Azəri-Mərkəzi-Şərqi” layihəsi”, BP Azerbaijan, https://www.bp.com/az_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/acg2/Azeri-Merkezi-Serqi-layihesi.html, (Erişim tarixi: 12.08.2023).
- “Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline”, BP Azerbaijan, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html, (Erişim tarixi: 12.08.2023).
- Bal İdris, *Azərbaycan Cumhuriyyəti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam. Ordusu*, 2.Baskı, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Balayev Aydın, Rasim Mirzə, *20 yanvar hadisələri, sənədlər, mövqelər, şərhələr (1990-2000)*, “Çaşıoğlu” nəşriyyatı, Bakı, 2000.

- “Beynəlxalq reaksiyalar”, <https://azerbaijan.az/related-information/307>, (Erişim tarixi:12.10.2023).
- “Böyük Britaniya diplomatlarını qəbul etmişdir”, *Kommunist* qəzeti, Bakı, 1991, 21 may
- “BP in Azerbaijan”, *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/bp-in-azerbaijan.html#accordion_3, (Erişim tarixi:12.10.2023).
- “Britaniya-Azərbaycan əlaqələri genişlənir”, *Respublika* qəzeti, 2001, 14 oktyabr.
- “British media: Heydar Aliyev - Azerbaijan-British relations”, *Xalq qəzeti*, <https://xalqqazeti.az/en/siyaset/145650-british-media-heydar-aliyev-azerbaijan>, (Erişim tarixi:12.10.2023).
- “British MP tables motion on conflict between Armenia and Azerbaijan”, *AZERTAC*, https://azertag.az/en/xeber/british_mp_tables_motion_on_conflict_between_armenia_and_azerbaijan-1606621, (Erişim tarixi:10.11.2023).
- Bünyadov Ziya, *Azərbaycan Atabəyləri dövləti: 1136-1225*, “Şərq-Qərb”, Bakı, 2007.
- Cafersoy Nazım, *Elçibey Dönemi Azərbaycan Dış Politikası (Haziran 1992- Haziran 1993)*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.
- “Contract of the Century”, *The Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan*, <https://minenergy.gov.az/en/neft/esrin-muqavilesi>, (Erişim tarixi:12.10.2023).
- Creating Partnership between Britain and Azerbaijan, British Council(brochure)
- “Cultural exchange between UK, Azerbaijan leads to success in dev’t of business, diplomacy – ambassador”, *Trend News Agency*, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3817508.html>
- Çelik Dursun, “XIX ve XX. Yüzyıllarda Azərbaycan”, *Bilig-3/Güz’96* (ss. 60-80).
- Dadaşova Ramilə” Azərbaycan Respublikasının BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləri ilə əməkdaşlığı”, Monoqrafiya, ADMİU-nun mətbəəsi, Bakı, 2021.
- Dikkaya Mehmet, Shamsi Rzali, “Economic Relations Between the United Kingdom and Azerbaijan: Possible Consequences after Brexit Era”, *20th RSEP International Economics, Finance & Business Conference – Virtual/Online*, 17-18 February 2021, Vienna, Austria, 2021, s. 196.
- “Doing business in Azerbaijan: Azerbaijan trade and export guide”, *gov.uk*, <https://www.gov.uk/government/publications/exporting-to-azerbaijan/exporting-to-azerbaijan>, (Erişim tarixi: 14.12.22).
- Dowsett James, “UK encourages British investment in Azerbaijan’s reconstruction of Karabakh”, *Eurasianet*, <https://eurasianet.org/uk-encourages-british-investment-in-azerbajans-reconstruction-of-karabakh>, (Erişim tarixi:12.10.2023).
- Efendiyev Oktay, *Azərbaycan Səfəvi Devleti (16. Yüzyıl)*, (Çeviren: Ali Asker), TEAS Press, İstanbul, 2018.

- Ekici Yunus, “Jeopolitik Bir Faktör Olarak İngiltere’nin Azərbaycan Çıkarlarında Ermenistan (1917-1919)”, *ODÜ Sosial Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2), (ss. 1277-1293).
- Ələkbərov Ceyhun, Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələr (1991-2008-ci illər), (Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Bakı, 2018.
- Əliyev H.Ə., *Müstəqilliyimiz əbədidir*, I. kitab, 1994, 22 fevral (Bu və digər kitabların elektronik versiyonları üçün bkz: http://www.anl.az/heliyev/he_me.htm).
- Əliyev H.Ə., *Müstəqilliyimiz əbədidir*, I. kitab, Bakı, 1994.
- Əliyev H.Ə., *Müstəqilliyimiz əbədidir*, I. kitab, Bakı, 1994.
- Əliyev H.Ə., *Müstəqilliyimiz əbədidir*, XVI kitab, Bakı, 1997.
- Əliyev H.Ə., *Müstəqilliyimiz əbədidir*, XVI kitab, Bakı, 1998.
- Əliyev H.Ə., *Müstəqilliyimiz əbədidir*, XVI kitab, Bakı, 1998.
- Əliyev H.Ə., *Müstəqilliyimiz əbədidir*, XVII kitab, Bakı, 1999.
- Elkind Jonathan, “Economic Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline”, S. Frederick Starr ve Svante E. Cornell, *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Washington, D.C., 2005.
- “Erasmus+ in Azerbaijan”, *EU Neighbours East*, <https://euneighbourseast.eu/news/explainers/erasmus-in-azerbaijan/> ; “Erasmus+Programme Guide”, *European Commission*, https://erasmus-plus.ec.europa.eu/sites/default/files/2022-11/Erasmus%2BProgramme%20Guide2023_en.pdf, (11.03.2023).
- European Commission, “European Energy Security Strategy”, Brussels, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330&from=EN>
- “Extractive Industries Transparency Initiative”, <https://eiti.org/our-history>, (Erişim tarixi: 14.12.22).
- “Foreign Affairs - Sixth Report”, *UK Parliament*, <https://publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmselect/cmfaaff/349/34902.htm>, (Erişim tarixi: 12.10.2023).
- Gasimov Kamran, “Azerbaijan, UK sign partnership, cooperation agreement”, *Trend News Agency*, <https://en.trend.az/azerbaijan/business/3834238.html>, (07.07.2023).
- “Go on an Exchange”, *ADA University*, <https://www.ada.edu.az/en/your-future/go-on-an-exchange>, (11.03.2023).

- Gönenç Levent, “Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, 1998, (ss. 185-220).
- Hacımusalı Oktay, “Azərbaycan və Böyük Britaniya bir çox sahələrdə ortaq maraqlara sahibdir”, http://www.anl.az/down/meqale/yeni_az/2015/yanvar/413417.htm; *Yeni Azərbaycan*, 2015, 10 yanvar, s.8.
- Həbibbəyli Ə. İ., *Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı ilə iqtisadi əlaqələri*. Nurlan, Bakı, 2007.
- Həsənli Cəmil, *Sovet dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti (1920-1939)*, “Adiloğlu” nəşriyyatı, Bakı, 2012.
- Həsənli Cəmil, *Tarixi şəxsiyyətin tarixi. Əlimərdan Bəy Topçubaşov*, Azərbaycan Diplomatik Akademiyası, Bakı, 2013.
- Həsənov Əli, *Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti*, Bakı, 2005.
- Hopkirk Peter, *Büyük Oyun: Orta Asya'da Gizli Savaş*, Renan Akman (çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2022.
- <https://president.az/>; https://www.millikitabxana.az/projects/inkisaf_meqsedimizdir (Erişim tarixi:12.05.2023).
- Hüseynov Ş., *Müstəqilliyin çətin yolu... Biz hara gedirik*, “Azərənəşr”, Bakı, 1996.
- “Information by Azerbaijan to the study on intentional destruction of cultural heritage”, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/CulturalRights/DestructionHeritage/States/Azerbaijan.pdf>
- “Information for students from Azerbaijan”, *University of Nottingham*, <https://www.nottingham.ac.uk/studywithus/international-applicants/country-info/countryinformation/azerbaijan.aspx>, (11.03.2023).
- “İkili münasibətlər, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı”, <https://www.mfa.gov.az/az/category/avropa/boyuk-britaniya>, (Erişim tarixi: 10.03.23).
- İlham. Bir Cumhurbaşkanı'nın Portresi*, İnfomag yayıncılık, İstanbul, 2013.
- İsmayılov Ə., Q.Əliyev, *Heydər Əliyev və milli ləyaqət fəlsəfəsi*, Təbib, Bakı, 1998.
- İsmayılov Kamran, Milli Mefkûre ve Devlet İnşası: “Azerbaycan Ülkesi'nden ‘Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ne”, İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (143-172).
- İsrafiloğlu Nazim Rza, *Odlu məmləkət*, Mütərcim, Bakı 2002.
- Karimov Bahadır, Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993-2003), T. C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2007.

- Kaya Emrah, “China and Iran’s Policies in Central Asia and South Caucasus (1991-2010)”, Necati İyikan (ed.), *Central Asia and South Caucasus Political Developments 1991- 2010*, (Çeviren: Gökhan Tezel-Rafet Şişman), Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2011.
- “Latest situation in Nagorno-Karabakh: UK statement to the OSCE”, *GOV.UK*, <https://www.gov.uk/government/speeches/latest-situation-in-nagorno-karabakh-uk-statement-to-the-osce>, (Erişim tarihi:12.10.2023).
- Mahmudov Y.M., *Azərbaycan diplomatiyası*, Bakı, 1996.
- Mahmudov Yaqub M., Kərim K. Şükürov, *Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya tarixi, dövlətlərarası müqavilələr və digər xarici siyasət aktları 1639-1828*, Dörd cildə Birinci cild, A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Bakı, 2009.
- Mehdiyev Ərəstun, *Azərbaycan neft sənayesi XIX yüzilin son rübündə*, Altay nəşriyyatı, Bakı, 2000.
- Mehmetov İsmail, *Türk Kafkası’nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi* (Eklemeler, Notlandırma ve Düzenlemelerle Türkçe Yayına Hazırlayanlar Ekber N. Necef- Şamil Necefov), Ötüken yayınları, İstanbul, 2009.
- Mehmetzade Mirza Bala, *Azərbaycan Misak-ı Millisi: 28 Mayıs İstiklâl Beyannamesinin Tahlili* (Aktarma ve şərhler: Alesker Aleskerli, Elşad Mahmudov), Azərbaycan Kültür Derneği, Ankara, 2002.
- Mehmetzade Mirza Bala, *Milli Azərbaycan Hareketi*, Ankara, 1991.
- Məmmədli Elnur, *Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətləri (1991-2003-cü illər)*, “Adiloğlu”, Bakı, 2003.
- Məmmədov Z., *“Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”*. Bakı, 2001.
- Mills Claire, “What is happening in Nagorno-Karabakh?”, *Commons Library Research Briefing, Number 9862*, 28 September 2023, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9862/CBP-9862.pdf>, (Erişim tarihi:12.10.2023).
- Mirbabayev Miryusif, *Azərbaycan neftinin qısa tarixi*, I cild, Bakı, 2008.
- Monhemius A.J., F. Hedjazi ve H. Saeedi Ali, “Flotation and Leaching at Anglo Asian Mining’s Gedabek Gold and Copper Mine in Azerbaijan”, *The Conference of Metallurgists, hosting World Gold & Nickel Cobalt*, Canadian Institute of Mining, Metallurgy and Petroleum, August 27-30, 2017, Vancouver, Volume: Proceedings Paper No. 9707; “About Us”, *Anglo Asian Mining PLC*, <https://www.angloasianmining.com/about-us/>, (07.07.2023).
- Muradov Murad, “Nagorno Karabakh: what is the British view?”, *Topchubashov Center*, <https://top-center.org/en/expert-opinion/3063/nagorno-karabakh-what-is-the-british-view>, (Erişim tarihi:12.10.2023).

- Musalı Namiq, *Şah İsmayılın hakimiyyəti ("Tarix-i aləm-ara-yi Şah İsmayıl" əsəri əsasında)*, "Nurlan", Bakı, 2011.
- "No:504/23, Press release on the death of civilians and the personnel of the Ministry of Internal Affairs as a result of landmine terror in Khojavend", *Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs*, <https://www.mfa.gov.az/en/news/no50423>, (Erişim tarixi:12.10.2023).
- "No:505/23, Statement on measures taken in response to provocations of the Armenian armed forces illegally stationed in the Garabagh region of the Republic of Azerbaijan", *Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs*, <https://www.mfa.gov.az/en/news/no50523>
- Oktay Hacımusalı, "Azərbaycan və Böyük Britaniya bir çox sahələrdə ortaq maraqlara sahibdir", http://www.anl.az/down/meqale/yeni_az/2015/yanvar/413417.htm, *Yeni Azərbaycan*, 10.01.2015, (Erişim tarixi:12.10.2023).
- "Oxford Nizami Ganjavi Centre", Unşversity of Oxford, <https://www.ongc.ox.ac.uk/>
- Ömərov Vahid, "Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətlərinin müasir tarixi: ilkin mərhələ (1991-1993-cü illər)", <https://sesqazeti.az/news/mia/332451.html>, 04.02.2010, (Erişim tarixi: 13.09.23).
- Ömərov Vahid, "Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətlərinin müasir tarixi: ilkin mərhələ (1991-1993-cü illər)", <https://sesqazeti.az/news/mia/332451.html>, 04.02.2010, (Erişim tarixi: 12.02.2023).
- Özdaşlı Esmə, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Azərbaycan'ın Enerji Güvenliği ve Politikası", *Türkiz*, Yıl: 8, Sayı: 45, Kasım, 2017, (ss. 53-87).
- "Prezident İlham Əliyevin və Boyuk Britaniyanın Baş naziri Devid Kameron'un görüşü olmuşdur", 28.11.2013, <http://az.president.az/articles/10385>, (Erişim tarixi: 10.03.23)..
- Priyanka Shrestha, "Azerbaijan and UK partner on renewable energy", *Energy Live News*, <https://www.energylivenews.com/2019/05/28/azerbaijan-and-uk-partner-on-renewable-energy/>, (07.07.2023).
- Qasımlı Musa, *Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003)*, I hissə, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, Mütərcim, Bakı, 2015.
- Qasımlı Musa, *Azərbaycan, Ermənistan və Türkiyə: Gerçek Tarih Arayışı (1920-1994)*, (Çeviren: Ali Asker, Nurlana Mustafayeva), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2019.
- Quliyeva G.C., *Azərbaycan xanlıqlarının Osmanlı dövləti ilə siyasi münasibətləri (XVIII əsrin II yarısı)*, Nurlan. Bakı, 2002.
- Raida Əliyeva, *Azərbaycan və Qərbi Avropa ölkələri arasında əlaqələr (1991-2015)*, (Beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya" üzrə magist dissertasiyası), UNEC, Bakı, 2017.

- Rehimli Recep, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Yönetimi Yapısı ve Siyasal Sistem”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2020, (ss.364 – 384).
- Rehimov Ruslan, “3 SORUDA - Azerbaycanlı STK’lerin Laçın Koridoru’ndaki maden protestoları”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-azerbaycanli-stklerin-lacin-koridorundaki-maden-protestolari/2787503>, (Erişim tarihi:12.10.2023).
- Rehimov Ruslan, “Azerbaycan: Karabağ’daki Ermeni gruplar silah bıraktı, antiterör operasyonu durduruldu”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-karabagdaki-ermeni-gruplar-silah-birakti-antiteror-operasyonu-durduruldu/2996659>, (Erişim Tarihi: 16.10.2023).
- Rehimov Ruslan, “Azerbaycan’ın kalkınmasında büyük rol oynayan ‘Asrın Anlaşması’ 27 yaşında”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanin-kalkinmasinda-buyuk-rol-oynayan-asrin-anlasmasi-27-yasinda/2369365>, (Erişim tarihi:12.10.2023).
- Remler Philip, Richard Giragosian, Marina Lorenzini ve Sergei Rastoltsev, “OSCE Minsk Group: Lessons from the Past and Tasks for the Future”, *OSCE Insights*, 06, 2020.
- Resulzade M. E., *Kafkasya Türkleri*. Haz. Y. Akpınar, İ. M. Yıldırım, S. Çağın. TDAV Yayınları, İstanbul, 1993.
- Resulzade Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği yayınları, İstanbul, 1990.
- Resulzade Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği yayınları, İstanbul, 1990.
- “Rolls-Royce signs Total Care agreement with Azerbaijan’s Silk Way West Airlines”, *Rolls-Royce*, <https://www.rolls-royce.com/media/press-releases/2022/21-07-2022-rr-signs-totalcare-agreement-with-azerbaijans-silk-way-west-airlines.aspx>, (07.07.2023).
- Rustamlı Rufat, Rusya’nın Azerbaycan’da Sömürge Siyaseti ve Petrol, (Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Ana Bilim Dalı), Karabük, 2021.
- Rzayev Ayaz, “Azərbaycan–Böyük Britaniya münasibətləri”, Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev və Aqşin Məmmədov (ed.), *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri (1991-2016)*, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı, 2017.
- Sarıahmetoğlu Nesrin, Okan Yeşilot, “Azerbaycan Cumhuriyeti”, İçinde: *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, TDBB Yayınları, İstanbul, 2017, (ss. 07-72).
- Ses qəzeti Azərbaycan*, Bakı, 28.02.2013.

- “Shafag-Asiman”, *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/shafag-asiman.html, (Erişim tarihi:12.08.2023).
- “Shah Deniz Stage 2”, *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/shahdeniz/shah-deniz-stage-2.html, (Erişim tarihi:12.08.2023).
- “Shah Deniz”, *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/shahdeniz.html, (Erişim tarihi:12.10.2023).
- Smith Ben, “Violence over Nagorno Karabakh”, *Commons Library Briefing Paper, Number CBP 9037*, 21 October 2020, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9037/CBP-9037.pdf>, (Erişim tarihi:12.10.2023).
- “South Caucasus pipeline”, *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/scp.html
- Sönmezoğlu Faruk, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- Starr S. Frederick, “The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: School of Modernity”, S. Frederick Starr ve Svante E. Cornell, *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Washington, D.C., 2005.
- “States are recognized”, *The Daily Telegraph*, 1992, 1 January, s. 4.
- “Statistical Review of World Energy 2021”, *British Petroleum*, 70th Edition, 2021, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>, (Erişim tarihi:12.10.2023).
- “Sustainability Report 2019”, *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/content/dam/bp/country-sites/en_az/azerbaijan/home/pdfs/sustainability-reports/sr2019.pdf, (Erişim tarihi:12.10.2023).
- Sümer Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1976.
- Swietochowski T., *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of National Identity in Moslem Community*. Cambridge, 1985.
- “Şahdənizdən Avropaya qaz nəqli başlandı”, *BP Azərbaycan*, https://www.bp.com/az_az/azerbaijan/home/news/press-releases1/_ahd_nizd_n-avropaya--qaz-nqli-baland.html
- Şahin Kerime Özden, “Kafkas İslam Ordusunun Dağıstan Harekâtı ve Türk Birliklerinin Tahliyesi”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, Yıl: 2019, Sayı: 31, (ss. 65-88).

- Şərifli Məmmədli, *IX əsrin II yarısı – XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu, Bakı, 2013.
- Tahir Taghizadeh, “Armenia is wiping out Azerbaijani cultural heritage”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2015/sep/02/armenia-is-wiping-out-azerbaijani-cultural-heritage>
- “The 6th meeting of Azerbaijan-UK Intergovernmental Commission was held”, *Embassy of the Republic of Azerbaijan to the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, <https://london.mfa.gov.az/en/news/3316/the-6th-meeting-of-azerbaijan-uk-intergovernmental-commission-was-held>, (Erişim tarixi: 14.12.22).
- “The contract of the century – a national strategy for success”, *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/acg2/the-contract-of-the-century---a-national-strategy-for-success.html, (Erişim tarixi:12.10.2023).
- “The Contract of the Century”, *Azerbaijan*, <https://azerbaijan.az/en/related-information/132>, (Erişim tarixi:12.10.2023).
- “Theresa May. Britain after Brexit: A Vision of Global Britain. Conservative Party Conference at The ICC, Birmingham”, 02.10.2016, <https://conservativehome.com/2016/10/02/britain-after-brexit-a-vision-of-a-global-britain-theresa-mays-conservative-conference-speech-full-text/>, (Erişim tarixi: 10.03.23).
- “Theresa May. Britain after Brexit: A Vision of Global Britain. Conservative Party Conference at The ICC, Birmingham”, https://www.thetimes.co.uk/article/we-can-work-it-out-may-tells-brussels-xxsw0zf6b?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAv8SsBhC7ARIsALIkVT2AH2uCK4_ixSEcyNEhnK9QfpHnpZ1zGQekfTjN1bkHLkQC0uPjoy0aAi0oEALw_wcB, (07.07.2023).
- “UK welcomes agreement by Azerbaijan and Armenia to end Nagorno-Karabakh conflict”, *Azertag*, https://azertag.az/en/xeber/uk_welcomes_agreement_by_azerbaijan_and_armenia_to_end_nagorno_karabakh_conflict-1640143, (Erişim tarixi:12.10.2023).
- Ultan Mehlika Özlem, Didem Saygın. “Avrupa Birliğı-Rusya Enerji İlişkilerinde Azərbaycan Alternatifi.” *Bilig*, No: 101, 2022, (ss. 87 – 114).
- “United Kingdom doesn’t view Nagorno Karabakh conflict as resolved – Ambassador Gallagher’s interview to ARMENPRESS”, *ARMENPRESS*, <https://armenpress.am/eng/news/1074861/united-kingdom-doesnE28099t-view-nagorno-karabakh-conflict-as-resolved-E28093-ambassador-gallagherE28099s-interview.html>, (Erişim tarixi:12.10.2023).
- Ülkü İrfan, *Kızıl Yıldızdan Hilale Haydar Aliyev’in Fırtınalı Hayatı*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.

- “Western Route Export pipeline”, *BP Azerbaijan*,
https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/wrep.html
- www.chathamhouse.org.ua.
- www.eiti.az.
- www.mfa.gov.az.
- Xalq qəzeti*, Bakı, 1992, 12 mart.
- Xalq qəzeti*, 1991, 3 oktyabr.
- Xalq qəzeti*, 2016-cı il, 1 Mart.
- Xalq qəzeti*, Bakı, 1992, 13 yanvar
- Xalq qəzeti*, Bakı, 1992, 8 sentyabr.
- “Xəzəryanı ölkələrin dövlət başçılarının Zirvə görüşündə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi” (Aşqabad, 24 aprel 2002-ci il) sənədinə tarixi arayış”, <https://lib.aliyevheritage.org/az/7803521.html>, (Erişim tarixi: 10.03.23).
- Yégavian Par Tigrane, “A quoi joue le Royaume Uni ?”, https://www.courrier.am/fr/region/quoi-joue-le-royaume-uni#_ftn1, (Erişim tarixi: 12.10.2023).
- Yemelianova Galina M., “The De Facto State of Nagorno-Karabakh: Historical and Geopolitical Perspectives”, *Europe-Asia Studies*, 75(8), 2023, (pp. 1336-1359), s. 1343.
- Yeşilot Okan, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36, Erzurum 2008, (ss. 187-199).
- Yılmaz Erkan, İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan-İran ilişkileri (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale, 2020.
- Yusifzadə S.Z., “Britaniya kəşfiyyatı XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda”, *Dirçəliş - XXI əsr*, 2004, № 4 (ss. 31-38).
- Аббасов Э.М., “Зарождение и формирование армянского ирредентистского национализма и история одной его провокации в Азербайджане”, *Вопросы истории*, № 12 (5), 2021, (сс. 38–69).
- Балаев Айдын, *Азербайджанское национальное движение в 1917-1918*, “Elm”, Баку 1998.
- Балаев С. Г., *Нефть страны вечного огня: краткий очерк из истории нефтедобывающей и нефтеперерабатывающей промышленности Азербайджана*, “Азернешр”, Баку, 1969.

Геродот, *История* “Наука”, Ленинград 1972; Страбон, *География* “Наука”, Ленинград 1964.

Миклухо-Маклай Н. Д., “Шиизм и его социальное лицо в Иране на рубеже XV–XVI вв.”, *Памяти акад. И.Ю.Крачковского (сборник статей)*, (отв. ред. акад. И. А. Орбели), Изд-во ЛГУ, Ленинград 1958 (сс. 221-234).

Оруджев Р., “В шаге от войны на Каспии”, *Эхо*, Баку, 2001, 24 июля.

“Посол Азербайджана в Великобритании вручил верительные грамот”, *Бакинский рабочий*, Баку, 1994, 8 апрел.

“Прием посла Великобритании”, *Бакинский рабочий*, Баку, 1991, 2 апреля.

Юсиф-заде Севиндж, *Азербайджано-британские отношения (в начале XX века)*, “Тахсил”, Баку, 2008.

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Azerbaycan ile Büyük Britanya Ticaret Hacmi (Bin dolar).....	66
Tablo 2: Azeri-Çırak-Güneşli'deki Şirketlerin Payları.....	91
Tablo 3: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'ndaki Şirketlerin Payları.....	94
Tablo 4: Güney Kafkasya Boru Hattı'ndaki Şirketlerin Payları.....	95
Tablo 5: Güney Kafkasya Boru Hattı'ndaki Şirketlerin Payları.....	96

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Güney Kafkasya Boru Hattı ve Batı Rotası İhracat Boru Hattı.....	96
Harita 2: Hazar Denizi'nden Avrupa'ya Uzanan Hatlar	98

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: 2015-2019 Yılları Arasında Azeri-Çırac-Güneşli'deki Petrol Üretim Miktarları (milyon varil).....	92
---	----

ÖZGEÇMİŞ

Ellada MEHDİYEVA, 2003-2014 yılları arasında Bakü'de bulunan Famil Isgenderov ilköğretim kurumundan eğitim aldı. 2014 yılında, Azerbaycan Yabancı Diller Üniversitesi, İngiliz-Fransız Dilleri Eğitim Fakültesinde, İngilizce Öğretmenliği bölümünden mezun oldu. 2020 yılından beri Karabük Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi-Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.